

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

INDIVIDUALNI I SOCIJALNI FAKTORI RIZIČNOG PONAŠANJA DJECE

Doktorski rad

(privremena verzija)

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

**Individual and social factors of child risk
behaviours**

DOCTORAL THESIS

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

INDIVIDUALNI I SOCIJALNI FAKTORI RIZIČNOG PONAŠANJA DJECE

Doktorski rad

Područje društvenih znanosti, pedagogija, socijalna pedagogija

Mentorica:

Izv. prof. dr. sc. Ivana Sekol

Osijek, 2024.

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Vladimir Bjelobrk

Individual and social factors of child risk behaviours

DOCTORAL THESIS

Social science, Pedagogy, Social Pedagogy

Supervisor:

Associate Professor Ivana Sekol, Ph.D.

Osijek, 2024.

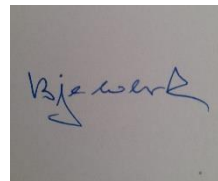
IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi doktorskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Mjesto i datum

Osijek, 30. siječnja 2024.

Potpis doktoranda

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink. The signature is cursive and appears to read 'Bjelovanić'.

Informacije o mentorici

Izv. prof. dr. sc. Ivana Sekol rođena je 25. kolovoza 1981. godine u Osijeku, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu (ERF) Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 2006. godine. S izvrsnim uspjehom magistrirala je kriminološka istraživanja na University of Cambridge, Institute of Criminology 2007. godine, gdje je 2011. godine pod mentorstvom profesora Farringtona i doktorirala kriminologiju.

Od 2004. do 2006. godine bila je zaposlena u Stambenoj zajednici za mlade s problemima u ponašanju „Breza“ u Osijeku. Tijekom Doktorskog studija na University of Cambridge kao asistentica radila je na Institute of Criminology (2007-2009) i na School of Law, Queen Mary University of London (2010-2011). U tom razdoblju, u svojstvu istraživačke suradnice, sudjelovala je na tri kriminološka znanstvena projekta: 1) „Cambridge study of delinquent development“; 2) „Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: A systematic review“; i 3) „Arts Mentoring for Released Prisoners: A 3-year Evaluation Project“.

Po povratku u Hrvatsku bila je voditeljica dva samostalna znanstveno-istraživačka projekta: 1) „Prema sveobuhvatnoj strategiji prevencije vršnjačkog nasilja među institucionaliziranom mladeži u Republici Hrvatskoj“ financiranog od strane Hrvatske zaklade za znanost u sklopu programa „Postdoc“, provedenog na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (2012-2013); i 2) „Vršnjačko zlostavljanje u zatvorskom okruženju: Utjecaj osobnih i okolinskih čimbenika“ financiranog u okviru internog natječaja Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (2014-2015). U kolovozu 2018. godine završila je provođenje svoga trećeg samostalnog znanstveno-istraživačkog projekta „The Effectiveness of Interventions for Combating Violence and Bullying Amongst Prisoners: A Systematic Review and Meta-analysis“ kojega je kao Fulbrightova stipendistica provela na John Jay College of Criminal Justice, City University of New York, gdje je boravila godinu dana.

Na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku bila je zaposlena kao docentica od 2013. do 2019. godine, a od 2019. do 2023. godine bila je zaposlena na Odsjeku za kriminologiju i društvene znanosti Sveučilišta Derby. Predavala je metodološke teme na magistarskom studiju kriminologije Sveučilišta u Cambridgeu te na doktorskome studiju Preveniraju znanosti i invaliditeta na ERF-u. Kao gost predavač sudjelovala je i na kolegiju Socijalna patologija i Fenomenologija poremećaja u ponašanju na (pred)diplomskom studiju Socijalne pedagogije (ERF). Posebno se ističe njezin doprinos osmišljavanju i izvođenju kolegija

Izvanobiteljska skrb i tretman djece i mladih na istom studiju na ERF-u. U studenom 2017. održala je nastavu na kolegiju 'Cutting edge criminology' na Sveučilištu Rutgers, New Jersey (School of Criminal Justice). Na Sveučilištu Derby, bila je nositeljica kolegija Study Skills & Criminological Research, Introduction to Criminological Theory i Working with Young Offenders. Trenutno je zaposlena na Pravnom fakultetu Sveučilišta Sheffield gdje predaje Youth Crime and Justice, Responding to Crime and Victimisation i Responding to crime in Europe te se bavi znanstveno-istraživačkim radom.

Za svoja akademska postignuća dobila je brojne međunarodne nagrade i stipendije. Odlično se služi engleskim jezikom te ima visoko razvijene znanstveno-istraživačke, stručne i nastavničke kompetencije, kao i znanja u područjima: a) osmišljavanja, prijave i osiguravanja financiranja istraživačkih projekata s međunarodnim značajem; b) kvalitativnih i kvantitativnih istraživačkih metoda u društvenim znanostima i statističke obrade podataka, uključujući etnografiju, metodu utemeljene teorije (kvalitativne metode) i meta-analizu (kvantitativna metoda); c) evaluacijskih istraživanja; d) prevencije i tretmana problema u ponašanju djece i adolescenata (posebice vršnjačkog zlostavljanja) te maloljetničke delinkvencije; i g) deinstitutionalizacije, razvoja alternativnih usluga u zajednici i unaprjeđenja postojećih izvanobiteljskih oblika skrbi o mladima kao prevencije delinkventnog ponašanja.

U međunarodnim časopisima i domaćim časopisima s međunarodnom objavila je 14 znanstvenih radova na engleskom jeziku. Od dvije objavljenije znanstvene monografije u koautorstvu, jedna je objavljena kod prestižnog izdavača (Campbell Collaboration), dok je druga također objavljenja kod uglednog izdavača (London: Koestler Trust). Autorica je poglavlja u knjizi *Empathy versus Offending, Aggression and Bullying* u izdanju prestižnog međunarodnog izdavača Routledge. Objavljivala je i na hrvatskom jeziku pri čemu se posebno ističe njezin objavljen priručnik za stručnjake i studente pomagačkih profesija te rad na temu miješanja kvalitativne i kvantitativne metodologije. Uz visoku citiranost radova u relevantnim bazama podataka, s radovima je sudjelovala na brojim međunarodnim skupovima, često kao pozvani predavač.

Sažetak

Rizična ponašanja djece kompleksan su fenomen na koji utjecaj imaju brojni čimbenici, kako oni individualni tako i oni socijalni. Cilj ovog rada bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju mlađih adolescenata te utvrditi koji individualni i socijalni rizični čimbenici imaju najveći učinak na razvoj takvog ponašanja. Od individualnih čimbenika ispitan se doprinos samopoštovanja i školskog uspjeha, a od socijalnih čimbenika doprinos obitelji (odgojni roditeljski stilovi ispitan dimenzijama emocionalne topline i psihološke kontrole roditelja, struktura i socioekonomski status obitelji), vršnjaka (podložnost vršnjačkom pritisku) i škole (percepcija školske kulture).

U istraživanju je sudjelovalo 410 učenika (181 učenik i 218 učenica) osmih razreda iz svih osnovnih škola s područja grada Osijeka koji su ispunjavali sljedeće skale i upitnike: Upitnik sociodemografskih podataka, Upitnikom samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP – 2007; Ručević, Ajduković i Šincek, 2009), Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965), Skala percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004), Skala podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2008), Skala kulture škole (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998).

Istraživanjem je utvrđeno kako su učenici u većoj mjeri uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja od učenica, dok su učenice sklonije suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima u odnosu na učenike. Školski uspjeh pokazao se statistički značajnim negativnim prediktorom na većini ispitanih rizičnih ponašanja za eksternalizirane probleme u ponašanju kod učenika, dok se kod učenica javlja kao statistički značajan prediktor za internalizirane probleme u ponašanju. Samopoštovanje statistički je značajan negativan prediktor za suicidalna i autoagresivna ponašanja učenica i učenica. Od socijalnih rizičnih čimbenika vršnjački pritisak ima najveći prediktorski učinak za pojavu rizičnih ponašanja, a slijede ga roditeljska psihološka kontrola i emocionalna toplina. Kultura škole pokazala se povezanom s nekim oblicima rizičnih ponašanja i to u većoj mjeri na uzorku učenica u odnosu na učenike.

Rezultati ovog istraživanja doprinose boljem razumijevanju relativne važnosti individualnih i socijalnih rizičnih čimbenika za pojavu rizičnih ponašanja u razdoblju rane adolescencije te time daju temelj za izradu ciljanih preventivnih strategija i programa.

Ključne riječi: rizična ponašanja, individualni rizični čimbenici, socijalni rizični čimbenici, mlađi adolescenti

Abstract

Child risk behaviour is a complex phenomenon influenced by numerous factors, both individual and social. The aim of this study was to examine the tendency toward risky behavior in younger adolescents and determine which individual and social risk factors contribute the most to the development of such behavior. Individual factors investigated included the contribution of self-esteem and academic achievement, while social factors included the contribution of family (parenting styles examined through dimensions of emotional warmth and psychological control, family structure, and socioeconomic status), peers (susceptibility to peer pressure), and school (perception of school culture).

The research included 410 students (181 boys and 218 girls) in eighth grade from all primary schools in the Osijek area. They completed the following scales and questionnaires: Demographic data questionnaire, Youth self-reported delinquency and risk behaviors questionnaire (SRDP – 2007; Ručević, Ajduković, and Šincek, 2009), Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965), Scale of Perception of Family Relationships (Macuka, 2004), Peer Pressure Susceptibility Scale (Lebedina-Manzoni, Lotar, and Ricijaš, 2008), and School Culture Scale (Higgins-D'Alessandro and Sath, 1998).

The results of this study show that boys were more engaged in misdemeanor and minor delinquent behaviors compared to girls, while girls were more prone to suicidal and self-aggressive behaviors compared to boys. Academic achievement proved to be a statistically significant negative predictor for most examined risky behaviors related to boys' externalized behavior problems, while for girls, it was a statistically significant predictor for internalized behavior problems. Self-esteem was a statistically significant negative predictor for suicidal and self-aggressive behaviors in both boys and girls. Among social risk factors, peer pressure had the greatest predictive effect on the occurrence of risky behaviors, followed by parental psychological control and emotional warmth. School culture was associated with some forms of risky behaviors, more prominently in girls than boys.

The results of this research contribute to a better understanding of the relative importance of individual and social risk factors for the occurrence of risky behaviors in early adolescence. The findings of this research provide a foundation for the development of targeted preventive strategies and programs.

Keywords: risk behaviour, individual risk factors, social risk factors, younger adolescence

Sadržaj

Poglavlje 1. Uvod: Racionala za istraživanje, teorijska i konceptualna razmatranja i ciljevi disertacije	1
1.1. Racionala za istraživanje.....	1
1.2. Teorijska razmatranja.....	7
1.3. Konceptualna razmatranja rizičnih ponašanja i čimbenika te odabir rizičnih čimbenika za potrebe ove disertacije	12
1.3.1. Rizična ponašanja djece i mladih.....	13
1.3.2. Rizični čimbenici za rizična ponašanja	13
1.3.3. Odabir rizičnih čimbenika za potrebe ove disertacije	16
1.3.4. Operacionalizacija odabranih rizičnih čimbenika.....	19
1.4. Ciljevi i organizacija disertacije.....	22
Poglavlje 2. Metodološki izazovi istraživanja rizičnih ponašanja i odabranih rizičnih čimbenika	23
2.1. Vrste istraživanja rizičnih čimbenika.....	23
2.2. Metodologija istraživanja odabranih rizičnih čimbenika.....	25
2.2.1. Samopoštovanje	25
2.2.2. Obitelj	27
2.2.3. Vršnjaci	28
2.2.4. Kultura škole	30
Poglavlje 3. Metodologija istraživanja disertacije	32
3.1. Uzorak.....	32
3.1.1. Osnovne škole grada Osijeka.....	32
3.1.2. Učenici	32
3.1.3. Odobrenje za istraživanje i pristup školama	33
3.1.4. Roditeljski pristanak	33
3.2. Mjerni instrumenti	34
3.2.1. Upitnik sociodemografskih podataka	34
3.2.2. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)	34
3.2.3. Rosenbergova skala samopoštovanja.....	35
3.2.4. Skala percepcije obiteljski odnosa	35
3.2.5. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku	36

3.2.6. Skala kulture škole	36
3.3. Procedure/postupak	37
Poglavlje 4. Opseg i priroda rizičnih ponašnja djece i mladih u Republici Hrvatskoj	38
4.1. Pregled istraživanja o opsegu i prirodi rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj	38
4.1.1. Pregled istraživanja o spolnim razlikama u rizičnim ponašanjima u Republici Hrvatskoj	41
4.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze	43
4.3. Rezultati	43
4.4. Rasprava i zaključak	52
Poglavlje 5. Individualni rizični čimbenici i rizična ponašanja: Samopoštovanje i školski uspjeh	57
5.1.1. Pregled istraživanja o samopoštovanju i rizičnim ponašanjima	57
5.1.2. Pregled istraživanja o povezanosti školskog uspjeha i rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj	61
5.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze	63
5.3. Rezultati	63
5.4. Rasprava i zaključak	67
Poglavlje 6. Socijalni rizični čimbenici i rizična ponašanja: obitelj, socioekonomski status obitelji, struktura obitelji, vršnjaci i škola	76
6.1.1. Pregled istraživanja o obitelji i rizičnim ponašanjima	76
6.1.2. Pregled istraživanja o vršnjacima i rizičnim ponašanjima	84
6.1.3. Pregled istraživanja o kulturi škole i rizičnim ponašanjima	88
6.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze	93
6.3. Rezultati	94
6.4. Rasprava i zaključak	104
Poglavlje 7. Zaključak	114
7.1. Glavni doprinos istraživanja	114
7.2. Pregled nalaza istraživanja	114
7.4. Ograničenja i smjernice za buduća istraživanja	120
7.3. Praktične implikacije	120
Popis literature	123
Prilozi	140

Poglavlje 1. Uvod: Racionala za istraživanje, teorijska i konceptualna razmatranja i ciljevi disertacije

1.1. Racionala za istraživanje

Kao što je detaljnije opisano u poglavlju 4, istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata u Hrvatskoj su relativno rijetka. Od postojećih istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata, većina je ispitala rizična ponašanja srednjoškolaca (primjerice, *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* – ESPAD istraživanje koje se svake četiri godine provodi na 30 europskih zemalja, uključujući i Hrvatsku od 1995; Ajduković, Ručević i Šincek, 2009; Livazović, 2012; Šakić, Franc i Mlačić, 2002). Samo jedno istraživanje u Hrvatskoj do sad je ispitalo rizična ponašanja mlađih adolescenata osnovnoškolske dobi (Vrselja, Sučić i Franc, 2009). Tim je istraživanjem utvrđeno kako se mlađi adolescenti već u petom razredu osnovne škole rizično ponašaju, a ESPAD istraživanje pokazalo je kako su rizična ponašanja mladih u Hrvatskoj po učestalosti iznad europskog prosjeka te da su oblicima poprilično zabrinjavajuća.

Dosadašnja domaća i strana istraživanja kazuju kako su rizična ponašanja djece kompleksan fenomen na koji utjecaj imaju brojni čimbenici, kako oni individualni, tako i oni socijalni. Navedena su istraživanja najčešće ispitivala vezu između rizičnih ponašanja djece i mladih te pojedinih čimbenika koji im doprinose poput samopoštovanja (Burić, Macuka, Sorić i sur., 2008; Dobešová Cakirpaloglu, Čech i Štenclová, 2020; DuBois, Felner, Brand i sur., 1999; Jonovska, Frančičković, Kvesić i sur., 2007; Mruk, 2006), dobi (Gullone i Moore, 2000), spola (Berk, 2007; Chesney-Lind, 2001; Coelho, Neves i Caridade, 2020; Livazović, 2012), školskog uspjeha (Herrenkohl, Hawkins, Chung i sur., 2001; Ručević, Ajduković i Šincek, 2009; Shader, 2004; Zrilić, 2005), obitelji (Crockett, Eggebeen i Hawkins, 1993; Čudina-Obradović i Obradović, 2006; Demuth i Brown, 2004; Hinnant, Erath i El-Sheikh, 2015; Kawabata, Alink, Tseng i sur., 2011; McKinney, Milone i Renk, 2011; Ručević, 2011) te škole (Barnes, Brynard i de Wet, 2012; Higgins-D'Alessandro i Sadh, 1998; Sturzbecher, Landua i Shahla, 2001; Willoughby, Chalmers, Busserie i sur., 2007). Iako takova istraživanja pružaju važne uvide u veze između pojedinih čimbenika koji mogu doprinijeti rizičnim ponašanjima djece i mladih, ona rijetko ispituju veći broj individualnih i socijalnih čimbenika rizičnog ponašanja djece te posljedično u nedovoljnoj mjeri objašnjavaju međudnose i relativnu važnost različitih individualnih i socijalnih čimbenika koji se vežu uz rizična ponašanja djece.

Istraživanje samopoštovanja sredinom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća dobiva značajniji odjek. U okviru ove disertacije interes se okreće prema niskom samopoštovanju kao jednom od indikatora rizičnog i antisocijalnog ponašanja djece. U tome kontekstu, Mruk (2006) navodi kako nisko samopoštovanje može dovesti do poremećaja u ponašanju, ali i depresije, anksioznosti i problemima s učenjem, dok visoko samopoštovanje dovodi u vezu s boljim socijalnim vještinama, većom motivacijom i ustrajnosti u postizanju ciljeva, kao i manjom pojavom anksioznih i depresivnih stanja te pozitivnim odnosom s vršnjacima. Dakle, samopoštovanje je u ranoj adolescenciji podložno različitim utjecajima socijalnih čimbenika poput vršnjaka, obitelji i škole. Dobešová Cakirpaloglu, Čech i Štenclová (2020) također potvrđuju kako je nisko samopoštovanje mlađih adolescenata povezano s rizičnim ponašanjima, dok je visoko samopoštovanje zaštitan čimbenik. Nisko samopoštovanje povezuje se i s tjeskobom, depresijom te s vremenom sa sve više antisocijalnog ponašanja (DuBois, Felner, Brand i sur., 1999). Nadalje, kod osoba koje imaju pozitivno samopoimanje veća je mogućnost pozitivnog općeg samopoštovanja, dok negativno samopoimanje doprinosi pogoršanju općeg samopoštovanja (Marsh, 1986; Rosenberg, 1965). Negativne posljedice niskog samopoštovanja su neprihvatanje i podcjenjivanje vlastitih sposobnosti, zloraba sredstava koje izazivaju ovisnosti, loša prilagodba u socijalnim i školskim odnosima, loše opće zdravstveno stanje, sramežljivosti i slabije sposobnosti vodstva (Burić, Macuka, Sorić i sur., 2007). Osim toga, Jonovska, Frančišković, Kvesić i sur. (2007) navode veću podložnost usamljenosti i anksioznosti kao posljedice niskog samopoštovanja kod djece.

Jedan od individualnih rizičnih čimbenika je i spol. Berk (2007) navodi kako, ovisno o procjenama u različitim istraživanjima, dječaci čak i do osam puta češće od djevojčica počinu teška kriminalna djela. U istraživanju rizičnih čimbenika i antisocijalnog ponašanja Coelho, Neves i Caridade (2020) utvrđuju postojanje povezanosti spola i rizičnih čimbenika u kojoj dječaci pokazuju značajno veću podložnost rizičnim čimbenicima u odnosu na djevojčice. Nadalje navode, kako su najzastupljeniji rizični čimbenici kod dječaka asocijalno ponašanje, hiperaktivnost, samodopadnost i poremećaji u pažnji. Također, u adolescenciji se povećavaju spolne razlike i u ispoljavanju agresije (Chesney-Lind, 2001). U tome kontekstu, Gullone i Moore (2000) pronalaze kako su spol, dob i procjena rizika značajni prediktori rizičnog ponašanja, s time da se značajnost spola i dobi razlikuje ovisno o vrsti rizika.

Jedan od najčešćih pokazatelja slabog školskog uspjeha su loše ocjene u školi (Zrilić, 2005). Školski je uspjeh u mnogim istraživanjima povezana s rizičnim ponašanjima, odnosno

brojna istraživanja pronalaze snažne korelacije između slabog školskog uspjeha i rizičnog i delinkventnog ponašanja. Navedeno su u svom istraživanju potvrdile Ručević, Ajduković i Šincek (2009) u kome su post hoc analizom (Games-Howell) utvrđene značajne razlike u iskazanom rizičnom ponašanju s obzirom na školski uspjeh, pri čemu su učenici slabijeg školskog uspjeha iskazivali značajno više rizičnog i delinkventnog ponašanja od učenika s boljim školskim uspjehom ($p < .01$). Slično zaključuju i Herrenkohl, Hawkins, Chung i sur. (2001) navodeći kako učenici sa slabim školskim uspjehom, slabim angažmanom u školi te sniženim obrazovnim ambicijama tijekom osnovne i srednje škole imaju veći rizik za delinkvenciju u usporedbi s drugom djecom. Vrselja, Sučić i Franc (2009) istražili su odnos između sklonosti rizičnim i antisocijalnim ponašanjima mlađih adolescenata i školskog uspjeha te privrženosti školi ovisno o uzrastu i spolu. Istraživanje je provedeno na uzorku od 1823 učenika od petih do osmih razreda osnovnih škola. Rezultati istraživanja pokazuju da je sklonost rizičnim i antisocijalnim ponašanjima najveća među učenicima osmih razreda, a najmanja među učenicima petih razreda. U sklonosti rizičnim i antisocijalnim ponašanjima autori su utvrdili značajno razlikovanje s obzirom na privrženost školi i to neovisno o uzrastu i spolu, dok razlike s obzirom na opći uspjeh nisu potvrđene. Drugi istraživači (npr. Livazović, 2012) utvrdili su utjecaj školskog uspjeha na rizična ponašanja adolescenata. Školski uspjeh pokazao se značajnim prediktorom rizičnom spolnom ponašanju i apsentizmu kod učenika lošijeg uspjeha te poremećaja u prehrani, ovisnosti o medijima i nezadovoljstva tjelesnim izgledom kod učenika boljeg školskog uspjeha (Livazović, 2012). Osim školskog uspjeha Livazović (2012) je ispitao i odnos povezanosti medija s rizičnim ponašanjima adolescenata na uzorku od 735 ispitanika primjenom anketnog upitnika koji je sadržavao pet dimenzija: sociodemografsku dimenziju, vremensko-sadržajnu dimenziju uporabe medija, internalnu i eksternalnu dimenziju te rizično-zaštitnu dimenziju ponašanja. Istraživanje je krenulo od pretpostavke da mediji imaju ulogu „odgojno-socijalizacijskog nad-vršnjaka“ (Livazović, 2012, str. 2) adolescenata koji posreduje između složenih individualnih obilježja adolescenata i njihovih obiteljskih, vršnjačkih, školskih te slobodnovremenskih odnosa i interakcija. Drugim riječima, autor zaključuje da mediji mladima, osim zabavno-informativne funkcije, služe i kao model učenja socijalnih odnosa. Provedeno je istraživanje pokazalo da socioekonomska obilježja značajno utječu na interese, odnos i važnost koju mladi pridaju medijima, ali i na sklonost rizičnom ponašanju. Osim toga, rezultati istraživanja pokazuju da su školski uspjeh, vrsta škole koju pohađaju te spol ispitanika pokazali najveće razlike među mladima s obzirom na medijske sklonosti te prevalenciju eksternaliziranih i internaliziranih rizičnih ponašanja. Kvaliteta obiteljskih, vršnjačkih i školskih odnosa u pravilu je bila negativno povezana

s učestalošću manifestiranja rizičnih ponašanja (Livazović, 2012). Autor naglašava da bi buduća istraživanja trebala ispitati i individualna obilježja ličnosti mladih, kao i ulogu roditeljskih odgojnih stilova.

Recentna istraživanja obitelji i rizičnih ponašanja djece naglašavaju kako upravo roditeljski odgojni stilovi imaju značajan utjecaj na ishode ponašanja svoje djece, točnije na delinkvenciju i na zlouporabu opojnih sredstava (Hinnant, Erath i El-Sheikh, 2015) te na agresiju djece i adolescenata (Kawabata, Alink, Tseng i sur., 2011). Načini na koji roditelji discipliniraju djecu djelomično objašnjavaju povezanost roditeljskih stilova i pojave rizičnog ponašanja kod adolescenata (McKinney, Milone i Renk, 2011). Osim roditeljskih stilova, na pojavnost rizičnog ponašanja djece rizičan čimbenik čine i struktura obitelji te socioekonomske prilike u obitelji (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Promatrajući strukturu obitelji prema nekim autorima (npr. Demuth i Brown, 2004; Ručević, 2011) jednoroditeljske obitelji povećavaju vjerojatnost društveno neprihvatljivog ponašanja kod djece i mladih. Međutim, nisu sva istraživanja potvrdila ove nalaze. Na primjer, Crockett, Eggebeen i Hawkins (1993) utvrdili su kako kontrolirajući utjecaj socioekonomskih varijabli minimalizira utjecaj jednoroditeljskih obitelji. Čudina-Obradović i Obradović (2006), s druge strane, pronalaze nizak socioekonomski status kao čimbenik negativnih obiteljskih odnosa koji nepovoljno utječu na dijete, a posljedica je teža socijalna prilagodba djeteta. S tim u vezi autori zaključuju da, ovisno o tome koliko se dijete dugo nalazi u obitelji s nepovoljnim materijalnim i financijskim okolnostima, toliki će biti i stupanj posljedica na psihofizičko zdravlje djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Adolescencija je razdoblje u kome vršnjaci imaju važnu ulogu u životima mladih. Upravo je rana adolescencija razdoblje kada vršnjački pritisak dostiže svoj maksimum, a opada postizanjem neovisnosti od roditelja ili skrbnika i formiranjem autonomnog identiteta, odnosno osobnih stavova i prosudbi (Berndt i Ladd, 1989; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2008)). Mnoga istraživanja koja proučavaju adolescenciju u Hrvatskoj potpuno su zanemarila vršnjački pritisak kao sastavni dio razvojnog procesa (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2007). Prema Brownu (1989) vršnjački pritisak je utjecaj grupe na pojedinca putem pozitivnog poticanja onih koji se pridržavaju grupnih normi ili primjene sankcija za one koji se opiru konformizmu. Dosadašnja istraživanja ukazuju na to da je vršnjački pritisak značajan mehanizam za prijenos grupnih normi, odražava odanost i status među članovima grupe, povezan je s razinom samopoštovanja, a nerijetko i s rizičnim ponašanjima. Također, njegova snaga i smjer mogu varirati ovisno o dobi (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2008) ispitili su

kod 217 adolescenata utjecaj vršnjačkog pritiska na njihov odnos s vršnjacima, tjelesni izgled, odnose s roditeljima, rizična ponašanja te na ponašanje u školi. Rezultati istraživanja pokazali su kako se razlika u podložnosti vršnjačkom pritisku između mladića i djevojaka javlja samo kod čimbenika rizična ponašanja i to tako da su mladići podložniji vršnjačkom pritisku prema rizičnim ponašanjima u odnosu na djevojke. Međutim, autori također navode da se dobiveni rezultati ne mogu jednoznačno interpretirati. Tijekom adolescencije mladići su skloniji prihvatiti pozitivna uvjerenja vezana uz rizična ponašanja od djevojaka te se ne može zaključiti jesu li oni spremniji konformirati se zato što su inače skloniji takvom ponašanju ili se teže odupiru vršnjačkom pritisku prema rizičnim ponašanjima (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). Livazović i Ručević (2012) proveli su istraživanje koje je imalo za cilj ispitivanje relativnog doprinosa rizičnih čimbenika iz različitih područja (odnosi u obitelji i s vršnjacima te osjećaj pripadnosti školi) u objašnjavanju agresivnog i rizičnoga spolnog ponašanja te odstupajućih navika hranjenja adolescenata. U istraživanju autori su koristili sljedeće instrumente: Upitnik sociodemografskih podataka, Skala agresivna ponašanja, Skala rizičnoga spolnog ponašanja, Skala odstupajućih navika hranjenja, Skala kvalitete odnosa u obitelji, Skala osjećaja pripadnosti školi, Skala kvalitete vršnjačkih odnosa. Provedenim istraživanjem na velikom uzorku sudionika ($n=736$) autori pronalaze kako je izraženost proaktivnog agresivnog ponašanja i rizičnog spolnog ponašanja veća kod mladića nego djevojaka, osjećaj pripadnosti školi, školski uspjeh i kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazali su se značajnim negativnim prediktorima agresivnoga i rizičnoga spolnog ponašanja, dok se kvaliteta odnosa u obitelji nije pokazala značajnim prediktorom niti jednog od ispitivanih oblika ponašanja. Autori također navode kako je učinak odnosa u obitelji na probleme u ponašanju posredovan kvalitetom vršnjačkih odnosa. Budući da mehanizmi u podlozi povezanosti kvalitete odnosa s vršnjacima i javljanja raznih oblika eksternaliziranih ponašanja još uvijek nisu u potpunosti jasni, Livazović i Ručević (2012) naglašavaju kako je potrebno ispitati međuodnos većeg broja individualnih i socijalnih čimbenika povezanih s rizičnim ponašanjima.

Teorijski koncept kulture škole relativno je novi koncept koji se i dalje podvrgava provjerama i znanstvenim usklađivanjima (Posavec i Vlah, 2019). Prema Vrcelj (2003) kulturu škole čine tri čimbenika: (1) stavovi i uvjerenja osoba u ustanovi i vanjskoj okolini; (2) kulturne norme ustanove; (3) odnosi između osoba u njoj. Deal i Peterson (1998) kulturu škole dijele na pozitivnu (toničku) i negativnu (toksičnu). Brojna istraživanja kultura škole dovede u vezu s disciplinom i postignućima učenika (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998), ali i s rizičnim ponašanjima učenika (Barnes, Brynard i de Wet, 2012; Sturzbecher, Landua i Shahla, 2001; Willoughby, Chalmers, Busserie i sur., 2007). Barnes, Brynard i de Wet, (2012) zaključuju da je

pozitivna kultura u školi povezana s nižom razina nasilja u školi, dok nedostatak sigurnosti u školi pridonosi učeničkom doživljaju veće prisutnosti nasilja u školi. Međutim, iako su navedena istraživanja ponudila važne uvide o kulturi škole kao čimbeniku koji je povezan s cjelokupnim životom i radom škole, njezinom kvalitetom i međuljudskim odnosima, ona nisu u dostatnoj mjeri objasnila povezanost kulture škole s rizičnim ponašanjima učenika ispitujući pri tome veći broj individualnih i socijalnih čimbenika, kao i njihovu relativnu važnost s pojavom takvih ponašanja.

Iako su navedena istraživanja ponudila obilje važnih rezultata i nalaza, posebno u odnosu na različite oblike rizičnih ponašanja, dosadašnja hrvatska istraživanja nisu na uzorku mlađih adolescenata obuhvatila individualne čimbenike poput samopoštovanja za koje strana istraživanja (npr. Dobešová Cakirpaloglu, Čech i Štenclová, 2020; DuBois, Felner, Brand i sur., 1999) ukazuju da je povezano s pojavom rizičnih ponašanja. Na potrebu ispitivanja samopoštovanja kao rizičnog čimbenika ukazuju i Livazović i Ručević (2012) navodeći da u njihovom istraživanju: „nisu uzete u obzir individualne karakteristike adolescenata poput osobina ličnosti ili samopoštovanja, a koje bi mogle utjecati na javljanje pojedinih oblika problema u ponašanju“ (Livazović i Ručević, 2012, str. 746). Ispitujući individualne karakteristike poput navedenog samopoštovanja utvrdila bi se njihova relativna važnost u pojavi rizičnog ponašanja, kao i njihov utjecaj u međuodnosu s drugim relevantnim varijablama poput obitelji, vršnjaka i škole. Također, većina istraživanja u kojima se ispitivao doprinos rizičnih čimbenika u pojavi rizičnog ponašanja provedena su na uzorku sudionika u razdoblju srednje i kasne adolescencije. Ostaje otvoreno pitanje utjecaja navedenih čimbenika, kako pojedinačnih tako i njihovog međuodnosa, u pojavi rizičnog ponašanja u razdoblju rane adolescencije kada je od iznimne važnosti prepoznati ga s ciljem rane intervencije i prevencije. Nadalje, u provedenim istraživanjima nije stavljen naglasak na odnos roditelj-dijete, odnosno nisu ispitani roditeljski odgojni stilovi u kontekstu emocionalnosti i psihološke kontrole. Nalazi brojnih istraživanja (npr. McKinney, Milone i Renk, 2011) ukazuju na važnost navedene dvije dimenzije u pojavnosti rizičnih ponašanja. Do danas konstrukt kulture škole istražen je tek u manjem broju stranih istraživanja (npr. DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000; Willoughby, Chalmers, Busseri i sur., 2007), dok njegova povezanost s rizičnim ponašanjima djece i mlađih adolescenata u Hrvatskoj nije ispitana. Većina dosadašnjih istraživanja rizičnih ponašanja nije kontrolirala rizične čimbenike na uzorku mlađih adolescenata u regresiji zbog čega je izostalo spoznavanje relativne važnosti pojedinih rizičnih čimbenika za takva ponašanja. Osim toga, dosadašnja su istraživanja u manjoj mjeri ispitala razlike u prirodi i opsegu rizičnih ponašanja u odnosu na spol, odnosno nisu u dovoljnoj mjeri ispitala postoje li različiti prediktori koji doprinose objašnjenju pojave i učestalosti različitih oblika rizičnih ponašanja zasebno za muški i ženski spol.

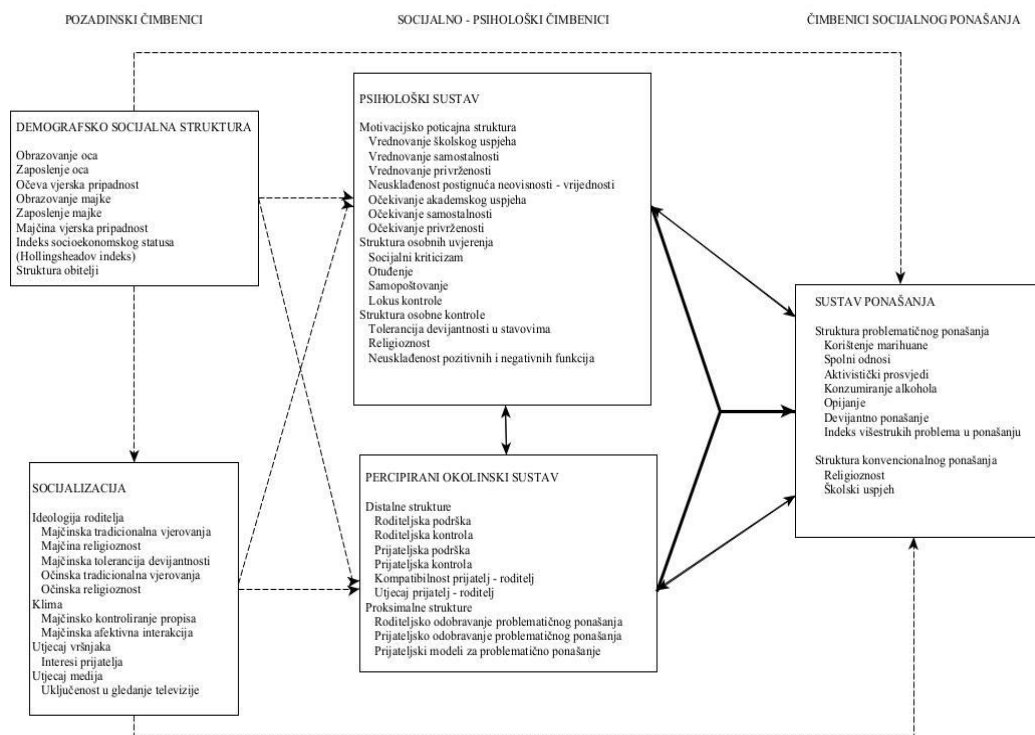
Osnovni je cilj ovog rada ispitati veći broj individualnih i socijalnih čimbenika rizičnog ponašanja mladih adolescenata, prije svega onih koji do sad nisu ispitani u Hrvatskoj na toj populaciji (npr. samopoštovanje, kultura škole) i onih do sada najčešće ispitanih u dosadašnjim domaćim i stranim istraživanjima (npr. školski uspjeh, obitelj, vršnjaci) kako bi se utvrdila relativna važnost pojedinih individualnih i socijalnih čimbenika rizičnog ponašanja starije osnovnoškolske djece. Istraživanje će doprinijeti potpunijem objašnjenju fenomena rizičnih ponašanja, budući da će se istovremeno ispitati individualne osobine djeteta te obiteljska, vršnjačka i školska obilježja. Također, s obzirom da je longitudinalnim istraživanjima utvrđeno kako postoji kontinuitet rizičnih ponašanja tijekom života pojedinca, odnosno da su rizična ponašanja u kasnom djetinjstvu i ranoj adolescenciji značajan prediktor rizičnih i delinkventnih ponašanja u kasnijoj životnoj dobi (Farrington, 2003), važno je utvrditi prediktore rizičnih ponašanja u što ranijoj dobi kako bi se što ranije moglo preventivno djelovati. Budući da su do danas samo dva istraživanja ispitala pojavnost rizičnih ponašanja na velikom uzorku mladih adolescenata u Hrvatskoj provedena 2007. godine (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009; Vrselja, Sučić i Franc, 2009), ovaj će rad doprinijeti utvrđivanju što većeg broja prediktora rizičnih ponašanja upravo te dobne skupine adolescenata. U konačnici, očekivani rezultati ponudit će smjernice za ciljano preventivno djelovanje. Budući da škole uz obrazovnu funkciju imaju i odgojnu te da se rizična ponašanja djece tumače kao suštinski pedagoški problem, empirijske spoznaje ovog istraživanja posebno su važne jer će upotpuniti dosadašnje spoznaje u ovom području, kao i ponuditi praktične implikacije.

1.2. Teorijska razmatranja

Paradigmi istraživanja rizičnih čimbenika nije pripisana jedna određena teorija, već je ona utemeljena u različitim i širokim teorijskim modelima uključujući razvojne teorije rizičnog i delinkventnog ponašanja (Farrington, 2003a, 2005), Teoriju socijalne kontrole (Hirschi, 1969), Teoriju problematičnog ponašanja (Jessor i Jessor, 1977; prema Jessor, 1987) i druge. Heuristička je vrijednost pristupa paradigmi istraživanja rizičnih čimbenika u pružanju organizacijskog okvira unutar kojega je moguće konceptualizirati, istražiti i objasniti njihovu složenu interakciju iz razvojne perspektive. Takav pristup pruža cjelovitije razumijevanje rizičnih čimbenika i ishoda različitih odnosa, kao i potencijalni utjecaj rane intervencije te preventivnih programa na djecu i mlade (Day i Wanklyn, 2012).

Jedna od najutjecajnijih teorija koja pokušava objasniti utjecaj kvalitete odnosa pojedinca i društva na rizična i delinkventna ponašanja jest Hirschijsva Teorija socijalne kontrole (Booth, Farrell i Varano, 2008) prema kojoj su problemi u ponašanju pojedinca posljedica prekida ili slabljenja veza između pojedinca i društva, uključujući roditelje, vršnjake i školu (Hirschi, 1969). Ova teorija polazi od pretpostavke kako ne postoje razlike u sklonosti prema delinkventnim i antisocijalnim ponašanjem između pojedinaca, već je razlika između pojedinaca koji se društveno prihvatljivo ponašaju i onih koji krše društvene norme u jačini socijalnih veza koje ti podjedinici ostvaruju s društvom. Drugim riječima, pojedinci koji imaju snažnije socijalne veze u manjoj su mjeri skloni delinkventnom ponašanju. Teorija socijalne kontrole podrazumijeva četiri dimenzije povezanosti pojedinca s društvom: (1) privrženost, (2) posvećenost, (3) uključenost i (4) vjerovanja. Hagan i Daigle (2020) navode kako se privrženost odnosi na vezu s drugima (kao što su obitelj i vršnjaci) te važnim institucijama (kao što su crkve i škole). Slaba privrženost s roditeljima i obitelji može narušiti psihosocijalni razvoj djeteta, a loši odnosi sa školom smatraju se posebno važnima u kontekstu razvoja delinkventnog ponašanja (Hagan i Daigle, 2020). Mjerenje razine privrženosti roditeljima obuhvaća roditeljski nadzor, discipliniranje, kvalitetnu komunikaciju te želju da se bude sličan roditeljima. Također, važna je i privrženost prema prijateljima koja proizlazi iz želje za identifikacijom s njima i poštovanjem njihovih stavova (Hirschi, 1969). Dakle, Teorija socijalne kontrole pretpostavlja kako će pojedinci privrženi bliskim osobama koje se ponašaju na društveno neprihvatljiv način i sami biti skloniji takvom ponašanju (Hirschi, 1969). Posvećenost podrazumijeva stupanj do kojeg pojedinac održava osobni interes u konvencionalnim društvenim odnosima. Ukoliko pojedinac ima puno toga za izgubiti u smislu statusa, posla i društvenog položaja, manje je vjerojatno da će se ponašati društveno neprihvatljivo. U tome kontekstu, odrasli imaju veću razinu posvećenosti u usporedbi s adolescentima (Hagan i Daigle, 2020). Uključenost se odnosi na sudjelovanje u konvencionalnim društvenim i rekreativnim aktivnostima koje im ostavljaju premalo vremena za upuštanje u delinkventna i društveno neprihvatljiva ponašanja. Vjerovanja podrazumijevaju razinu slaganja s konvencionalnim normama i sustavom vrijednosti, odnosno ona djeluju kao veza pojedinca s društvom (Hagan i Daigle, 2020). Slijedom ranije navedenog, Teorija socijalne kontrole predviđa delinkventno i društveno neprihvatljivo ponašanje ukoliko pojedinac ne razvije privrženost prema bliskim osobama koje se ponašaju na društveno prihvatljiv način, ukoliko nije posvećen konvencionalnim društvenim odnosima, ukoliko nije uključen u konvencionalne društvene aktivnosti i ukoliko ne vjeruje konvencionalnim društvenim normama ponašanja.

Teorija problematičnog ponašanja (Jessor i Jessor, 1977; prema Jessor, 1987) američkog psihologa Richarda Jessora smatra se jednom od najutjecajnijih teorija koje objašnjavaju probleme u ponašanju u razdoblju adolescencije (Steinberg i Morris, 2011). Teorija problematično ponašanje definira kao rizično ponašanje koje omogućuje ostvarivanje određenog cilja, odnosno kao ponašanje koje je funkcionalno i svrhovito. Takvo ponašanje odstupa od društvenih normi i zakonskih propisa, a određuju ga tri osnovna sustava: psihološki (sustav individualnih karakteristika ličnosti), socijalni (sustav percipirane okoline) i sustav ponašanja. Svaki od tri sustava sadržava čimbenike koje potiču ili smanjuju vjerojatnost rizičnog ponašanja. Psihološki sustav sadržava vrijednosti, uvjerenja, očekivanja, školski uspjeh, društveni kriticism, otuđenost, toleranciju prema rizičnom i delinkventnom ponašanju, religioznost i samopoštovanje. Socijalni sustav uključuje percepciju roditeljske i vršnjačke podrške te vršnjačko odobravanje rizičnog ponašanja. Osim toga, socijalni sustav uključuje i percepciju u kojoj mjeri se vršnjaci rizično ponašaju. Sustav ponašanja sadrži rizična ponašanja poput konzumiranja cigareta, marihuane, opijanja i spolnih odnosa te konvencionalna ponašanja i školski uspjeh. Uz tri osnovna sustava, Teorija problematičnog ponašanja uključuje i demografski sustav koji sadrži čimbenike koji se odnose na zanimanje, obrazovanje, religioznost roditelja, stavove roditelja, utjecaj vršnjaka i medija te strukturu obitelji. Ova je teorija od interesa je za ovo istraživanje, budući da je jedna od rijetkih koja u obzir uzima i socijalne čimbenike, odnosno percepciju okoline (Slika 1).

Slika 1. Teorija problematičnog ponašanja (Jessor i Jessor, 1977; prema Jessor, 1987).

Recentne razvojne teorije delinkventnog ponašanja teže usustaviti znanja i spoznaje upravo o relativnoj važnosti utjecaja individualnih i socijalnih čimbenika na razvoj rizičnih ponašanja (Farrington, 2011). Pri tome, one se ne odnose isključivo na djecu i adolescente, već na opću populaciju te ispituju rizične i zaštitne čimbenike za rizično i/ili delinkventno ponašanje od ranog djetinjstva do starosti (Thornberry, 2005). Razvojne teorije obuhvaćaju tri ključna područja: (1) praćenje razvoja rizičnog i delinkventnog ponašanja kroz sva životna razdoblja; (2) istraživanje rizičnih čimbenika u različitim životnim razdobljima te utvrđivanje razlika u odnosima tijekom odrastanja osobe; (3) proučavanje utjecaja važnih životnih događaja na kasniji razvoj rizičnog i delinkventnog ponašanja (Blokland i Nieuwbeerta, 2006; Farrington, 2003, 2007; Le Blanc i Loeber, 1998). Razvojne teorije posebnu pozornost pridodaju dokumentiranju i objašnjavanju promjena u počinjenju prekršaja tijekom pojedinčeva života. Pri tome, istraživači unutar ovog područja poseban naglasak stavljaju na longitudinalna istraživanja, budući da su upravo ona ponudila značajne nalaze koji objašnjavaju antisocijalno i delinkventno ponašanje, odnosno doprinijela su razvojnim teorijama kriminaliteta (Farrington, 2003).¹ Ajduković (2000) navodi nekoliko prednosti razvojnim teorijama. Prvenstveno, razvojne teorije doprinose boljoj konceptualizaciji rizičnog i društveno neprihvatljivog ponašanja, odnosno stavljaju u fokus dob započinjanja rizičnog i delinkventnog ponašanja, kao i njegovu težinu i različitost. Osim toga, razvojne teorije rizične čimbenike promatraju dinamičnima, odnosno prate se njihove promjene i interakcijski efekt s zaštitnim čimbenicima koje su ostale teorije i pristupi zanemarili. Doprinos razvojnih teorija je, osim u prepoznavanju individualnih čimbenika, i u prepoznavanju značajnosti okolinskih čimbenika poput obitelji, vršnjaka, škole (Farrington, 2003).

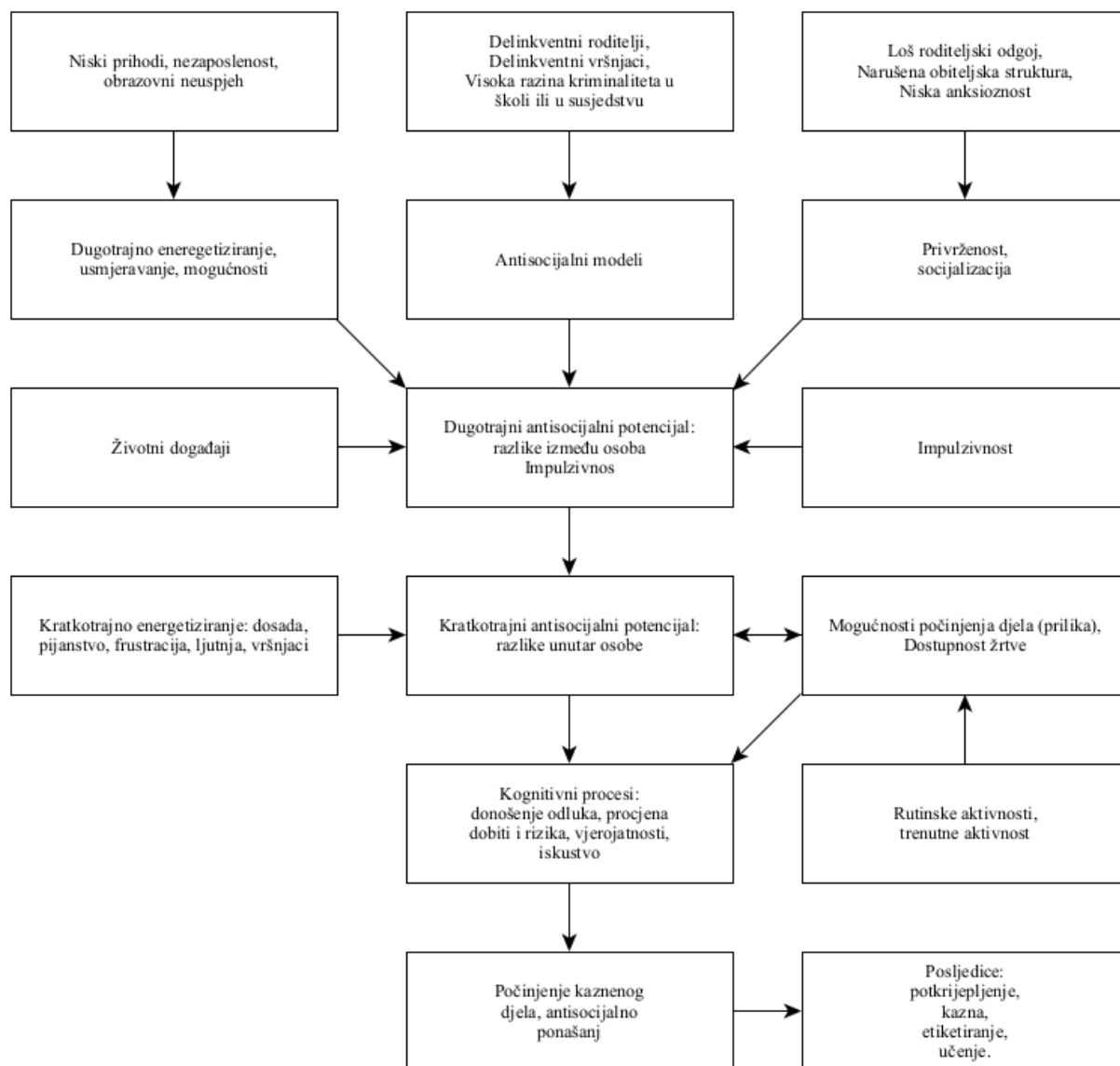
Jedan od istaknutijih predstavnika unutar razvojnih teorija kriminaliteta je David P. Farrington sa svojom Teorijom integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala (Slika 2). Temeljni konstrukt navedene teorije je antisocijalni potencijal koji može biti dugoročni i kratkoročni, odnosno teorija pokušava objasniti na koji način rizični čimbenici utječu na razvoj antisocijalnog potencijala. Dugoročni antisocijalni potencijal obuhvaća kontinuum od niskog do visokog i prema Farringtonu (2003) vrlo malo ljudi ima visoki dugoročni antisocijalni potencijal. On ovisi o socijalizacijskim procesima, modeliranju, impulzivnosti, privrženosti, pritisku i životnim događajima. Čimbenici koji potencijalno mogu dovesti do visokog antisocijalnog potencijala i koji su utemeljeni u teoriji prisile su željeni status među vršnjacima, potreba za

---

¹ Longitudinalna istraživanja koja su pridonijela razvojnim teorijama kriminaliteta provedena su u Denveru, Pittsburgu i Rochesteru (Huizinga, Wylie Weiher, Espiritu i sur., 2003; Loeber, Farrington, Stouthamer-Loeber i sur., 2003; Thornberry, Lizotte, Krohn i sur., 2003; sve prema Farrington 2003).

uzbuđenjem, žudnja za materijalnim dobrima i seksualno zadovoljstvo. Ovi čimbenici dovode do visoke razine antisocijalnog potencijala kod ljudi koji ne ostvaruju svoje ciljeve na legitiman način, već kršeći zakon. Osim navedenog, dugoročni antisocijalni potencijal ovisi i o socijalizacijskim procesima te privrženosti roditeljima pri čemu je posebno važan način na koji roditelji discipliniraju dijete, odnosno sankcioniraju nepoželjna te nagrađuju poželjna i prosocijalna ponašanja. Dugoročni antisocijalni potencijal može biti potaknut i izloženošću oblicima roditeljskog ili vršnjačkog neprihvatljivog i antisocijalnog ponašanja. Djeca izložena takvim oblicima ponašanja mogu preslikati takav model ponašanja kako bi ostvarila vlastite ciljeve te razviti dugoročni antisocijalni potencijal. Osim navedenih čimbenika, Farrington (2003) smatra kako na dugoročni antisocijalni potencijal utjecaj imaju i biološki čimbenici poput inteligencije te impulzivnosti. Impulzivne osobe nerijetko reagiraju bez promišljanja o posljedicama, dok snižene intelektualne sposobnosti mogu utjecati na uspjeh u školi. S druge strane, kratkoročni antisocijalni potencijal obilježava motivacija i trenutni situacijski čimbenici koji mogu dovesti do počinjenja kaznenog djela (Farrington, 2003). Na razvoj kratkoročnog antisocijalnog potencijala može utjecati frustracija, ljutnja, dosada, pijanstvo te vršnjački poticaj. Također, na kratkoročni antisocijalni potencijal mogu utjecati prilike unutar socijalnog okruženja poput dostupnost žrtava i kriminalnih mogućnosti (Siegel, 2007).

Teorija integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala predviđa uključivanje u delinkventno i antisocijalno ponašanje i na temelju kognitivnih preduvjeta i procesa te procjene rizika, ishoda takvog ponašanja, subjektivne dobiti te prijašnjih iskustava. Teorija pretpostavlja kako osobe niske razine antisocijalnog potencijala neće nužno činiti kaznena djela, ali ukoliko se uzme u obzir učinak kratkoročnog antisocijalnog potencijala poput pijanstva ili frustracije moguće je da se osoba ponaša na društveno neprihvatljiv način čak i bez racionalnog objašnjenja za takvo ponašanje. Prema ovoj teoriji dugoročno antisocijalno ponašanje kod osoba s dugoročnim antisocijalnim potencijalom uvjetovano je dugoročnom motivacijom, stjecanjem materijalne dobiti ili promjenama u socijalizacijskim utjecajima (porast vršnjačkog utjecaja), dok je prestanak antisocijalnog ponašanja uvjetovan smanjivanju dugoročne motivacije, zadovoljavanju potreba bez kršenja zakona, smanjenom impulzivnošću, primjerenim sankcioniranjem takvog ponašanja, životnim događajima poput braka ili preseljenja te uspjehom u karijeri (Farrington, 2003).

Slika 2. Teorija integriranog kognitivnog antisocijalnog potencijala (Farrington, 2005).

1.3. Konceptualna razmatranja rizičnih ponašanja i čimbenika te odabir rizičnih čimbenika za potrebe ove disertacije

Rizični čimbenik je prethodno stanje koje je povezano s povećanjem vjerojatnosti za neželjenim ishodom, a ključni elementi rizičnih čimbenika su: (1) rizični čimbenik vremenski prethodi ishodu; (2) prisutnost rizičnih čimbenika pojedinca stavlja u povećan rizik za neželjenim ishodom u usporedbi s pojedincem iz opće populacije; (3) odnos između rizičnih čimbenika i ishoda shvaćen je probabilistički, a ne deterministički (Day i Wanklyn, 2012). Zaštitni su čimbenici, s druge strane, utjecaji koji modificiraju, uklanjaju ili mijenjaju reakcije ljudi na

opasnosti iz njihove okoline, a koje imaju predispozicije za neželjeni ishod (Rae-Grant, Thomas, Offord i Boyle, 1989). Prema Farringtonu (2005) individualni rizični čimbenici za rizična ponašanja djece i mladih su niska inteligencija, slabiji školski uspjeh, slaba privrženost školi, hiperaktivnost, impulzivnost te agresivnost i nasilništvo, dok socijalni rizični čimbenici uključuju neadekvatne odnose u obitelji, loš socioekonomski status obitelji, kao i nepovoljne okolnosti u vršnjačkoj skupini i školi.

1.3.1. Rizična ponašanja djece i mladih

Rizična ponašanja djece i mladih su oblici ponašanja koji ne krše važeće zakone, ali se prema ranijim istraživanjima pokazalo da često prethode delinkventnom ponašanju ili se javljaju zajedno s njim poput konzumacije alkohola, neopravdanih izostanaka iz škole ili ranog stupanja u spolne odnose te predstavljaju zdravstveni i/ili psihosocijalni rizik za djecu i mlade (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009). Sharland (2006) ističe da su rizična ponašanja ona ponašanja koja predstavljaju razvojni rizik za djecu i mlade koji ih čine, kao i za njihove bližnje. U tome kontekstu, Bouillet i Uzelac (2007) rizična ponašanja definiraju kao ona ponašanja koja ukazuju na prepreke u pozitivnom razvoju djece i mladih te koja mogu ugroziti njihov napredak i prilagodbu društvu u kojem žive. Rizična su ponašanja, dakle, oni oblici ponašanja koji nastaju kao posljedica interakcije brojnih rizičnih i zaštitnih čimbenika te koji mogu prerasti u ozbiljnije oblike asocijalnog djelovanja (Livazović, 2012).

Za potrebe ove disertacije rizična ponašanja djece i mladih operacionalizirat će se na način kako su to učinile Ručević, Ajduković i Šincek (2009) u Upitniku samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP). Ručević, Ajduković i Šincek (2009) rizična i delinkventna ponašanja dijele na: (1) prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, (2) nepoželjna normativna ponašanja, (3) rizična spolna ponašanja, (4) korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, (5) nasilničko ponašanje u bliskim odnosima, (6) teške krađe, provale i razbojništvo, (7) suicidalna i autoagresivna ponašanja.

1.3.2. Rizični čimbenici za rizična ponašanja

Predviđanje i prevencija antisocijalnog i delinkventnog počiva na razumijevanju njegova uzroka. Iako su znatni istraživački napori u proteklih šezdeset godina uvelike pridonijeli rasvjetljavanju tih uzroka, njihovo potpuno razumijevanje složen je zadatak. Složenost jednim

dijelom leži upravo u mnogim čimbenicima koji mogu utjecati na pojavu, tijek i prestanak takvog ponašanja kod pojedinaca. Pri tome, nužno je promatrati rizične čimbenike uzimajući u obzir različitu životnu dob ispitanika kako bi se saznalo koji su rizični čimbenici najistaknutiji u različitim razvojnim razdobljima te kako bi se na taj način izradile primjerene preventivne strategije (Day i Wanklyn, 2012).

Kako bi se sveobuhvatno objasnili uzroci rizičnih ponašanja, potrebno je u obzir uzeti dinamičku interakciju mnogih čimbenika iz raznih područja koji djeluju na više razina uključujući: (1) individualnu razinu (biološke, kognitivne, emocionalne varijable); (2) neposrednu razinu okruženja (obitelj, vršnjaci, škola, susjedstvo); (3) društveno-kulturnu razinu (siromaštvo, rasizam, izloženost kriminalu, društvena tolerancija na alkohol i psihoaktivna sredstva) (Reppucci, Fried i Schmidt, 2002). Također, primjerenim pristupom u istraživanju antisocijalnog i delinkventnog ponašanja Day i Wanklyn (2012) smatraju paradigmu istraživanja rizičnih čimbenika koja se temelji na proučavanju ponašanja povezanih s neželjenim ishodima poput kriminala te s opisivanjem uzročnih mehanizama prema kojima rizični čimbenici dovode do određenih neželjenih ishoda.

Neke opće definicije rizične čimbenike određuju kao: (1) čimbenike koji povećavaju ranjivost ili mogućnost djeteta da razvije poteškoće u stresnim situacijama, čak i ukoliko su one minorne (Grizenko i Fisher, 1992); (2) karakteristično iskustvo ili događaj koji je, ukoliko je prisutan, povezan s povećanjem vjerojatnosti (rizika) određenog ishoda iznad osnovne stope ishoda u općoj neizloženoj populaciji (Kazdin, Kraemer, Kessler i sur., 1997); (3) obilježja, varijable, odnosno opasnosti koje, ukoliko su prisutne kod određenog pojedinca, čine tog pojedinca vjerojatnijim da će razviti problem u ponašanju, nego netko iz opće populacije (Mrazek i Haggerty, 1994); (4) čimbenike koji, ukoliko su prisutni, povećavaju vjerojatnost da dijete razvije emocionalne poteškoće ili probleme u ponašanju u usporedbi s nasumce odabranim djetetom iz opće populacije (Garmezy, 1983).

Sabates i Dex (2012) navode razliku između proksimalnih i distalnih rizičnih čimbenika u interakciji djece s njihovim najbližim pružateljima skrbi. Interakcija može biti podržavajuća ili ometajuća te predstavlja proksimalne čimbenike jer su to primarni procesi utjecaja na razvoj djeteta u svakodnevnom životu. Primjeri proksimalne procesne varijable u kontekstu obitelji uključuju aspekte i djeteta i roditelja te odnose poput topline, naklonosti, upotrebe discipline, kontrole i kažnjavanja, ali i obrazovne sadržaje. Ti se procesi mijenjaju i prilagođavaju u tijeku djetetova sazrijevanja te su pod utjecajem neposrednog djetetovog okruženja poput obitelji i škole,

ali i udaljenijih utjecaja kao što su socijalno, ekonomsko i demografsko okruženje. Stoga, Sabates i Dex (2012) zaključuju kako se dijete zapravo nalazi u središtu proksimalnih utjecaja, a zatim ulazi u proširujuće koncentrične krugove distalne interakcije. Kazdin, Kraemer, Kessler i sur. (1997) smatraju da je odnos između distalnih i proksimalnih varijabli posredan te da utjecaj distalne varijable na ishod nije u tolikoj mjeri izazvan iz daleke prošlosti, koliko je posredovan proksimalnim utjecajem. U tome kontekstu distalni i proksimalni rizični čimbenici djeluju kao dio razvojno-uzročnih mehanizama koji utječu na ishode (Kazdin, Kraemer, Kessler i sur., 1997).

Osim navedenih, postoje statični ili nepromjenjivi rizični čimbenici (dijete rođeno s fetalnim alkoholnim sindromom) i dinamični rizični čimbenici, odnosno fleksibilni i podložni promjenama (korištenje psihoaktivnih sredstava za nošenje sa stresnim životnim događajima). Prema Day i Wanklyn (2012) dinamični rizični čimbenici mogu se promijeniti sami od sebe ili u tijeku izvanjske intervencije poput specijaliziranog programa, dok se fiksni rizični čimbenici odnose se na spol, rasu, etničku pripadnost ili genetičke utjecaje.

Distinkcija između statičnih i dinamičnih rizičnih čimbenika vidljiva je i u činjenici da će intervencije i preventivni programi uvijek biti usmjereni prema dinamičnim rizičnim čimbenicima. Naprimjer, jedan od najrobusnijih dinamičnih rizičnih čimbenika antisocijalnog ponašanja, koji se još naziva i kauzalnim rizičnim čimbenikom, je strogi i kažnjavajući roditeljski odgojni stil (Kazdin, Kraemer, Kessler i sur., 1997). Dinamični rizični čimbenik Latimer, Kleinknecht, Hung i sur. (2003) definiraju kao čimbenik koji može pokazati promjenu samu od sebe, odnosno spontano ili kada je meta intervencija, poput programa za roditeljstvo, dok je fiksni rizični čimbenik onaj koji se ne može promijeniti poput rase, nacionalnosti ili genetskih utjecaja. Ponekad će fiksni rizični čimbenik biti nazvan statičnim rizičnim čimbenikom, iako to može dovesti do zablude ukoliko čimbenik nema uzročnu vezu s ishodom. U tome kontekstu, promatranje zlostavljanja djeteta pojavljuje se kao statični rizični čimbenik, odnosno kao čimbenik koji se ne može promijeniti. Međutim, to pretpostavlja da se intervencija ili preventivni program dogodio kasnije u životu pojedinca, odnosno nakon zlostavljanja. Ukoliko bi se program dogodio dovoljno rano u životu pojedinca, odnosno prije nego što dođe do zlostavljanja, rizik za zlostavljanje djeteta može biti znatno smanjen (Latimer, Kleinknecht, Hung i sur., 2003).

Pojedinačni razvojni utjecaji rijetko djeluju izolirano jedan od drugoga te u tome smislu rizični čimbenici, kao i zaštitni razvojni čimbenici, imaju tendenciju klastera. Opseg utjecaja određenog rizičnog čimbenika djelomično ovisi o stupnju korelacije tog rizičnog čimbenika s ostalim rizičnim čimbenicima (Chilton, Chyatte i Breaux, 2007). Primjerice, Kazdin, Kraemer,

Kessler i sur. (1997) smatraju kako rizični čimbenici vrše svoj utjecaj neposredno, odnosno samostalno utječući na ishod ili posredno, utječući na naknadne rizične čimbenike koji dovode do ishoda unutar uzročnog lanca. U tome kontekstu, rizični su čimbenici shvaćeni kao procesni koncepti. Ključna je pretpostavka u podlozi navedene tvrdnje da rizični čimbenici u ranom životu mogu biti povezani s vremenski udaljenim ishodom preko razvojnog lanca koji je rezultat neželjenih ishoda u ranijoj fazi. Pojam razvojnog lanca, koji se još naziva i razvojnim smjerom, putem ili uzročnim lancem, integrativni je pojam u istraživanjima rizičnih čimbenika i usko je povezan s ulogom teorije u njima (Day i Wanklyn, 2012). Osvrćući se na ranije teorijske spoznaje, Kazdin, Kraemer, Kessler i sur. (1997) navode da se pojam razvojnoga lanca ili smjera odnosi na niz karakteristika, događaja, iskustava i ponašanja koji određuju uzastopne korake ili stupnjeve prema kojima se ishod manifestira. Stoga je zadatak istraživanja rizičnih čimbenika utvrđivanje na koji način kretanje pojedinca kroz te korake rezultira određenim ishodom, primjerice delinkvencijom u adolescenciji (Kazdin, Kraemer, Kessler i sur., 1997).

Rizični čimbenici nisu nužno uzroci rizičnog i antisocijalnog ponašanja (Farrington i Welsh, 2007). Kada bi se ispitivali uzorci nekoga ponašanja to bi značilo da promjene u pretpostavljenom uzročnom čimbeniku unutar pojedinca pouzdano prate promjene kod tog pojedinca u počinjenju prekršaja (Farrington, 1988; prema Farrington, Ttofi i Piquero, 2016). Također, utvrđivanje uzroka ponašanja moguće je jedino u longitudinalnim istraživanjima u kojima se pouzdano mogu utvrditi navedene činjenice (Farrington, 1988; prema Farrington, Ttofi i Piquero, 2016). Farrington i Welsh (2007) navode kako je glavni problem odrediti koji su rizični čimbenici uzroci, a koji su samo „oznake“ ili su povezani s uzrocima. Tri kriterija za utvrđivanje uzročnog rizičnog čimbenika su: (1) da je rizični čimbenik povezan s ishodom (npr. počinjenje prekršaja), (2) da prethodi ishodu i (3) da predviđa ishod nakon kontrole (ili neovisno o) svim drugim varijablama. Treći kriterij (i stoga uzročnost) može se najsigurnije utvrditi provođenjem eksperimenta u kojem su osobe slučajnim odabirom izložene različitim rizičnim čimbenicima (Farrington i Welsh, 2007).

1.3.3. Odabir rizičnih čimbenika za potrebe ove disertacije

Postoje različite vrste rizičnih čimbenika koji se pojavljuju tijekom odrastanja djece, neki se odnose na unutarnje stanje osobe, dok se neki manifestiraju kao vanjski utjecaji. S tim u vezi, Loeber i Farrington (2000) rizične čimbenike dijele na pet životnih područja: (1) individualni; (2) obitelj; (3) vršnjaci; (4) škola i (5) zajednica. Farrington (2003b) navodi ključne rezultate

Cambridgeove studije razvoja delinkvencije koji uključuju identifikaciju antisocijalnog ponašanja u djetinjstvu, hiperaktivnost, impulzivnost, deficit pažnje, snižene intelektualne sposobnosti, slab školski uspjeh, obiteljska kriminalna aktivnost, loš socioekonomski status obitelji te loše stilove roditeljstva kao prediktore u dobi od osam do deset godina za kasnije delinkventno ponašanje.

Ova se disertacija fokusira na vezu između različitih individualnih i socijalnih čimbenika rizičnih ponašanja djece s ciljem objašnjavanja njihova međuodnosa i relativne važnosti u prevalenciji rizičnih ponašanja djece. Za te će se potrebe unutar individualnog područja ispitati samopoštovanje i školski uspjeh. Socijalni čimbenici koji su predmet istraživanja ove disertacije odnose se na obitelj (roditeljski odgojni stilovi, struktura obitelji, socioekonomski status obitelji), vršnjake (vršnjački pritisak) i školu (kultura škole). Neki od navedenih čimbenika područje su interesa brojnih domaćih i stranih istraživača koji pronalaze njihovu povezanost s rizičnim ponašanjima. Međutim, domaća istraživanja nisu obuhvatila sve navedene čimbenike te ispitala njihove pojedinačne doprinose, kao ni međuodnose u pojavi rizičnog ponašanja u ranoj adolescenciji. Stoga, ovim će se istraživanjem pokušati ponuditi odgovor o relativnoj važnosti većeg broja ispitanih individualnih i socijalnih rizičnih čimbenika rizičnog ponašanja djece, prije svega onih koji su na populaciji mlađih adolescenata ispitani manjim brojem domaćih istraživanja ili do sada nisu ispitani (npr. samopoštovanje i kultura škole) i onih čimbenika koji su u domaćim i stranim istraživanjima češće ispitivani (obitelj, vršnjaci, školski uspjeh).

Samopoštovanje kao individualni čimbenik, odnosno kao latentnu varijablu brojna strana istraživanja (Wild, Flisher, Bhana i sur., 2004) stavljaju u vezu s rizičnim ponašanjima. Budući da uzorak ispitanika u ovom istraživanju čine mladi u ranoj fazi adolescencije, odnosno učenici osmih razreda osnovne škole, važno je ispitati odnos samopoštovanja kao osobine ličnosti koja se u dosadašnjim stranim istraživanjima pokazala kao rizičan čimbenik za rizična ponašanja upravo u tom razvojnem periodu. Dosadašnja domaća istraživanja nisu ispitala pojedinačni doprinos samopoštovanja učestalosti uključivanja u različita rizična ponašanja u razdoblju rane adolescencije.

Odnosi u obitelji istraživani su u brojnim istraživanjima (npr. Livazović i Ručević, 2012), a disfunkcionalno obiteljsko okruženje i nedostatak brižnosti unutar obiteljskih odnosa, stručnjaci najčešće povezuju s rizičnim ponašanjima djece i njihovom mogućom kasnijom delinkvencijom (Chung, Hill, Hawkins i sur., 2002; Piquero, Farrington, Welsh i sur., 2009; van der Laan, Veenstra, Bogaerts i sur., 2010). Roditeljski stil odnosi se na emocionalni kontekst unutar kojeg se ostvaruje interakcija djeteta i roditelja (Raboteg-Šarić, Merkaš i Majić, 2011). Odnosi unutar

obitelji, uključujući roditeljske odgojne stilove, nedvojbenu imaju utjecaj na zdrav i cjelovit razvoj djece i mladih. Narušeni odnosi između roditelja i djece, kao i nepoželjni roditeljski stilovi, rizičan su čimbenik za pojavu rizičnih ponašanja djece i mladih. U tome kontekstu, Farrington (2011) navodi kako kvaliteta roditeljstva, odnos roditeljske kontrole i emocionalnosti te kvalitetan odnos među roditeljima može predvidjeti rizična ponašanja djece. Dosadašnja su istraživanja pokazala kako su privrženost roditelja i djece, kvaliteta roditeljstva te emocionalan i brižan odnos između roditelja i djece čimbenici koji mogu prevenirati rizična ponašanja, stoga će se za potrebe ovoga istraživanja ispitati roditeljski stilovi, odnosno percepcija roditeljske emocionalnosti i kontrole.

Adolescencija je životno razdoblje u kome vršnjački odnosi postaju sve važniji, a adolescenti navode kako su upravo njihovi vršnjaci preferirani izvor podrške (Dopp i Cani, 2012). Stoga, vršnjački je pritisak često područje znanstvenog interesa brojnih istraživanja koja su pokazala kako vršnjaci mogu imati pozitivan, ali i negativan utjecaj na ponašanja mladih. Podložnost vršnjačkom pritisku prema Brownu, Clasenu i Eicheru (1986) dolazi od želje pojedinca za pripadanjem skupini, a takvo ponašanje karakteristično za razdoblje adolescencije, povećava se od djetinjstva do adolescencije. Rana adolescencija razdoblje je u kome su mladi najpodložniji vršnjačkom pritisku (Berndt i Ladd, 1989; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008), stoga je vršnjački pritisak u toj dobi važan kao rizični čimbenik za pojavu rizičnog ponašanja.

Kultura škole smatra se pokazateljem uspješnosti škole i pokazateljem pružanja podrške učenicima. Osim toga, kultura škole pokazatelj je i u kolikoj se mjeri učenici u njoj osjećaju sigurno i prihvaćeno (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998). Holtappels i Meier (2000) pronalaze negativnu kulturu škole, obilježenu negativnim međuljudskim odnosima, nezainteresiranošću učitelja i nesudjelovanjem učenika u odlučivanju, kao značajan utjecaj na razvoj rizičnog ponašanja među učenicima. Kultura škole, stoga, može svojim pozitivnim ili negativnim karakteristikama poticati ili ometati ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva i utjecati na međuljudske odnose u školi (Družinec, 2019). Dosadašnja istraživanja u Hrvatskoj nisu ispitala međuodnos kulture škole i rizičnih ponašanja djece.

Odabrani individualni i socijalni čimbenici koji će se ispitati za potrebe ove disertacije temelje se na Loeberovom i Farringtonovom modelu rizičnog ponašanja (2000). Smatramo da će se ispitujući veći broj individualnih i socijalnih čimbenika doprinijeti boljem razumijevanju navedenog modela u cjelini, kao i priroda njihove povezanosti s rizičnim ponašanjima. Simultanim ispitivanjem većeg broja različitih rizičnih čimbenika omogućuje se bolje razumijevanje kako

pojedini rizični čimbenici utječu na pojavu rizičnih ponašanja, kao i način na koji njihovi međusobni odnosi doprinose pojavnosti tih ponašanja.

1.3.4. Operacionalizacija odabranih rizičnih čimbenika

Samopoštovanje predstavlja dinamičnu pojavu koja se mijenja pod utjecajem različitog društvenog konteksta, a predstavlja jedan od važnih individualnih čimbenika u istraživanju rizičnih i antisocijalnih ponašanja djece. Pojam koji se odnosi na samopoštovanje uključuje određene stavove prihvaćanja ili odbijanja samog sebe, rezultat je formiranog saznanja o sebi i predstavlja osobnu evaluaciju. Samopoštovanje je, dakle, pozitivan ili negativan stav koji pojedinac ima prema sebi (Rosenberg, 1965). Coopersmith (1967) smatra kako samopoštovanju doprinose četiri elementa: (1) količina prihvaćanja i brige koju je dijete dobilo; (2) količina poštovanja od značajnih osoba - posebno roditelja; (3) povijest uspjeha i neuspjeha, status i socijalnu poziciju, vrijednosti i težnje osobe prema kojima se iskustva interpretiraju i mijenjaju te (4) sposobnost i način obrane samopoštovanja od kritika drugih i osobnog neuspjeha.

Obitelj se može razumjeti kao sustav odnosa koji se mijenjaju kao odgovor na potrebe i brige članova obitelji. Kao živi sustav s mnogobrojnim odnosima, obitelji nastoje održati osjećaj ravnoteže (Steinberg i Silk, 2002). Shodno tomu, roditeljstvo se danas više nego ikada prije kontinuirano preispituje i redefinira. Slijedeći istraživački okvir ove disertacije, ispitat će se socijalni čimbenici povezani sa strukturom obitelji (Janković, 2004; Pillay, 1998), odgojnim stilovima roditelja (Raboteg-Šarić, Merkaš i Majić, 2011; Zrilić, 2005) i socioekonomskim statusom obitelji (Conger, Wallace, Sun i sur., 2002; Hosokawa i Katsura, 2018; Singh i Ghandour, 2012) te školskim neuspjehom (Zrilić, 2005) koji se empirijski dovode u vezu s rizičnim ponašanjima djece (Zloković i Vrcelj, 2010).

Karakteristike obiteljske strukture kao što su broj članova, dob i spol determiniraju demografsku sliku obitelji. Struktura obitelji mijenja se prema trenutnim uvjetima, odnosno ovisno o socijalnim i ekonomskim prilikama. Razni oblici roditeljskih zajednica poput homoseksualnih, tinejdžerskih ili jednoroditeljskih obitelji postaju moderni koncepti. Unatoč postojanju diferentnih struktura obiteljskih zajednica, DeFrain (2001) se odmiče od socioloških predviđanja destrukcije obiteljske zajednice kao sigurne institucije, smatrajući obitelj evoluiranim konceptom. Naime, obitelj predstavlja najstariju formaciju društva te ona, usprkos konceptualnoj promjeni strukture, u svojoj srži zadržava vrijednost inicijalne podrške svojim članovima u odnosu na socijalno

okruženje (DeFrain, 2001). Prvo socijalno iskustvo djeteta započinje u kontekstu obitelji, stoga obitelj predstavlja važan čimbenik u prevenciji rizičnih ponašanja djece. Drugim riječima, obitelj može značajno utjecati na razvoj rizičnih čimbenika i biti temeljnim prediktorom u prevalenciji negativnih bihevioralnih ishoda.

Roditeljski odgojni stilovi najčešće podrazumijevaju određene ciljeve i vrijednosti koje se nastoje uspostaviti u obiteljskoj zajednici, a koje imanentno utječu na odgojni stil i odnos između roditelja i djeteta. Odgojni ciljevi usmjereni su prema postizanju i usvajanju određenih socijalnih vještina kod djece i razlikuju se prema vrijednostima koje su usvojili roditelji, a koje se potom očituju kroz odgojne stilove. Becker (1964; prema McClun i Merrell, 1998) roditeljske stilove definira kroz dva kontinuum: od ograničavajućeg do dopuštajućeg i od neprijateljski raspoloženog do toplog. Disciplina popustljivo toplog roditeljskog odgojnog stila rezultira dobro prilagođenim i socijalno kompetentnim adolescentima, dok je odgojni stil koji uključuje bilo kakav oblik neprijateljskog ponašanja povezan s nesposobnošću i inhibicijom kreativnog razvoja (Becker, 1964; prema McClun i Merrell, 1998).

Recentniji pristupi istraživanjima roditeljskih odgojnih stilova nerijetko polaze od koncepta Diane Baumrind (1991) koji podrazumijeva dvije ključne dimenzije roditeljstva: emocionalnost i kontrolu. Kombinacijom tih dviju dimenzija nastaju četiri opća stila roditeljstva: autoritativan, autoritaran, permisivan/popuštajući i indiferentan (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002). Tipologija koju opisuje Baumrind (1991) ne uključuje roditeljske devijacije poput nasilnog ili zapuštajućeg ponašanja, već autorica pretpostavlja kako se normalne varijacije odgojnog stila roditelja okreću oko pitanja kontrole, odnosno redefiniranja utjecaja, kontrole i socijalizacije svoje djece. Prema Baumrind (1991) većina roditelja pokazuje jedan od tri navedena stila, a važne dimenzije koje se pojavljuju u procesu roditeljstva uključuju strategije discipline, komunikacijske vještine, toplinu, brižnost, očekivanje zrelosti i kontrole djece.

Socioekonomski status predstavlja apstraktan pojam s nekoliko dimenzija kao što su materijalno stanje, obrazovni status i zaposlenost koja se može percipirati kroz oblik i stupanj zastupljenosti na tržištu rada i vrsti zanimanja (Vončina, 2013). Pojam socioekonomskog statusa podrazumijeva konstrukt koji se uobičajeno koristi za utvrđivanje socijalno ekonomskog položaja određene obitelji i njezinih članova unutar društvene zajednice. Socioekonomski status često se prezentira kroz empirijsku valorizaciju temeljenu na varijablama prihoda i obrazovnog statusa roditelja, mjesta stanovanja i društvenog položaja (Conger, Wallace, Sun i sur., 2002).

Socioekonomski status obitelji pojavljuje se kao bitna varijabla u razvoju i odrastanju djeteta te je on konstelacijski koncept ekonomsko-financijskog statusa, obrazovanja i društvenog položaja.

Pojam vršnjački pritisak često se koristi u recentnom znanstvenom diskursu, a predstavlja specifični utjecaj u razvojnom procesu djece kroz promjenu ponašanja, vrijednosti i stavova u cilju konformizma i što bolje pripadnosti određenoj skupini. Slijedeći suvremeni kontekst u području znanstvenih razmatranja vršnjačkog pritiska, pojedini istraživači smatraju kako vršnjački pritisak potiče i ohrabruje pojedinca na uključivanje u aktivnosti iste dobne skupine te se može pojaviti indirektno i direktno (Santor, Messervey i Kusumakar, 2000). Također, Sim i Koh (2003) smatraju vršnjački pritisak poticanjem pojedinca na sudjelovanje u aktivnostima pri čemu ističu njegovu nesvjesnu izloženost vršnjačkom utjecaju kod indirektnog vršnjačkog pritiska. Pojmovnu distinkciju vršnjačkog pritiska i vršnjačkog utjecaja objašnjavaju Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2008) navodeći utjecaj vršnjaka sastavnim dijelom socijalizacije, dok je vršnjački pritisak samo dio vršnjačkog utjecaja. U tome smislu, autori vršnjački pritisak definiraju kao očekivanje vršnjaka da se pojedinac ponaša na određeni način, suprotan svojim željama. Odnosno, konformiranjem slijedi bolje prihvaćanje, a izbjegavaju se sankcije odbijanja pa bi se put do pozitivnog prihvaćanja ili izbjegavanja sankcija vršnjaka mogao definirati kao podložnost vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008).

Dok su istraživanja kulture škole i njenog utjecaja na različite zavisne varijable unutar obrazovnog sustava brojna, samo razumijevanje pojma „kulture škole“ višeznačno je i često podložno različitim razumijevanjima, operacionalnim definicijama i mjernim instrumentima pomoću kojih su se podatci o kulturi škole prikupljali. Mnogi se istraživači slažu da ne postoji univerzalno dogovorena definicija kulture škole, međutim, postoji nekoliko općeprihvaćenih definicija. Koncept kulture škole prvi puta spominje Willard Waller (1932, prema Deal i Peterson, 2016) koji je ustanovio kako svaka škola ima svoju vlastitu kulturu temeljenu na jedinstvenom skupu običaja kao i određeno moralno ponašanje. Nadalje, Hinde (2005) kulturu škole smatra skupom normi, pravila i običaja koji se u školi razvijaju tijekom određenog vremenskog razdoblja, a zbog čega postoje evidentna očekivanja i pretpostavke koje izravno utječu na ponašanja zaposlenika i učenika. Dakle, kultura škole nije statična već je dinamični ciklus koji odražava kolektivne ideje, pretpostavke i vjerovanja koja reprezentiraju identitet svake škole i obrasce ponašanja (Barnes, Brynard i de Wet, 2012). Kultura škole oblikuje odnose između svih skupina dionika u školi te može utjecati na učenje i dobrobit učenika. Brojna istraživanja otkrila su pozitivnu korelaciju između zdravih i podržavajućih školskih kultura te motivacije učenika,

osjećaja povezanosti i samopouzdanja učenika (Hopson, Schiller i Lawson, 2014). U tome kontekstu autorice Skale kulture škole (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998) korištene u empirijskom dijelu ovog istraživanja kulturu škole definiraju kao konstrukt koji obuhvaća četiri područja: (1) stupanj postojanja normativnih očekivanja; (2) kvaliteta odnosa učenika s učiteljima i školom; (3) međusobna kvaliteta učeničkih odnosa; (4) stupanj percepcije učenika o tome koliko im škola pruža obrazovnih mogućnosti.

1.4. Ciljevi i organizacija disertacije

Cilj je istraživanja ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u ranoj adolescenciji te utvrditi koji individualni i socijalni čimbenici imaju najsnažniji prediktorski učinak na razvoj takvog ponašanja. Od individualnih čimbenika ispitat će se: a) samopoštovanje, b) školski uspjeh i c) spol. Od socijalnih čimbenika ispitat će se obiteljski (odgojni stil roditelja, socioekonomski status obitelji te struktura obitelji), vršnjački (podložnost vršnjačkom pritisku) i školski (kultura škole).

Ova je doktorska disertacija strukturirana prema postavljenim hipotezama i istraživačkim pitanjima. Drugo poglavlje ovog istraživanja prikazat će metodološke osnove istraživanja rizičnih čimbenika i metodologiju rizičnih čimbenika odabranih za potrebe ovog istraživanja. U trećem poglavlju bit će opisana metodologija istraživanja ove doktorske disertacije. Opseg i priroda rizičnih ponašanja djece i mladih u Hrvatskoj bit će opisani u četvrtom poglavlju. Peto poglavlje obuhvatit će pregled dosadašnjih istraživanja povezanosti individualnih rizičnih čimbenika i rizičnih ponašanja, a šesto poglavlje socijalnih rizičnih čimbenika i rizičnih ponašanja. U sedmom poglavlju sažet će se glavni nalazi istraživanja, navesti ograničenja istraživanja, kao i ponuditi praktične implikacije te prijedloge za buduća istraživanja na ovu temu.

Poglavlje 2. Metodološki izazovi istraživanja rizičnih ponašanja i odabranih rizičnih čimbenika

2.1. Vrste istraživanja rizičnih čimbenika

Opisujući vrste istraživanja, odnosno istraživačke dizajne, Day i Wanklyn (2012) navode kako se u istraživanju rizičnih čimbenika najčešće koriste: prospektivna longitudinalna istraživanja, retrospektivna longitudinalna istraživanja, kros-sekcijska istraživanja te akceleracijska longitudinalna istraživanja. Longitudinalna istraživanja podrazumijevaju ponovljena mjerenja na istim pojedincima ili uzorcima iz iste populacije, a temeljni cilj ovih istraživanja je istražiti početak, tijek razvoja i prevalenciju određenog fenomena u različitim dobnim skupinama, odnosno istražiti kako se fenomen razvija, započinje i završava (Ručević, 2008). Osim navedenog, longitudinalna istraživanja koriste se i za istraživanje veza između događaja u različitim životnim fazama te za proučavanje kako određena životna iskustva utječu na razvoj i prenošenje specifičnih osobina i ponašanja, uključujući i kriminalitet, iz jedne generacije na drugu (Farrington, 2007). Longitudinalna istraživanja mogu biti prospektivna i retrospektivna u odnosu na način prikupljanja podataka u njima. Ukoliko se prikupljaju podatci o ponašanjima koja su se dogodila nedavno, npr. u proteklih godinu dana, istraživanja se često nazivaju prospektivna, a ukoliko se prikupljaju podatci o ponašanjima iz prošlih godina istraživanja su retrospektivna (Ručević, 2008). Relevantnim i najpoznatijim primjerom prospektivnog longitudinalnog istraživanja Piquero, Farrington i Blumstein (2007) navode Cambridgeovu studiju razvoja delinkvencije u kojoj je 411 sudionika iz Ujedinjenog Kraljevstva praćeno od početka 1961. godine kada su imali osam godina do danas. Prednost prospektivnih longitudinalnih istraživanja je u omogućavanju prikupljanja podataka neposredno nakon što su se dogodili, dok je njihov nedostatak neekonomičnost ukoliko se radi o fenomenu koji se javlja vrlo rijetko, kao što je naprimjer, silovanje (Ručević, 2008). S druge strane, Ručević (2008) navodi kako je prednost retrospektivnog načina prikupljanja podataka u brzini i ekonomičnosti, ali kao nedostatak ističe podložnost iskrivljivanju podataka zaboravljanjem, „lažnim“ sjećanjima ili pristranosti pri interpretaciji prošlih događaja zbog kasnijih iskustava. Nadalje navodi kako se navedeni problemi povećavaju povećanjem perioda na koji se odnosi dosjećanje.

Kros-sekcijska ili transverzalna istraživanja najčešće se koriste u literaturi rizičnih čimbenika. U kros-sekcijskim istraživanjima podatci su prikupljeni od ispitanika u jednom trenutku u vremenu, odnosno u jednoj vremenskoj točki te su osmišljena s ciljem utvrđivanja

korelacijskih odnosa. Ograničenje ove metodologije jest u tome da se precizan vremenski okvir ponekad može teško utvrditi. (Day i Wanklyn, 2012). U tome kontekstu, Ručević (2008) ističe da je glavni problem ove metodologije upravo nemogućnost određivanja uzročno-posljedičnih odnosa zbog vremenskog slijeda pojedinih varijabli koji je često nejasan, odnosno, ne može se znati koja je varijabla uzrok, a koja posljedica. Međutim, kros-sekcijska se istraživanja često oblikuju tako da sadrže longitudinalnu perspektivu unutar prikupljenih podataka tako što se u tekstu upitnika za određene varijable utvrđuje vremensko prethođenje rizičnih čimbenika. U konačnici, kako bi zaobišli određena ograničenja i longitudinalnih i kros-sekcijskih istraživanja, znanstvenici mogu koristiti ubrzana (akcelerirana) longitudinalna istraživanja, također poznata i kao kros-sekvencijska istraživanja, u kojima se prati nekoliko dobnih skupina ili kohorti u istom vremenskom razdoblju (Day i Wanklyn, 2012).

Istraživanja rizičnih ponašanja mogu biti temeljena na samoiskazima sudionika, na temelju službenih podataka (socijalna anamneza, izvješće penalne ustanove, školski dosje, sudski spisi), na procjeni roditelja/skrbnika i/ili učitelja te na temelju opažanja. Samoiskaz kao metoda prikupljanja podataka nastala je kao odgovor na očite nedostatke službenih podataka i podataka prikupljenih opažanjem (Ručević, 2008). Thornberry i Krohn (2000) navode kako je korištenje samoiskaza u istraživanjima rizičnog i delinkventnog ponašanja jedna od najvećih metodoloških inovacija u kriminologiji 20. stoljeća. Temeljni je princip metode samoiskaza ispitati pojedinca je li se uključio u određeno rizično ili delinkventno ponašanje, i ako jest, u kojoj mjeri (Thornberry i Krohn, 2000). Osim toga, samoiskaz je metoda koja se danas najčešće koristi u proučavanju delinkventnog ponašanja te se može zaključiti kako su za većinu analitičkih postupaka samoiskazi prihvatljivo točni i valjani (Farrington, Loeber, Stouthamer-Loeber i sur., 1996.).

Pregledom dosadašnje literature Ručević, Ajduković i Šincek (2009) zaključuju da službeni podatci dobiveni iz policije, suda ili zatvora o rizičnom i delinkventnom ponašanju imaju određene nedostatke poput: (1) podatci se odnose samo na one osobe koje su uhvaćene u činjenju nekog delinkventnog ponašanja te kod kojih je to i službeno zabilježeno, (2) u službenim podacima nerijetko se bilježe samo teži oblici kaznenih djela, (3) službeni podatci često bilježe samo vrstu kaznenog djela, ali ne i broj sudionika.

Nedostatci istraživanja rizičnih ponašanja djece temeljena na procjeni učitelja vidljiva su u činjenici što učitelji najvećim dijelom prikupljaju podatke o učeničkom ponašanju koristeći neformalne, nesustavne i nestandardizirane tehnike (Vizek Vidović, Vlahović-Štetić i Petrak, 1999). Osim toga, Vizek Vidović, Vlahović-Štetić i Petrak (1999) zaključuju kako je nesustavno

prikupljanje podataka o učeničkom ponašanju podložno mnogim pristranostima poput učiteljskih nejednakih kriterija poželjnog i nepoželjnog ponašanja, uporabe nejednoznačne i uopćene terminologije te posvećivanja nejednake pažnje pojedinim dimenzijama ponašanja.

S obzirom da je samoiskaz metoda koja se danas najčešće koristi u proučavanju rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih kao i činjenica da metoda samoiskaza ima manje nedostataka u odnosu na druge metode prikupljanja podataka, za potrebe ove disertacije koristit će se anonimni samoiskazi sudionika.

2.2. Metodologija istraživanja odabranih rizičnih čimbenika

2.2.1. Samopoštovanje

Samopoštovanje je jedna od najčešće istraživanih konstrukata u povijesti psihologije (npr. Donnellan, Trzesniewski i Robins, 2015; MacDonald i Leary, 2012; Robins, Trzesniewski i Donnellan, 2011; Zeigler-Hill, 2013) i društvenih znanosti uopće (Bachman, O'Malley, Freedman-Doan i sur. 2011). William James (1885/1890) među prvim opisuje konstrukt i navodi kako obuhvaća misli i uvjerenja koje pojedinac ima o sebi, a u isto vrijeme sam pojedinac je i subjekt u procesu i procesuiru te informacije. Samopoštovanje je relativno stabilna karakteristika te Blascovich i Tomaka (1991) navode kako postoji umjerena do visoka povezanost u rezultatima na mjerama samopoštovanja u periodu od tri godine. Kada govorimo o samopoštovanju kao o relativnoj stabilnoj karakteristici tada na konstrukt gledamo kao na osobinu ličnosti koju osoba ima u različitim situacijama i vremenskim periodima (Leary, Tambor, Terdal i Downs, 1995). Međutim, samopoštovanje ima i svoj situacijski ekvivalent, odnosno na samopoštovanje možemo gledati kao na stanje koje se odnosi na osjećaje o sebi u datom trenutku (Wood i Forest, 2016). Ukoliko se na samopoštovanje gleda kao na stanje tada se ono može opisati kao neizbježna promjena samopoštovanja pojedinca koje je prisutna i događa se svakodnevno, ovisno o situacijskim okolnostima (Leary, Tambor, Terdal i Downs, 1995).

U načelu, samopoštovanje je subjektivna procjena pojedinca koju on ima o samome sebi, odnosno o svojoj vrijednosti. Ukoliko se netko dobro osjeća u vezi sa samim sobom procijenit će svoje samopoštovanje kao visoko. U suprotnome, ukoliko se osoba osjeća loše u vezi sa samim sobom procijenit će kako ima lošije samopoštovanje. Samopoštovanje je u biti samoevaluacija koja ne mora nužno biti objektivno točna (Donnellan, Trzesniewski i Robins, 2015). Osoba može činiti procjene u odnosu na svoju cjelokupnu ličnost i tada govorimo o globalnom ili općem

samopoštovanju, ali mogu se samoevaluirati i pojedina područja pojedinčeva života (npr. fizičkog izgleda, uspjeha u sportu i sl.). S obzirom da je samopoštovanje subjektivna procjena pojedinca, ono se uobičajeno mjeri skalama samoprocjene. Postoje brojni instrumenti za mjerenje samopoštovanja. Prema nekim autorima ima ih čak oko 200 (Sheff i Fearon, 2004). Međutim, prema Donnellan, Trzesniewski i Robins (2015) većina tih instrumenata se koristi rijetko, a u radovima koji su objavljeni u vodećim časopisima najčešće se koristi njih nekolicina. Blascovich i Tomaka (1991) navode kako je najčešće korištena Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965) te da se rezultati utvrđeni tom skalom navode u 25% svih citiranosti vezanih za mjeru samopoštovanja. Popularnost ovog upitnika nastavila se i nakon navedene analize 1991. godine te su Donnellan, Trzesniewski i Robins (2015) utvrdili kako se u periodu deset godina prije pisanja njihova rada citiranost rezultata na toj skali povećala te je iznosila 53%. Prema navedenim autorima, osim Rosenbergove skale, istraživači učestalo koriste Harterove ljestvice profila samopercepcije (Harter, 1985) Coopermithov (1967) inventar samopoštovanja, Tafarodi i Swanonov (1995/2001) upitnik samosviđanja i samokompetencije i druge.

Unatoč pretpostavljenoj jednodimenzionalnosti Rosenbergove skale, faktorske analize u nekim istraživanjima pokazale su prisutnost dva različita (iako povezana) faktora, pozitivnog i negativnog smjera. Neki autori (npr. Carmines i Zeller, 1974; prema Tafarodi i Swann, 1995) pripisuju ove nalaze metodološkom artefaktu, dok veći broj istraživača vidi dokaze za postojanje dvije dimenzije samopoštovanja - pozitivne i negativne (npr. Barber, 1991; Goldsmith, 1986; Kaplan i Pokorny, 1969; Shahani, Dipoybe i Philips, 1990; sve prema Tafarodi i Swann, 1995). Tafarodi i Milne (2002) predlažu alternativnu interpretaciju, razlikujući čestice koje se odnose na osobne kvalitete (samokompetentnost) i samoprihvatanje (samosviđanje). Tvrdnje o objektivnim procjenama odnose se na sposobnosti, dok subjektivne procjene odražavaju osjećaj vrijednosti i prihvatanja. Na osnovu ovih nalaza Tafarodi i Swann (1995) konstruirali su Skalu samoprihvatanja i samokompetentnosti (eng. Self-liking/Self-competence Scale; SLCS).

Premda se posljednjih godina razvilo nekoliko skala samopoštovanja, Rosenbergova skala i nadalje je jedna od najčešće korištenih zbog svoje jednostavnosti i relativno malog broja čestica. Upravo zbog potonjega, smatra se posebno prikladnom za ispitanike mlađe životne dobi. Iako su neka istraživanja pokazala kako ova skala mjeri samopoštovanje na dvije dimenzije, Hagborg (1996) je provjeravajući psihometrijske karakteristike skale utvrdio kako je ona jednodimenzionalna mjera globalnog samopoštovanja kod učenika srednje škole.

2.2.2. Obitelj

Obitelj čini primarnu sredinu u kojoj djeca odrastaju i razvijaju se. Samim time ona ima izuzetan značaj za zdrav rast i razvoj djece. Istraživanja obitelji najčešće se baziraju na ispitivanju dijadičnih odnosa unutar obitelji, odnosno ispituju odnos roditelja i djeteta. U tome odnosu postoje dvije dimenzije roditeljstva koje su posebno važne za djetetov razvoj, a to su roditeljska emocionalnost i roditeljski nadzor (Maccoby i Martin, 1983). Emocionalnost se odnosi na pružanje brige i podrške djetetu te ohrabrivanje djeteta dok se na suprotnoj strani ove dimenzije nalazi neprijateljstvo, ponižavanje ili odbacivanje (Klarin, 2006). Roditeljski nadzor obuhvaća s jedne strane razinu u kojoj je dijete nadzirano, disciplinirano i vođeno, a s druge strane dimenzije je dijete koje nema nadzor (Klarin, 2006).

Macuka (2004) navodi kako ispitivanja roditeljskog ponašanja, u svijetu i kod nas, često mjere CRBI upitnikom (Children's Report of Parental Behavior Inventory; Schaefer, 1965; prema Macuka, 2004) koja u originalu sadrži 260 čestica. Keresteš (1999) je prevela, skratila i prilagodila upitnik te ta prevedena verzija na hrvatski jezik sadrži 57 čestica. Upitnikom se ispituju 3 dimenzije roditeljskog ponašanja i to: ljubav - neprijateljstvo (ili prihvaćanje - odbacivanje), psihološku kontrolu - psihološku autonomiju te čvrstu - slabu bihevioralnu kontrolu. Druga skala kojom se ispituje obiteljska interakcija je skala koju je konstruirala Vulić-Prtorić (2002) Skala kvalitete obiteljskih interakcija – KOBİ. Tom se skalom mjere dvije dimenzije obiteljskih interakcija: prihvaćanje i odbacivanje. Prihvaćanje se odnosi na emocionalnu toplinu, a odbacivanje na kontrolu i emocionalno odbacivanje (Vulić-Prtorić, 2004). Skala je konstruirana na temelju Rohnerove (Rohner, 1984, 1999; prema Vulić-Prtorić, 2004) Teorije roditeljskog prihvaćanja i odbacivanja. Prihvaćanje se odnosi na pozitivne emocionalne aspekte u odnosu roditelja i djeteta (bliskost, pružanje podrške, povjerenje i razumijevanje), a odbacivanje na različite doživljaje postupaka roditelja od nerazumijevanja i zahtjevnosti do zanemarivanja i kažnjavanja (Vulić-Prtorić, 2004).

Maccoby i Martin (1983) navode kako se prema brojnim istraživanjima utvrdilo da postoje dvije temeljne dimenzije roditeljstva: emocionalnost i kontrola. Kombinacijom ovih dvaju dimenzija mogu se utvrditi različiti stilovi roditeljstva. Koristeći ove dvije dimenzije kao teorijsko polazište, Macuka (2004) je konstruirala Skalu percepcije obiteljskih odnosa. Emocionalnost se odnosi na emocije koje roditelji izražavaju u odnosu s djetetom (Macuka, 2004), a kontrola na ponašanja roditelja kojima se uspostavlja kontrola nad djecom.

Skala percepcije obiteljskih odnosa konstruirana je na temelju teorijskih opisa osnovnih dimenzija roditeljskog ponašanja, a tri psihologa su nezavisno procjenjivala koje tvrdnje u upitniku sadržajno odgovaraju dimenziji emocionalnosti, odnosno dimenziji kontrole (Macuka, 2004). Od početnih 93 tvrdnje, skala je najprije skraćena na 46, a potom na osnovi statističkih pokazatelja i višekratne primjene skala je skraćena na konačnih 25 tvrdnji, što je prihvatljivo za mlađu populaciju ispitanika. Od toga se 10 tvrdnji odnosi na kontrolu, a 15 na emocionalnost. Sudionici istraživanja na svaku od tvrdnji daju svoje procjene na 3 stupnja koliko se pojedina tvrdnja odnosi na majku, a koliko na oca. Neke od tvrdnji na dimenziji emocionalnosti su negativno formulirane stoga se prije izračunavanja konačnog rezultata te čestice obrnuto boduju, a ukupan rezultat je zbroj bodova na svakoj subskali (odvojeno za oca i majku). Veći rezultat na subskali emocionalnost ukazuje na veću bliskost i prihvaćanje, a na subskali kontrola na povećano kritiziranje i veću kontrolu postupaka djece od strane njihovih roditelja (Macuka, 2004).

2.2.3. Vršnjaci

Vršnjaci imaju značajnu ulogu u razvoju pojedinca tijekom odrastanja, oblikovanju njegova identiteta te formiranju njegovih navika ponašanja (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). Odnosi s vršnjacima posebno su značajni u razdoblju adolescencije. Istraživanja utjecaja vršnjaka na pojedinca u najvećoj se mjeri odnose na ispitivanje povezanosti vršnjačkog pritiska i rizičnih ponašanja (Brown, Clasen i Eicher, 1986; Forko i Lotar, 2012; Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008).

Brown, Clasen i Eicher (1986) su kod 1027 srednjoškolaca ispitali sklonost pri konformiranju vršnjačkim normama, percipirani vršnjački pritisak te procjenu vlastitog ponašanja. Prilikom ispitivanja vršnjačkog pritiska autori su koristili Skalu percepcije vršnjačkog pritiska koja je obuhvaćala pet životnih područja: sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima (druženje s prijateljima, odlazak na zabave, koncerte i školske događaje, ostvarivanje odnosa s osobama suprotnog spola), konformiranje vršnjačkim normama (u odjeći i osobnom izgledu, glazbenim preferencijama), sudjelovanje školskim aktivnostima (školske i izvannastavne aktivnosti), sudjelovanje u obiteljskim aktivnostima te rizična ponašanja (korištenje droga i alkohola, spolni odnosi, sitna krađa, vandalizam i manje delinkventne aktivnosti). Navedena skala ima 53 čestice usmjerene prema percepciji vršnjačkog pritiska kod adolescenata na način da su čestice oblikovane u formatu semantičkog diferencijala, odnosno svaka čestica je sadržavala dva suprotna ponašanja.

Forko i Lotar (2012) su istražile podložnost vršnjačkom pritisku u području rizičnih ponašanja, koristeći kao mjerni instrument Hipotetske situacije za mjerenje podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Forko i Lotar, 2012). Podložnost vršnjačkom pritisku ispitana je pomoću 28 hipotetski situacija u kojima su sudionici trebali procijeniti bi li se na nagovor vršnjaka uključili u sljedeća rizična ponašanja: konzumacija alkohola, pušenje cigareta, pušenje marihuane, kršenje roditeljskih pravila, bježanje s nastave, stupanje u spolne odnose te krađu (Forko i Lotar, 2012). Za svako pitanje bile su ponuđene četiri opcije koje se razlikuju prema pretpostavljenoj reakciji sudionika na vršnjački pritisak, odnosno obuhvaćale su spektar od odbijanja sudjelovanja bez razmišljanja o mogućim posljedicama nepoštivanja vršnjačkih normi do potpunog prilagođavanja traženom ponašanju. Odgovori su se bodovali na skali od 1 do 4, gdje je 1 označavalo odbijanje sudjelovanja u ponašanju, dok je 4 označavalo potpuno konformiranje. Ponuđeni odgovori su za sve situacije jednako stupnjevani, ali samo je prvi ponuđeni odgovor ukazivao na nepodložnost vršnjačkom pritisku jer je sudionik odbio uključiti se u ponašanja i ne promišlja o posljedicama nekonformiranja. Ostali odgovori ukazuju na podložnost vršnjačkom pritisku i to od niske podložnosti prema visokoj (Forko i Lotar, 2012).

Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2008) konstruirali su višedimenzionalnu Skalu vršnjačkog pritiska koja se oslanja na Brownovu i Clasenovu (1985; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008) konceptualizaciju pet područja života unutar kojih se javlja vršnjački pritisak. Ispitivanje je provedeno pomoću četiri fokusne grupe kako bi se prije svega utvrdilo koja su točno ponašanja unutar područja prema kojima vršnjaci vrše pritisak.² Fokusnim grupama i kvalitativnom analizom podataka dobivenim iz tih fokusnih grupa utvrđeno je pet područja vršnjačkog pritiska koja djelomično odgovaraju Brownovoj i Clasenovoj (1985; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008) konceptualizaciji, a to su: (1) odnosi s vršnjacima; (2) fizički izgled; (3) odnosi s roditeljima; (4) rizična ponašanja i (5) ponašanje u školi. Konačna verzija Skale podložnosti vršnjačkom pritisku ima pet područja vršnjačkog pritiska i 22 čestice kojima su sudionici procjenjivali na skali od 1 do 5 koliko je pojedina čestica za njih točna, odnosno vrijednosti su se kretale od *uopće nije točno* do *u potpunosti točno*. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu viši rezultat označava veću podložnost vršnjačkom pritisku. Redukcija čestica provedena je obzirom na raspršenja rezultata za svaku česticu, rezultate faktorskih analiza

---

² Skala podložnosti vršnjačkom pritisku konstruirana je prema Brownovoj i Clasenovoj (1985; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008) konceptualizaciji područja unutar kojih se javlja vršnjački pritisak, a to su: (1) sudjelovanje u obiteljskim aktivnostima; (2) sudjelovanje u školskim aktivnostima; (3) sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima; (4) konformiranje vršnjačkim normama i (5) rizična ponašanja.

za svako od pet područja vršnjačkog pritiska, korelacije među česticama i korelacije čestica s ukupnim rezultatom te rezultatima faktorske analize cijele skale (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). Zbog relativno malog broja čestica koje pokrivaju čak 5 područja vršnjačkog pritiska, ova skala se čini prihvatljivijom od ostalih za populaciju mladih ispitanika.

2.2.4. Kultura škole

Kultura škole sastoji se od zajedničkih vjerovanja i vrijednosti koje blisko povezuju zajednicu (Deal i Kennedy, 1983). Prema Vrclj (2003) kultura škole predstavlja indikator kvalitete i organizacijske djelotvornosti škole koji se sastoji od tri međusobno povezana čimbenika: stavova i uvjerenja društvene zajednice i pojedinaca unutar institucije, kulturnih normi škole te odnosa među članovima odgojno-obrazovne ustanove. Kultura škole, dakle, značajno utječe na sve aspekte života i rada unutar škole te se s pravom smatra jednim od ključnih psihosocijalnih čimbenika za uspješan razvoj škole i napredak njezinih članova (Sušan, 2005). Budući da je razumijevanje pojma „kultura škole“ kompleksno i ne postoji univerzalno dogovorena definicija navedenog pojma, postoji mali broj istraživanja koja proučavanju kulture škole pristupaju holistički (Družinec, 2019).

Istraživanja koja se bave povezanošću kulture škole i rizičnih ponašanja učenika nisu brojna (Barnes, Brynard i de Wet, 2012; Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998; Struzbecker, Landua i Stahla, 2001; Willoughby, Chalmers, Busserie i sur., 2007), pri čemu su, u skladu s nedostatkom univerzalne definicije kulture škole, korišteni načini mjerenja kulture škole značajno različiti od istraživanja do istraživanja.

Barnes, Brynard i de Wet (2012) koristili su kratku formu skale California School Climate and Survey (CSCSS-SF). Skalu je razvio Centre for School – Based Youth Development u Kaliforniji. Namijenjena je učenicima s ciljem ispitivanja kulture škole, školske klime i sigurnosti škole. Skala je korištena u brojnim istraživanjima u svijetu (npr. Furlong, Greif, Whipple i sur., 2005; Morrison, Bates i Smith, 1994). Česticama u subskali koja se odnosi na sigurnost u školi ispituje se remećenje javnog reda i mira u učeničkom domu, zlouporaba opojnih sredstava i nošenje oružja. Dijelom skale koji obuhvaća kulturu škole i školsku klimu mjeri se učenička percepcija školskog okruženja, a 54 čestice se odnose na sigurnost, poštivanje, podršku i međuljudske odnose u školi. U ovom su dijelu skale čestice podijeljene na 10 subskala: pravila i norme, sigurnost, socijalna i emocionalna podrška, podrška u učenju, građanski odgoj i obrazovanje, poštivanje različitosti, socijalna podrška – odrasli, socijalna podrška – učenici, vijeće

učenika, prostorno-materijalno okruženje. Skala odgovora je Likertovog tipa od pet stupnjeva pri čemu 1 označava *uopće se ne slažem*, a 5 u *potpunosti se slažem*. Veći rezultat na skali označava sudionikovo iskustvo kulture škole i školske klime kao pozitivne.

Struzbecher, Landua i Shahla (2001) izradili su Skalu kulture škole koja mjeri učeničku percepciju određenih školskih čimbenika poput učeničke strukture, školske socijalne klime i učiteljskog upravljanja, a koji bi mogli utjecati na nasilje u školama. Tako su na primjer navedeni autori koristili skalu u istraživanju koje je obuhvaćalo neobičan pristup problemu školskog nasilja iz socio-ekološkog i razvojnog okvira pa je naglasak bio na dispozicijama i razvojnem okviru koji uključuje nasilno ponašanje i spremnost na nasilje, odnosno ispitivala se povezanost učeničkih stavova koji potiču nasilje s ispitivanim školskim čimbenicima. Skala se sastoji od šest subskala koje se odnose na školsku motivaciju, uživanje u školi, školski stres, kvalitetu poučavanja u smislu stjecanja kompetencija i kvalitetu poučavanja kroz društvenu i učiteljsku podršku.

Higgins-D'Alessandro i Sath (1998) razvile su Skalu kulture škole konceptualno temeljenu na obrazovnoj teoriji (Kohlberg i Higgins, 1987; Power, Higgins i Kohlberg, 1989), a koja obuhvaća područja školske zajednice i učeničkih ishoda. Prema autoricama skale, zamišljena multidimenzionalna struktura skale trebala bi omogućiti procjenu razlika, nesuglasica, kao i promijene u kulturi škole tijekom vremena. Skalu čini 25 čestica koje su podijeljene u četiri faktora: (1) normativna očekivanja sa sedam čestica; (2) odnos učenik – učitelj/škola sa šest čestica; (3) vršnjački odnosi s četiri čestice; (4) obrazovne prilike s osam čestica. Faktor normativna očekivanja odnosi se na ponašanja učenika poput varanja ili fizičkog nasilja (npr. *Fizičkog nasilja je vrlo malo*), a faktor odnosa učenika s učiteljima prikazuje ulogu učitelja i učeničkog osjećaja povjerenja (npr. *Učitelji i učenici si međusobno vjeruju*). Treći faktor vršnjačkih odnosa istražuje koliko pozitivno i prijateljski učenici gledaju na svoje odnose (npr. *Učenici vjeruju jedni drugima*), dok se posljednji faktor odnosi na učeničke obrazovne ishode i mogućnosti koje imaju tijekom obrazovanja (npr. *Postojanje nade i prilike za bolju budućnost*). Bodovanje čestica u svim faktorima utvrđeno je Likertovom skalom. Iako je Skala kulture škole razvijena u Sjedinjenim Američkim Državama, ona je prilagodljiva za škole u Europi i za područja drugog kulturnog konteksta (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998), stoga će se za potrebe ovog istraživanja primijeniti na uzorku učenika iz hrvatskih škola. Zbog prihvatljivog broja čestica kojima se ispituju 4 faktora, ova skala čini se primjerena mlađoj dobi sudionika.

Poglavlje 3. Metodologija istraživanja disertacije

3.1. Uzorak

3.1.1. Osnovne škole grada Osijeka

Istraživanjem su obuhvaćene sve osnovne škole u gradu Osijeku, njih ukupno 15. Sve osnovne škole uz redovite programe odgoja i obrazovanja provode i primjerene programe odgoja i obrazovanja, odnosno redovite programe uz individualizirane postupke te redovite programe uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke koji se ostvaruju u redovitim razrednim odjelima. Dvije škole provode primjerene programe odgoja i obrazovanja koji se ostvaruju dijelom u redovitom razrednom odijelu, a dijelom u posebnom razrednom odjelu. Istraživanje se provodilo u 2021./2022. školskoj godini u kojoj je u 15 osječkih osnovnih škola bilo ustrojeno ukupno 36 razrednih odjela osmih razreda. Osnovne škole obuhvaćene istraživanjem razlikuju se po svojoj veličini, broju učenika i razrednih odjela, prostorno-materijalnim uvjetima i organizacijom odgojno-obrazovne djelatnosti. Većina obuhvaćenih škola nastavu organizira u turnusima, dok manji broj obuhvaćenih škola nastavu organizira u jednoj smjeni. Istraživanjem se nisu obuhvatile područne škole.

3.1.2. Učenici

U istraživanju su sudjelovali učenici osmih razreda. Sudjelovanje u istraživanju je bilo dobrovoljno, a razrednici i stručne službe škola uputile su obavijest i poziv na sudjelovanje u istraživanju svim učenicima osmih razreda i njihovim roditeljima. Sveukupno je u istraživanju sudjelovalo 410 učenika (218 učenica i 181 učenik, 11 sudionika istraživanja nije odgovorilo na pitanje kojeg su spola) dobi od 13 do 16 godina, a prosječna dob bila je 14 godina ($M=14.2$; $SD=0.44$). U istraživanju su sudjelovali učenici koji se školuju po redovitom programu i učenici koji se školuju po primjerenom programu u redovitim razrednim odjelima. Učenici koji se školuju dijelom u redovitom razrednom odjelu i dijelom u posebnom razrednom odjelu nisu sudjelovali u istraživanju. Podatci o broju razrednih odjela, broju učenika u razrednim odjelima te broju sudionika u istraživanju nalaze se u Tablici 1.

Tablica 1. Broj razrednih odjela, broj učenika u razrednom odjelu i broj učenika uključenih u istraživanje

Škola	Razredni odjeli osmih razreda i broj učenika u odjelu	Ukupan broj učenika koji su zamoljeni za sudjelovanje u istraživanju	Broj sudionika u istraživanju	Odaziv sudionika u istraživanju	
OŠ Vladimira Becića	A (15), B (14)	29	20	69%	
OŠ „Retfala“	A (21), B (20), C (20)	61	43	70%	
OŠ Ivana Filipovića	A (17), B (15), C (16)	48	28	58%	
OŠ „Dobriša Cesarić“	A (19), B (22)	41	27	66%	
OŠ Augusta Šenoe	A (19), B (18)	37	18	49%	
OŠ Sv. Ane	A (20), B (17)	37	11	30%	
OŠ „Mladost“	A (22), B (22), C (23)	67	58	87%	
OŠ Vijenac	A (15), B (12)	27	22	81%	
OŠ Jagode Truhelke	A (20), B (18), C (20)	58	30	52%	
OŠ „Tin Ujević“	A (20), B (18), C (19)	57	27	47%	
OŠ Ljudevita Gaja	A (18), B (16)	34	26	76%	
OŠ Franje Krežme	A (15), B (16)	31	13	42%	
OŠ „Grigor Vitez“	A (15), B (15)	30	27	90%	
OŠ Antuna Mihanovića	A (20), B (23)	43	10	23%	
OŠ Frana Krste Frankopana	A (21), B (22), C (20)	63	50	79%	
Ukupno	15	36	663	410	62%

3.1.3. Odobrenje za istraživanje i pristup školama

Za provođenje istraživanja dobivena je dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku te dozvola ravnatelja osječkih osnovnih škola u kojima se provodilo istraživanje. Dozvola etičkog povjerenstva nalazi se u Prilogu 1.

3.1.4. Roditeljski pristanak

Nakon što su ravnatelji odobrili sudjelovanje škole u istraživanju, pismo s informacijama o istraživanju i obrazac za pristanak roditelja da njihovo dijete smije sudjelovati u istraživanju bilo je poslano roditeljima/skrbnicima učenika osmih razreda. U pismu roditeljima bila je objašnjena svrha i cilj istraživanja. U istraživanju su sudjelovali učenici čiji su roditelji dostavili potpisane suglasnosti da njihovo dijete smije sudjelovati u istraživanju. Također, prije provođenja samog istraživanja učenici koji su imali potpisanu suglasnost roditelja izjasnili su se žele li sudjelovati u istraživanju. Učenicima je bila dana uputa da je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno i da u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispunjavanja upitnika, odnosno sudjelovanja u istraživanju. Pri provedbi istraživanja slijedile su se smjernice Etičkog kodeksa istraživanja s djecom (Ajduković i

Keresteš, 2020). Sudionicima koji su dali informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju objašnjen je cilj istraživanja. Pismo zamolbe za roditeljski pristanak nalazi se u Prilogu 2.

3.2. Mjerni instrumenti

3.2.1. Upitnik sociodemografskih podataka

Upitnik sociodemografskih podataka korišten je za prikupljanje informacija o demografskim varijablama: spolu, dobi, razredu u školi, mjestu stanovanja, strukturi i socioekonomskom statusu obitelji, općem uspjehu na kraju prethodno završenog razreda te neopravdanim izostancima s nastave. Upitnik sociodemografskih podataka se nalazi u Prilogu 3.

3.2.2. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)

Za potrebe istraživanja ove disertacije, rizično i delinkventno ponašanje mjerilo se Upitnikom samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP) koji su razvile autorice Ručević, Ajduković i Šincek (2009). Upitnikom se mjeri čestina počinjenih raznih oblika rizičnog i delinkventnog ponašanja (nikad, 1-2 puta, 3-5 puta, više od 5 puta). Upitnik je strukturiran s 43 čestice koje se odnose na sedam faktora: (1) Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja; (2) Nepoželjna normativna ponašanja; (3) Rizična spolna ponašanja; (4) Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari; (5) Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima; (6) Teške krađe, provale i razbojništvo i (7) Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Tri faktora (2, 3, 7) se odnose na rizična ponašanja, a preostali na delinkventna. Odgovorima je pridodan „indeks“ težine na skali procjene težine od 1 do 9. Na primjer „indeks“ težine 1 ima čestica *Pobjegao iz škole*, a „indeks“ težine 9 ima čestica *Udarilo ili ozbiljnije ozlijedio nastavnika ili profesora*. Detaljan opis načina indeksiranja čestica opisan je u Ručević, Ajduković i Šincek (2009). Mjera rizičnog/delinkventnog ponašanja na pojedinoj subskali dobivena je kao zbroj čestica kojima je pripisan „indeks“ težine na toj subskali. Pouzdanost unutarnje konzistencije (Cronbach alpha) u istraživanju Ručević (2011) kretala se od .53 za subskalu Suicidalna i autoagresivna ponašanja do .81 za Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Na našem uzorku 6 od 7 subskala imale su zadovoljavajuće pouzdanosti koje su se kretale od .78 za subskalu Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja do .60 za Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Subskala Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima jedina je imala pouzdanost ispod razine prihvatljivosti, odnosno .39 (prema Hulin, Netemeyer i Cudeck, 2001). S obzirom na razinu pouzdanosti koja je ispod dopuštene, subskala Nasilničko

ponašanje u bliskim odnosima nije razmatrana u daljnjim analizama. Upitnik SRDP se nalazi u Prilogu 4.

3.2.3. Rosenbergova skala samopoštovanja

Samopoštovanje mjereno je Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965). Skala mjeri globalno samopoštovanje i sadrži deset čestica, pet pozitivno definiranih i pet negativno definiranih. Skala je Likertovog tipa s četiri stupnja procjene pri čemu jedan označava *uopće se ne slažem*, a četiri označava *potpuno se slažem*. Primjer čestice je *Općenito govoreći zadovoljan/na sam sobom*. Pet čestica pozitivno je formulirano, a pet negativno. Ukupan rezultat dobiva se zbrojem procjena svih čestica, s tim da se negativne čestice boduju u obrnutom smjeru. Najmanji mogući rezultat je 10, a najveći 40 te veći rezultat ukazuje na viši stupanj samopoštovanja. Prethodna istraživanja upućuju na visoku unutarnju pouzdanost na velikom broju različitih uzoraka (Pullman i Allik, 2000; Robins i sur., 2001). U ovom istraživanju koeficijent unutarnje pouzdanosti Rosenbergove skale samopoštovanja Cronbach alpha iznosi .89. Rosenbergova skala samopoštovanja nalazi se u Prilogu 5.

3.2.4. Skala percepcije obiteljski odnosa

Odgojni stil roditelja ispitat će se Skalom percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004) koja mjeri bipolarne dimenzije emocionalnosti i kontrole i čijim se kombinacijama mogu identificirati četiri različita roditeljska stila (autoritativan, autoritaran, permisivan, indiferentan). Skala sadrži 25 čestica, od kojih se 15 čestica odnosi na procjenu Emocionalnosti, tj. emocija koje roditelji izražavaju u odnosu s djetetom, a 10 se čestica odnosi na procjenu Kontrole ponašanja od strane roditelja. Sudionici procjenjuju na skali od tri stupnja koliko se pojedina čestica odnosi na njihovu majku, odnosno oca, a ukupan se rezultat formira za svaku subskalu posebno i to jednostavnim zbrajanjem bodova pri čemu veći rezultat na subskali Emocionalnost ukazuje na veću međusobnu bliskost i prihvaćanje, dok veći rezultat na subskali Kontrola na veće kontroliranje postupaka djeteta i povećano kritiziranje. Prethodna istraživanja upućuju na unutarnju pouzdanost Cronbach alpha za: A) Majka (emocionalnost Cronbach alpha .84, kontrola Cronbach alpha .75), B) Otac (emocionalnost Cronbach alpha .85, kontrola Cronbach alpha .78). U ovom je istraživanju unutarnja pouzdanost Cronbach alpha za pojedine subskale sljedeća: emocionalnost majke Cronbach alpha .88, emocionalnost oca Cronbach alpha .92, kontrola majka

Cronbach alpha .83, kontrola oca Cronbach alpha .85. Skala percepcije obiteljskih odnosa nalazi se u Prilogu 6.

3.2.5. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku

Unutar vršnjačkog područja ispitana je podložnost vršnjačkom pritisku prilagođenom verzijom Skale podložnosti vršnjačkom pritisku autora Marije Lebedina-Manzoni, Martine Lotar i Nevena Ricijaša (2008). Uz pristanak autora skale, skala je za potrebe ovog istraživanja prilagođena na način da se česticama umjesto hipotetske situacije ispitivalo iskustvo sudionika (npr. umjesto čestice *Probao/la bih neku drogu ako to rade i drugi u mom društvu*, čestica je glasila *Probao/la sam droge zato jer su i drugi u mom društvu to napravili*). Skala podložnosti vršnjačkom pritisku ima 22 čestice kojima su sudionici procjenjivali na skali od 1 do 5 koliko je pojedina čestica za njih točna, odnosno vrijednosti su se kretale od *uopće nije točno* do *u potpunosti točno*. Sve čestice oblikovane su u istom smjeru, a pri tomu viši rezultat označava veću podložnost vršnjačkom pritisku. Pouzdanost skale izražena Cronbach alfa koeficijentom u istraživanju autora skale iznosila je .87 (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). U ovom istraživanju pouzdanost skale također izražena Cronbach alfa iznosi .84. Skala vršnjačkog pritiska nalazi se u Prilogu 7.

3.2.6. Skala kulture škole

Konstrukt kultura škole ispitat će se prilagođenom skalom autorica Ann Higgins-D'Alessandro i Devyani Sath (1998). Skala kulture škole sadrži 25 čestica koje se odnose na četiri faktora: (1) normativna očekivanja; (2) odnos učenik – učitelj/škola; (3) vršnjački odnosi; (4) obrazovne mogućnosti. Sudionici procjenjuju na Likertovoj skali od 5 stupnjeva (od 1 - *uopće nije točno* do 5 - *u potpunosti točno*) koliko se pojedine tvrdnje odnose na njihovu školu. Unutarnja pouzdanost skale izražena Cronbach alpha za navedene subskale iznosi od .77 do .82, a za ukupni rezultat .85. U ovom istraživanju koeficijenti unutarnje pouzdanosti kretali su se od .78 za subskalu normativna očekivanja do .90 za subskalu obrazovne prilike. Pouzdanost cijele skale, odnosno za ukupni rezultat ona iznosi Cronbach alpha .92. Skala kulture škole nalazi se u Prilogu 8.

3.3. Procedure/postupak

Za provođenje istraživanja dobivena je dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku. Ravnateljima osnovnih škola na području grada Osijeka poslan je dopis s detaljnim opisom istraživanja i zamolbom za sudjelovanjem njihovih učenika u istraživanju. Nakon što su ravnatelji pristali da njihove škole sudjeluju u istraživanju, razrednicima je dostavljena suglasnost za roditelje. Po zaprimanju pisane suglasnosti roditelja da njihovo dijete sudjeluje u istraživanju, s razrednicima je dogovoreno da će se istraživanje provesti u okviru redovite nastave na Satu razrednika. Istraživanje je provedeno grupno i trajalo je jedan školski sat. Istraživanje je u svim razrednim odjelima proveo istraživač ovog istraživanja. Na početku je sudionicima istraživanja objašnjena svrha istraživanja te da je ono dobrovoljno i anonimno te da mogu odustati u bilo kojem trenutku. Također, sudionicima je rečeno da će se dobiveni podatci koristiti isključivo u istraživačke svrhe i obrađivati na grupnoj razini. Kako bi se osigurala diskrecija prilikom popunjavanja, sudionici su sjedili sami u klupi, a ukoliko to nije bilo moguće između njih je postavljena fizička zapreka. Prije popunjavanja svakog upitnika, sudionicima je pročitana uputa. Redoslijed rješavanja upitnika razlikovao se u svakom razredu, odnosno bio je rotiran po principu latinskog kvadrata kako bi se neutralizirao učinak redoslijeda primjene instrumenta. Po završetku ispunjavanja upitnika zahvalilo se sudionicima na sudjelovanju u istraživanju te im je bilo rečeno da, ukoliko ih je popunjavanje upitnika na bilo koji način uznemirilo, potraže savjetodavnu pomoć od stručne službe škole.

Poglavlje 4. Opseg i priroda rizičnih ponašanja djece i mladih u Republici Hrvatskoj

4.1. Pregled istraživanja o opsegu i prirodi rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj

Rana istraživanja opsega i prirode rizičnog i delinkventnog ponašanja koja su u metodologiji koristila samoiskaze sudionika istraživanja započinju pedesetih godina 20. stoljeća (Thonberry i Krohn, 2000). Osamdesetih godina prošlog stoljeća započinje intenzivno razdoblje istraživanja rizičnog ponašanja uvažavajući sve veće pojavljivanje empirijskih dokaza o važnosti ranog prepoznavanja rizičnog ponašanja u adolescenciji (Igra i Irwin, 1996). Istraživanja rizičnih ponašanja na mlađim adolescentima su rijetka, kako u Hrvatskoj, tako i u svijetu. Razlog tomu je značajnije pojavljivanje rizičnih ponašanja potkraj adolescencije (Loeber, Stouthamer-Loeber, Van Kammen i sur., 1991).

Prvo međunarodno istraživanje rizičnih ponašanja na području većeg broja država u Europi provedeno je 1995. godine na poticaj Pompidou grupe Vijeća Europe pod nazivom Europsko istraživanje o pušenju, pijenju i uzimanju droga među učenicima (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD*). Istraživanje se od 1995. godine kontinuirano provodi svake četiri godine s učenicima u dobi od 16 godina u tridesetak europskih zemalja. Republika Hrvatska sudjelovala je u svim ciklusima provedenog istraživanja od 1999. godine. Posljednji ciklus istraživanja proveden je 2019. godine, a obuhvatio je uzorak od 2772 učenika prvih i drugih razreda gimnazija, četverogodišnjih i trogodišnjih srednjih škola (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021). U nastavku teksta bit će prikazani rezultati posljednjeg provedenog istraživanja koji se odnose na uzorak sudionika iz Hrvatske. Također, prikazat će se i rezultati istraživanja domaćih istraživača provedenih tijekom posljednjih nekoliko godina, a koja su, uz ostalo, ispitala opseg i prirodu rizičnih ponašanja djece i mladih.

Osnovni je cilj ESPAD istraživanja prikupljanje i analiziranje međunarodno usporedivih podataka o prevalenciji pušenja cigareta, konzumaciji alkohola, uporabi psihoaktivnih droga kao i drugih rizičnih ponašanja šesnaestogodišnjaka u tridesetak europskih zemalja. Posljednji val istraživanja proveden 2019. godine pokazuje kako mladi u Hrvatskoj puše cigarete u većoj mjeri od europskog prosjeka. U Hrvatskoj je 29% učenika koji su trenutni pušači, dok je 20% trenutnih pušača prosječno u zemljama u kojima se provodi istraživanje ESPAD. Rezultati su također pokazali kako je svakodnevno u posljednjih 30 dana cigarete pušio gotovo svaki peti učenik (19%),

a čak je 43% učenika, koji su izjavili da su svakodnevno pušili cigarete, svoju prvu cigaretu zapalilo u dobi od 13 godina i ranije (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021).

U odnosu na konzumaciju alkohola, Hrvatska je u 2019. godini također bila iznad ESPAD prosjeka za sve prikazane pokazatelje konzumiranja alkohola. Rezultati pokazuju kako je 90% učenika konzumiralo alkohol u životu, a više od polovice učenika (58%) je to činilo u posljednjih 30 dana. Što se tiče vrste alkoholnih pića, mladići u najvećoj mjeri piju pivo, njih 55%, a djevojke žestoka pića, njih 44%. Ekscesivno epizodično pijenje, kao obrazac konzumiranja alkoholnih pića, prisutno je u značajnoj mjeri kod mladića i kod djevojaka, odnosno 46% mladića i 43% djevojaka izjavilo je kako je u posljednjih 30 dana konzumiralo 5 ili više alkoholnih pića u jednoj prigodi. U odnosu na početak konzumiranja alkoholnih pića, podatci su izrazito zabrinjavajući, budući da čak 42% sudionika istraživanja navodi kako su počeli piti alkohol u dobi od 13 godina i ranije. Zanimljiv je podatak da kao motive konzumiranja alkoholnih pića sudionici istraživanja navode osobno zadovoljstvo i motive ugone, a ne utjecaj vršnjaka (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021).

Također, i u odnosu na adolescentsku konzumaciju psihoaktivnih droga hrvatski su rezultati iznad ESPAD prosjeka, odnosno iznose 18%. Više od petine ispitanih sudionika u Hrvatskoj, njih 22% probalo je neku od psihoaktivnih droga (uključujući marihuanu). Podatci o učenicima koji su barem jednom u životu konzumirali psihoaktivne droge iznose: marihuana 21%, trankvilizatori bez liječničkog recepta 2.3%, ecstasy 2.1%, inhalanti 15%, nove psihoaktivne tvari/droge 5.1%, ostale droge (izuzev marihuane) 4.4% (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021).

Osim navedenog, izrazito su zabrinjavajući podatci o prevalenciji najraširenijih sredstava ovisnosti u ranoj dobi. Rano korištenje sredstava ovisnosti u ESPAD istraživanju definirano je s 13 godina ili ranije, a obuhvaća konzumiranje barem jedne čaše alkoholnog pića, pušenje prve cigarete, prvo opijanje, svakodnevno pušenje, korištenja inhalanata i korištenje marihuane. Prema rezultatima istraživanja Hrvatska je u svim promatranim pokazateljima ranog korištenja sredstava ovisnosti lošija od ESPAD prosjeka. Tako je primjerice, prevalencija ranog konzumiranja alkohola 42% u odnosu na 33% europskog prosjeka, dok je konzumacija duhanskih proizvoda 22% u odnosu na 18% ESPAD prosjeka. Naviku svakodnevnog pušenja cigareta u dobi od 13 godina i ranije u Hrvatskoj iskazuje 4.2% sudionika, dok je prosjek ESPAD-a 2.9%. Prvo opijanje u dobi od 13 godina i ranije navodi 8.1% sudionika istraživanja u Hrvatskoj što je zastupljenije od ESPAD prosjeka koji iznosi 6.7%. Usporedni podatci Hrvatske i ESPAD prosjeka u prevalenciji ranog

korištenja marihuane za razdoblje 1995.-2019. također su poražavajući. U Hrvatskoj se od 2007. do 2015. bilježi rast s 2.3% na 3.2% te potom pad 2019. godine na 2.8%, dok se u zemljama u kojima se provodi ESPAD istraživanje bilježi kontinuirani pad od 2007. godine s 3.7% na 2.5% 2019. godine. Zabrinjavajući je i podatak kako je prevalencija ranog korištenja inhalanata radi promjene raspoloženja u Hrvatskoj gotovo tri puta veća u odnosu na ESPAD prosjek (7.1% Hrvatska, 2.5% ESPAD prosjek). Bitno je za istaknuti kako je udio učenika koji su rano počeli koristiti inhalante u Hrvatskoj veći nego udio učenika koji su se u ranoj dobi prvi puta opili na razini prosjeka ESPAD-a. Osim toga, ukupan udio učenika koji su rizično rano konzumirali navedena sredstva također je veći u Hrvatskoj u odnosu na ESPAD prosjek (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021).

Livazović (2012) je u svom istraživanju na uzorku od 735 mlađih (15 i 16 godina) i starijih (17 i više godina) adolescenata utvrdio kako njih 32% redovito puši cigarete i konzumira alkoholna pića. Marihuanu i hašiš koristilo je 21% adolescenata, dok je redovito korištenje marihuane i hašiša prisutno kod njih 3%. S druge strane, autor navodi kako su zlouporaba amfetamina, tableta i inhalanata kod srednjoškolaca vrlo rijetki, odnosno 95% sudionika u istraživanju izjavljuje da se ne ponaša na takav način, dok to redovito čini manje od 1% mladih. U ovom istraživanju nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob u navedenim ponašanjima adolescenata. Rezultati istraživanja o redovitom pušenju cigareta kod srednjoškolaca približni su rezultatima ESPAD istraživanja, dok su rezultati o korištenju marihuane istovjetni s rezultatima ESPAD istraživanja.

Šakić, Franc i Mlačić (2002) u svom istraživanju sklonosti adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima pronalaze kako su najzastupljeniji blaži oblici antisocijalnoga ponašanja. Na uzorku od 2823 učenika srednjih škola (gimnazije, trogodišnje i četverogodišnje srednje škole), najveći broj sudionika, njih 61.5%, iskazuje sklonost apsentizmu. *Pijanstvo na javnom mjestu* kao oblik antisocijalnog ponašanja iskazuje 43.6% ispitanih adolescenata, dok *fizičko nasilje ili prijetnju fizičkim nasiljem prema drugim učenicima* navodi njih 41.6%. Od težih nasilnih oblika ponašanja adolescenti iskazuju *sudjelovanje u tučama banda* (15.5%), *napad s namjerom ozbiljne ozljede* (13.3%), *udaranje ili prijetnja da će udariti roditelja* (8.1%) te *udaranje ili prijetanja da će udariti nastavnika ili odraslu osobu u školi* (6%). Nadalje, s obzirom na čestoću, vandalizam u smislu namjernog uništavanja stvari i imovine pojavljuje se relativno često pa tako 29.6% sudionika istraživanja izjavljuje kako je *namjerno oštetilo ili uništilo školsku imovinu*, a njih 29.4% iskazuje da je *oštetilo ili uništilo imovinu koja nije njihovo vlasništvo niti vlasništvo škole*. Nakon vandalizma po učestalosti slijede pojedinačni tipovi krađa pa tako

26.2% adolescenata iskazuje kako je *počinio ili pokušao počiniti najblaži oblik krađe (vrijednost 20 kuna i manje)* do njih 5.5% koji izjavljuju kako su *ukrali ili pokušali ukrasti motorno vozilo*. U odnosu na sredstva ovisnosti 5.2% adolescenata iskazuje kako je barem jednom *prodavalo marihuanu ili hašiš*, dok ih je 2.3% prodavalo *jače droge kao što su heroin, kokain, LSD*.

Do danas je u Hrvatskoj provedeno samo jedno istraživanje (Vršelja, Sučić i Franc, 2009) o pojavnosti rizičnih i antisocijalnih ponašanja utvrđenih mjerom samoiskaza na reprezentativnom uzorku mlađih adolescenata ($n=1823$), odnosno učenika od petih do osmih razreda osnovne škole. Istraživanja rizičnih i antisocijalnih ponašanja te dobe skupine rijetka su i u svijetu (Espiritu, Huizinga, Crawford i sur., 2001). Prema rezultatima istraživanja najzastupljenija su rizična ponašanja, zatim, vandalizam, krađe, a najmanje zastupljena ponašanja su nasilna djela te teži oblici antisocijalnih ponašanja. Vršelja, Sučić i Franc (2009) u svom su radu prikazali prosječne pojavnosti samo za pojedina rizična i antisocijalna ponašanja učenika različite dobi, dok su podatci o opsegu, pojavnosti i učestalosti svih ispitanih ponašanja u njihovom radu prikazani prema spolu i dobi te će oni biti detaljnije analizirani u nastavku ovog poglavlja.

4.1.1. Pregled istraživanja o spolnim razlikama u rizičnim ponašanjima u Republici Hrvatskoj

Rezultati ESPAD istraživanja za 2019. godinu ne pokazuju značajne spolne razlike u životnoj prevalenciji pušenja, alkoholnih pića i konzumiranja psihoaktivnih droga. Barem jednom u životu je pušilo cigarete 55% mladića i 53% djevojaka, konzumiralo alkohol 90% mladića i 89% djevojaka, opilo se 47% mladića i 39% djevojaka, a marihuanu je konzumiralo 23% mladića i 18% djevojaka. Inhalante je barem jednom u životu koristilo 12% mladića i 17% djevojaka. Još je alarmantniji podatak kako je dio sudionika istraživanja koji su barem jednom konzumirali navedena sredstva to učinio s 13 godina i ranije. U Hrvatskoj je svaki peti učenik prvi puta pušio cigaretu s 13 godina i ranije, odnosno podijeljeno po spolu 24% mladića i 20% djevojaka. Posebno je zabrinjavajući podatak kako je 17% učenika svakodnevno počelo pušiti cigarete u dobi od 13 godina i ranije. U odnosu na rano konzumiranje alkohola, 42% učenika izjavljuje kako je prvi puta pilo alkohol s 13 godina ili ranije, odnosno 46% mladića i 37% djevojaka. Spolne razlike vidljive su i u ranoj dobi prvog opijanja za koje 8.1% učenika navodi kako se prvi puta opilo s 13 godina i ranije, odnosno 11% mladića i 5% djevojaka. Marihuanu je rano konzumiralo ukupno 2.8% učenika, od toga 3.4% mladića i 2.3% djevojaka. Svi podatci o ranom konzumiranju navedenih sredstava u Hrvatskoj su iznad ESPAD prosjeka (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021).

Navedeni ESPAD rezultati u skladu s prihvaćenim stavom kako je zabilježen trend sve većeg uključivanja adolescentica u sve oblike rizičnih i antisocijalnih ponašanja (Clinard i Meier, 1999; prema Šakić, Franc i Mlačić 2002).

Ipak, brojna domaća i strana istraživanja potvrdila su postojanje spolnih razlika u prirodi i učestalosti pojedinih rizičnih ponašanja kod djece i mladih (Vrselja, Sučić i Franc, 2009). Livazović (2012) navodi kako su u hrvatskom uzorku po pojavnosti i učestalosti odstupajuća ponašanja zastupljenija kod mladića nego kod djevojaka.

Slično, istraživanju na uzorku mlađih adolescenata, odnosno učenika od petog do osmog razreda osnovne škole, Vrselja, Sučić i Franc (2009) od svih ispitanih antisocijalnih ponašanja pronalaze kako su najzastupljenija rizična ponašanja. Od ispitanih rizičnih ponašanja učenika osmih razreda najzastupljenija su vožnja u javnom prijevozu bez karte (44.3% učenika i 38.1% učenica), vožnja motornog vozila bez dozvole (44.1% učenika i 10.5% učenica), neopravdano izostajanje s nastave cijeli dan (29.1% učenika i 16.7% učenica) te pijanstvo na javnom mjestu (23.2% učenika i 15.8% učenica). U odnosu na spol i rizična ponašanja, rezultati istraživanja pokazali su kako je zastupljenost većine rizičnih ponašanja veća kod učenika nego kod učenica, dok je podjednaka pojavnost kod oba spola osmih razreda utvrđena samo u jednom ponašanju (nevraćanje novca prodavaču koji je zabunom uzvratio više). Nakon rizičnih ponašanja, vandalizam je sljedeći po zastupljenosti pa tako 30.9% učenika i 18.1% učenica izjavljuju kako su namjerno oštećivali školsku imovinu, 25.5% učenika i 15.8% učenica je namjerno oštećivalo gradsku imovinu, 29.8% učenika i 15.3% učenica je crtalo grafito, dok namjerno oštećivanje imovine druge osobe navodi 16.5% učenika i 9.5% učenica. Ponašanja vezana uz krađe najučestalija su kod kupnje, prodaje i/ili zadržavanja ukradenog što izjavljuju 16.7% učenika i 5.3% učenica. Provala radi krađe pojavljuje se rjeđe, odnosno kod 4.1% učenika i 0.5% učenica. Udio učenika osmih razreda koji nisu počinili niti jedno djelo krađe iznosi 82%. Relativno velika pojavnost nasilnih ponašanja jest napad s namjerom ozljede (19.4% učenika i 5.2% učenica), udaranje ili prijetnje roditelju (17.3% kod učenika i 11.4% učenica) i udaranje i prijetnje učitelju (11.7% učenika i 2.4% učenica).

Razlike u spolu javljaju se u svim analiziranim ponašanjima u istraživanju u smjeru veće zastupljenosti rizičnih i antisocijalnih ponašanja kod učenika u odnosu na učenice. Najveće spolne razlike javljaju se u pojavnosti kod nasilnih djela, što je i u skladu s drugim istraživanjima u Hrvatskoj (npr. Livazović, 2012; Livazović i Ručević, 2012; Šakić, Franc i Mlačić, 2002). U odnosu na teža delinkventna ponašanja Vrselja, Sučić i Franc (2009) ispitali su preprodaju

psihoaktivnih droga te su utvrdili kako je taj postotak također viši kod učenika (6.4%) u odnosu na učenice (1%). Povezanost spola s rizičnim ponašanjem adolescenata pronalazi i Livazović (2012) koji navodi kako je spol prediktor agresivnog i rizičnog spolnog ponašanja za mladiće, dok je za djevojke spol prediktor ovisnosti o opijatima, cyber zlostavljanju, apsentizmu, nezadovoljstvu tjelesnim izgledom, poremećaju u prehrani te strahu od okoline. Istraživanja u kojima su se podatci prikupljali metodom samoiskaza, kao i službeni podatci, pokazuju kako mladi adolescenti u manjoj mjeri čine teža delinkventna djela pri čemu je antisocijalno ponašanje općenito češće kod mladića nego kod djevojaka, odnosno spolne se razlike smanjuju ili povećavaju ovisno o tipu i/ili težini djela (Ajduković, Ručević i Šincek, 2008; Singer i Mikšaj Todorović, 1993; Šakić, Franc i Mlačić, 2002).

4.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u ranoj adolescenciji te utvrditi koji individualni i socijalni čimbenici imaju najsnažniji prediktorski učinak na razvoj takvog ponašanja. Na osnovi ovog cilja postavljen je prvi problem istraživanja, a to je ispitati sklonost rizičnog ponašanja prema samoiskazu učenika. Temeljem istražene literature postavljena je hipoteza na ovaj problem.

H1: Sklonost rizičnom ponašanju kod učenika osmih razreda osnovne škole bit će zastupljenija oko nepoželjnih normativnih i lakših prekršajnih i delinkventnih ponašanja, a manje oko rizičnih spolnih ponašanja te zlouporabe psihoaktivnih tvari.

H2: Postojat će spolne razlike u rizičnim ponašanjima pri čemu će svi oblici rizičnih ponašanja biti češće prisutni kod učenika, nego kod učenica.

4.3. Rezultati

Kako bismo odgovorili na prvi problem i ispitati zastupljenost ponašanja uključenih u šest različitih subskala Uпитnika SRDP bilo je potrebno uprosiječiti podatke na svakoj od sljedećih subskala: 1. Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, 2. Nepoželjna normativna ponašanja, 3. Rizična spolna ponašanja, 4. Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, 5. Teške krađe, provale i razbojništvo te 6. Suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Upitnik samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja SRDP sadrži pondere kojima je određen indeks težine za svaku česticu. U određivanju indeksa težine prilikom razvijanja upitnika sudjelovalo je 20 stručnjaka (psiholozi, socijalni radnici i socijalni pedagozi) različitog formalnog obrazovanja i radnog iskustva iz centara za socijalnu skrb, domova za odgoj te Općinskog suda i Općinskog državnog odvjetništva. Zadatak stručnjaka bio je da za svako ponašanje, na ljestvici od 1 do 9, odrede indeks težine i ozbiljnosti nekog ponašanja. Nakon prikupljenih stručnih procjena odredio se prosječan indeks težine za svaku česticu na način da se koristila dominantna vrijednost, odnosno procjena težine ponašanja većine stručnjaka. Time se omogućuje formiranje konačnog rezultata sudionika u istraživanju, odnosno rezultat se za svaku pojedinu česticu određuje na način da se čestina koju je označio sudionik pomnoži s indeksom težine koji pripada toj čestici. Rezultati na subskalama Upitnika određuju se kao zbroj umnožaka čestina pojedinih ponašanja (nikad, 1-2 puta, 3-5 puta i više od 5 puta) i pripadajućih indeksa težine (1-9) pri čemu viši rezultat ukazuje na izraženije rizično i delinkventno ponašanje (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009).

Prosjek pondera za svaku subskalnu Upitnika može biti indikator prosječne težine rizičnih i delinkventnih ponašanja u pojedinim subskalama. Subskala Nepoželjna normativna ponašanja ima najniži prosjek pondera i on iznosi 1.71. Subskala Rizična spolna ponašanja ima prosjek pondera 3.0, subskala Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja ima prosjek pondera 4.5, a subskala Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari ima prosjek pondera 6.3. Nesklad između učestalosti i težine rizičnih i delinkventnih ponašanja u ovom istraživanju jedino je uočena na subskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja i Rizična spolna ponašanja gdje su zastupljenija prekršajna i lakša delinkventna ponašanja koja imaju veći ponder od rizičnih spolnih ponašanja. Razlog ovakvim rezultatima može biti u dobi sudionika ovog istraživanja, odnosno za očekivati je da će se učenici osmih razreda više uključivati u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, nego u rizična spolna ponašanja.

Budući da Upitnik SRDP u dosadašnjim istraživanjima nije korišten na isključivo osnovnoškolskoj populaciji, već je korišten u istraživanjima čiji su sudionici mlađi i stariji adolescenti (13 do 19 godina) ne možemo usporediti ove rezultate s ranijim istraživanjima. Zbog toga su uspoređena pojedina ponašanja ispitana Upitnikom s nalazima drugih istraživanja. U Tablici 2 prikazani su deskriptivni podatci za ukupno rizično ponašanje, ukupno rizično ponašanje u odnosu na svaku subskalnu te pojedine čestice Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP.

Tablica 2. Deskriptivni podatci za pojedine čestice Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP (N=410)

	Nikad (%)	1-2 puta (%)	3-5 puta (%)	više od 5 puta (%)	Ukupno Nikad (%)	Ukupno 1-2 puta ili češće (%)	
Nepoželjna normativna ponašanja	Osao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.	42.9	31.1	9.3	16.7	42.9	57.1
	Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.	50.7	24.4	11	13.9	50.7	49.3
	Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.	62.9	21.2	5.1	10.7	62.9	37.1
	Opio/la pivom ili vinom.	67.6	19.3	5.6	5.9	67.6	32.4
	Opio/la ostrim alkoholnim pićima kao npr. votka, viski i sl.	77.7	10.8	5.6	5.9	67.6	22.3
	Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).	82.9	12.2	2.4	2.4	82.9	17.1
	Pobjegao/la iz škole.	88.5	9.3	1.0	1.2	88.5	91.5
	Ukupno Nepoželjna normativna ponašanja	-	-	-	-	20.2	79.8
	Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.	81.2	12.7	1.5	4.6	81.2	18.8
	Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.	88.8	9.8	1.2	0.2	88.2	11.8
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično	89.5	6.8	2.4	1.2	89.5	10.5
	Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).	90.2	5.4	1.5	2.9	90.2	9.8
	Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta	90.4	7.8	1.0	0.7	90.4	9.6
	Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.	92.2	5.4	1.7	0.7	92.4	7.6
	Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).	94.1	3.2	0.7	2.0	94.1	5.9
	Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..	94.6	3.7	0.7	1.0	94.6	5.4
	Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).	94.9	4.2	0.7	0.2	94.9	5.1
	Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.	95.9	2.7	0.2	1.2	95.9	4.1
	Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).	96.1	2.2	1.0	0.7	96.1	3.9
	Ukupno Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	-	-	-	-	58.3	41.7
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih	„Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljepilo).	88.0	9.1	1.7	1.2	88.0	12.0
	Pušio/la marihuanu ili hašiš.	95.1	2.9	1.0	1.0	95.1	4.9
	Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.	98.3	1.7	0	0	98.3	1.7
	Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.	98.5	1.0	0.5	0	98.5	1.5
	Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.	98.8	1.2	0	0	98.8	1.2
	Preprodavao/la drogu.	98.8	0.7	0.2	0.2	98.8	1.2
	Ukupno Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih stvari	-	-	-	-	84.8	15.2
	Koliko si spolnih partnera imao/la u životu? ³	92.2	5.8	1.3	0.8	92.2	7.8
	I. Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?	96.9	1.3	0	1.9	96.9	3.1
	II. Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/ partnerom?	97.5	1.9	0.6	0	97.5	2.5
III. Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?	97.5	2.5	0	0	97.5	2.5	
Ukupno Rizična spolna ponašanja	-	-	-	-	92.3	7.8	
Teške krađe, provale i razbojništvo	Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	95.4	3.2	1.2	0.2	95.4	4.6
	Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.	97.6	1.7	0.5	0.2	97.6	2.4
	Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	98.5	0.5	0.2	0.7	98.5	1.5
	Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	98.8	0.7	0.2	0.2	98.8	1.2
	Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	99.0	0.5	0	0.5	99.0	1.0
	Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	99.6	0.2	0.2	0	99.6	0.4
	Ukupno Teške krađe, provale i razbojništvo	-	-	-	-	93.2	6.8
	Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.).	79.7	8.6	4.2	7.6	79.7	20.3
	Imao/la pokušaj suicida.	90.9	6.6	1.2	1.2	90.9	9.1
	„Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).	95.8	3.4	0.7	0	95.8	4.2
Ukupno Suicidalna i autoagresivna ponašanja	-	-	-	-	77.8	22.2	
Nasilničko ponašanje u bliskim	Razbijao/la stvari po kući kad su ti roditelji ili drugi odrasli članovi obitelji nešto zabranili ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.	87.5	10.8	0.5	1.2	87.5	12.5
	Prijetio/la svojoj djevojci/mladiću da ćeš ju/ga udariti/ozljediti.	94.9	3.4	1.7	0	94.9	5.1
	Udarilo/la majku, oca ili drugog odraslog člana obitelji kad su ti nešto zabranili (izlazak, vožnju mopedom i sl.) ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.	96.8	2.0	1.2	0	96.8	3.2
	Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću.	99.0	1.0	0	0	99.0	1.0
	Udarilo/la ili ozbiljnije ozljedio/la nastavnike ili profesore.	99.8	0.2	0	0	99.8	0.2
	Ukupno Nasilničko ponašanje u bliskim vezama	-	-	-	-	83.6	16.4
UKUPNO RIZIČNA I DELINKVENTNA PONAŠANJA					14.2	85.8	

³ Na ovo pitanje učenici i učenice davali su odgovor u kategorijama: "Broj partnera" "0", "1-2", "3-5", "više od 5"

Kriterij rizičnog i delinkventnog ponašanja određen je iskazivanjem sudjelovanja barem jednom u životu u nekom od rizičnih i delinkventnih ponašanja navedenih u Upitniku SRDP. Prema navedenom kriteriju od 410 sudionika njih 14.2% nikada niti jednom nije počinilo niti jedno rizično i delinkventno ponašanje. Ukoliko se iz Upitnika izumu 3 čestice koje imaju ponder 1, odnosno one čestice za koje autorice Upitnika (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009) smatraju kako opisuju najmanje rizična ponašanja (*švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju, ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima, pobjegao/la iz škole*), može se smatrati kako se njih 25.8% nikad nije ponašalo rizično i delinkventno.

Kao što je prikazano u Tablici 2 najučestalija rizična i delinkventna ponašanja sudionika u ovom istraživanju su nepoželjna normativna ponašanja i na takav se način ponašalo njih 79.8%. Sljedeća po učestalosti su prekršajna i lakša delinkventna ponašanja (41.7%), suicidalna i autoagresivna ponašanja (22.2%), nasilno ponašanje u bliskim vezama (16.4%), korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari (15.2%), rizična spolna ponašanja (7.8%) te teške krađe, provale i razbojništvo (6.8%). Najučestalije pojedinačno ponašanje sudionika u istraživanju je ostajanje puno dulje vani, no što su se dogovorili s roditeljima (57.1%), zadržavanje ostatka novca nakon kupnje bez dozvole roditelja ili drugih članova obitelji (37.1%) te opijanje pivom ili vinom (32.4%). Najrjeđa ponašanja su udaranje ili ozbiljnije ozljeđivanje nastavnika ili profesora (0.2%), nasilno otvaranje zaključanog automobil s ciljem uzimanja novca ili vrijednih stvari (0.5%) te fizičko nasilje prema djevojci ili mladiću s kojima su u romantičnom odnosu (1%).

Kako bi se provjerilo postoje li spolne razlike u učestalosti činjenja različitih rizičnih i delinkventnih ponašanja prvo su izračunate razlike između aritmetičkih sredina utvrđenih na pojedinačnim subskalama za učenike i učenice osmih razreda. Budući da su učenici na Upitniku SRDP iskazali svoje odgovore na skali od 4 stupnja (*nikada, 1-2 puta, 3-5 puta i više od 5 puta*) ti su se odgovori u SPSS-u kodirali na način da se odgovoru *nikada* dodijelila vrijednost 0, odgovoru *1-2 puta* vrijednost 1, odgovoru *3-5 puta* vrijednost 2, a odgovoru *5 i više puta* vrijednost 3. Navedene su se vrijednosti ponderirale (kao što je opisano u opisu Upitnika SRDP u poglavlju 3) i zbrojile unutar svake subskale Upitnika SRDP. Rezultati su prikazani u Tablici 3.

Tablica 3. Usporedba rezultata učenika i učenica na Upitniku SRDP

Subskale	Učenici		Učenice		<i>t</i>
	M	SD	M	SD	
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	8.42	16.424	3.46	7.738	4.253*
Nepoželjna normativna ponašanja	5.91	6.989	6.08	6.712	-0.436
Rizična spolna ponašanja	0.42	1.491	0.52	2.460	0.325
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari	1.24	4.243	1.99	6.866	-1.463
Teža krađa, provale, razbojništvo	1.64	8.359	1.10	5.445	0.859
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	2.09	7.938	6.92	12.337	-5.648*
SRDP ukupno	22.20	34.285	22.22	31.205	-.269

Legenda: * $p < .001$

Iz Tablice 3 vidljivo je kako statistički značajne spolne razlike postoje na dvije subskale Upitnika SRDP i to na subskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Na subskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja učenici postižu veće rezultate u odnosu na učenice, odnosno u statistički su značajno većoj mjeri uključeni u takva ponašanja. Za razliku od navedene subskale, na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja učenice postižu statistički značajno veće rezultate od učenika.

Kako bi se provjerile spolne razlike na svim česticama Upitnika SRDP za svaku je česticu proveden hi-kvadrat test kojim su uspoređeni rezultati između učenika i učenica. Za potrebe ove analize čestice su dihotomizirane na način da je u SPSS-u vrijednost 1 dodijeljena odgovoru *Nikada*, a ostali odgovori (*1-2 puta, 3-4 puta, 5 i više puta*) združeni su u jednu kategoriju kojoj je dodijeljena vrijednost 2. Tim je postupkom dobivena dihotomna varijabla rizičnog ponašanja te su se provjerile spolne razlike u uključivanju u rizična i delinkventna ponašanja 2x2 hi-kvadrat testom. Razlog za navedenu dihotomizaciju čestica je u činjenici da se ovo istraživanje provodilo na uzorku mlađih adolescenata kada je tek manji broj mladih imao iskustvo uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja, velika većina sudionika odgovorila je na većinu pitanja kako nije nikada sudjelovala u navedenim ponašanjima. Ovakvi su odgovori očekivani jer su se ovim istraživanjem i željela ispitati rizična ponašanja koja se javljaju u ranoj adolescenciji kada se mladi koji imaju tendenciju uključivanja u takva ponašanja počinju ponašati na takav način, kao i rizične čimbenike koji utječu na učestalost pojave takvih ponašanja.

U Tablici 4, osim rezultata hi-kvadrat testa, prikazani su i omjeri izgleda (eng. *Odds Ratio - OR*), a oni su izračunati na način da je njihova vrijednost uvijek veća od 1. Stoga, prilikom interpretacije rezultata omjera izgleda prikazanih u Tablici 4 treba se uzeti u obzir smjer razlika u

rezultatima između učenika i učenica. Omjeri izgleda su mjera veličine učinka između dvije dihotomne varijable. Njihova vrijednost 2.0 i veća, prema Cohenovom pravilu približne procjene (1996), smatra se pokazateljem stvarne razlike. Iako se rezultati hi-kvadrat testa s omjerom izgleda 2 ili većem ponekad u statističkom smislu ne pokažu značajnima (vrijednost hi-kvadrata nije statistički značajna), oni su u praktičnom smislu važni jer ukazuju kako razlika u rezultatima u stvarnosti nije slučajna.

Tablica 4. Deskriptivni podatci za pojedine čestice Upitnika rizičnog i delinkventnog ponašanja – SRDP podijeljeno po spolu

		Nikad (%)	1-2 puta ili češće (%)	χ^2	OR
Nepoželjna normativna ponašanja	Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.	M 42.8 Ž 42.9	57.2 57.1	0.000	1.003
	Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.	M 52.5 Ž 49.5	47.5 50.5	0.343	1.125
	Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.	M 66.9 Ž 59.6	33.1 40.4	2.208	1.365
	Opio/la pivom ili vinom.	M 66.3 Ž 68.8	33.7 31.2	0.285	1.121
	Opio/la ostrim alkoholnim pićima kao npr. votka, viski i sl.	M 80.6 Ž 75.6	19.4 24.4	1.414	1.339
	Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).	M 83.4 Ž 83.0	16.6 17.0	0.011	1.029
	Pobjegao/la iz škole.	M 88.4 Ž 88.9	11.6 11.1	0.029	1.055
	Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.	M 74.6 Ž 86.2	25.4 13.8	8.709**	2.135
	Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.	M 85.6 Ž 90.8	14.4 9.2	2.612	1.661
	Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično	M 84.5 Ž 94.0	15.5 6.0	9.693**	2.886
	Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).	M 84.5 Ž 94.5	15.5 5.5	10.785**	3.126
	Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta	M 87.3 Ž 93.1	12.7 6.9	3.778	1.951
	Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.	M 91.2 Ž 92.6	8.8 7.4	0.273	1.212
	Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).	M 90.0 Ž 97.7	10.0 2.3	10.600**	4.689
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..	M 93.4 Ž 95.4	6.6 4.6	0.792	1.477
	Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).	M 92.8 Ž 96.8	7.2 3.2	3.198	2.310
	Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.	M 95.0 Ž 96.8	5.0 3.2	0.797	1.577
	Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).	M 94.5 Ž 97.2	5.5 2.8	1.921	2.047
	„Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljepilo).	M 89.4 Ž 86.1	10.6 13.9	1.006	1.367
	Pušio/la marihuanu ili hašiš.	M 96.7 Ž 94.0	3.3 6.0	1.580	1.868
	Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.	M 98.9 Ž 97.7	1.1 2.3	0.821	2.111
	Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.	M 98.9 Ž 98.2	1.1 1.8	0.362	1.681
	Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.	M 98.9 Ž 98.6	1.1 1.4	0.061	1.255
	Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari				

		Nikad (%)	1-2 puta ili češće (%)	χ^2	OR	
Rizična spolna ponašanja	Preprodavao/la drogu.	M 100 Ž 97.7	0.0 2.3	4.224*	9.395 ⁴	
	Koliko si spolnih partnera imao/la u životu? ⁵	M 90.9 Ž 93.0	9.1 7.0	0.551	1.320	
		I. Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?	M 100 Ž 93.6	0.0 6.4	5.035*	11.449 ⁶
	II. Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/partnerom?		M 97.4 Ž 97.4	2.6 2.6	0.001	1.027
		III. Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?	M 100 Ž 94.8	0.0 5.2	4.001*	9.245 ⁷
	Teške krađe, provale i razbojništvo		Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	M 94.5 Ž 95.9	5.5 4.1	0.425
		Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.	M 96.7 Ž 98.2	3.3 1.8	0.887	1.834
		Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	M 98.3 Ž 98.6	1.7 1.4	0.050	1.202
		Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.	M 98.9 Ž 98.6	1.1 1.4	0.059	1.249
			Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	M 98.9 Ž 99.1	1.1 0.9	0.035
Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.		M 99.4 Ž 99.5		0.6 0.5	0.017	1.206
		Suicidalna i autoagresivna ponašanja	Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.).	M 91.2 Ž 69.6	8.8 30.4	28.082**
M 95.6 Ž 86.5				4.4 13.5	9.541**	3.372
Imao/la pokušaj suicida.			M 98.9 Ž 93.1	1.1 6.9	8.193**	6.679
			Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima	Razbijao/la stvari po kući kad su ti roditelji ili drugi odrasli članovi obitelji nešto zabranili ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.	M 85.6 Ž 88.5	14.4 11.5
Prijetio/la svojoj djevojci/mladiću da ćeš ju/ga udariti/ozlijediti.	M 95.6 Ž 94.5	4.4 5.5			0.255	1.266
	Udario/la majku, oca ili drugog odraslog člana obitelji kad su ti nešto zabranili (izlazak, vožnju mopedom i sl.) ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.	M 96.7 Ž 96.8		3.3 3.2	0.002	1.029
Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću.		M 100 Ž 98.1		0.0 1.9	3.386	7.687 ⁸
	Udario/la ili ozbiljnije ozlijedio/la nastavnike ili profesore.	M 100 Ž 99.5	0.0 0.5	0.836	2.515 ⁹	

⁴ Korištena Haldane-Anscombe korekcija.

⁵ Isto kao pod 1

⁶ Isto kao pod 2.

⁷ Isto kao pod 2.

⁸ Isto kao pod 2.

⁹ Isto kao pod 2.

Od svih ponašanja učenici i učenice razlikuju se u učestalosti uključivanja u 14 Upitnikom SRDP ispitanih ponašanja. Rezultati prikazani u Tablici 4 pokazali su spolne razlike na pojedinim česticama unutar subskala Upitnika SRDP na kojima je spolna razlika utvrđena t-test analizom (Tablica 3). Učenici se učestalije uključuju u ponašanja koja čine subskalu Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja (npr. *Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu* (25.% učenika naspram 13.8% učenica, OR=2.135), *Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično* (15.5% učenika naspram 6.0% učenica, OR=2.886), *Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama* (npr. *Palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.*; 15.5% učenika naspram 5.5% učenica, OR=3.126), dok se učenice učestalije od učenika uključuju u sva ponašanja grupirana u subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja (*Imao/la pokušaj samoranjavanja, rezao/la se, gasio čikove po sebi i sl.*; 30.4 % učenica naspram 8.8% učenika, OR=4.507), *Imao/la pokušaj suicida* (13.5% učenica naspram 4.4% učenika, OR=3.372), „*Tabletirao/la*“ *se, namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova* (6.9% učenica naspram 1.1% učenica, OR=6.679). Osim navedenih ponašanja, spolne razlike javljaju se i na pojedinim česticama koje pripadaju subskalama koje u svome ukupnom rezultatu nisu pokazale spolne razlike. Jedine dvije čestice subskale Korištenje ili zlouporaba opojnih droga na kojima su se pokazale spolne razlike su *Bio/la u školi pod utjecajem neke droge* (2.3% učenica naspram 1.1% učenika, OR=2.111) i *Preprodavao/la drogu* (2.3% učenica spram 0% učenika, OR=9.395) i to u smjeru veće učestalosti takvog ponašanja učenica u odnosu na učenike. Učenice su također učestalije stupale u spolne odnose bez zaštite u odnosu na učenike (6.4% učenica naspram 0% učenika, OR=11.449). Iako subskala Nasilničko ponašanje u bliskim odnosima nije imala prihvatljivu razinu pouzdanosti da bismo ju koristili u daljnjim analizama te rezultat subskale ne možemo koristiti, ali se rezultati na pojedinim česticama te subskale mogu komentirati. Primjerice, čestica *Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću* (1.9% učenica naspram 0% učenika, OR=7.687) također je pokazala spolne razlike i to na način da su učenice učestalije uključene u takvo ponašanje od učenika.

Rezultati ove analize pokazali su spolne razlike na dvije od šest subskala (33.33%), odnosno na 15 od 42 čestice (35.71%) Upitnika SRDP. Navedeni rezultati ukazuju na postojanje značajnih spolnih razlika u rizičnim i delinkventnim ponašanjima koje nadilaze slučajnu razliku od 5% zbog čega će u nastavku ove disertacije svi rezultati i analize biti prikazani odvojeno za učenike i učenice. Odnosno, u svim daljnjim analizama spol se neće tretirati kao zasebna varijabla.

4.4. Rasprava i zaključak

Vrselja, Sučić i Franc (2009) navode kako su istraživanja rizičnih i delinkventnih ponašanja mladih adolescenata rijetka u Hrvatskoj i svijetu te se zbog toga rezultati istraživanja te dobne skupine najčešće uspoređuju s rezultatima istraživanja provedenih među starijim adolescentima, odnosno srednjoškolcima. Stoga će rezultati i ovog istraživanja biti uspoređeni s manjim brojem domaćih istraživanja iste dobne skupine te s rezultatima domaćih i stranih istraživanja provedenim među starijim adolescentima. Analizirajući učestalost pojave pojedinih rizičnih i delinkventnih ponašanja može se uočiti kako je najviše sudionika istraživanja barem jednom ostalo puno dulje vani, no što su se dogovorili s roditeljima (57.1%) te vozilo bez karte u javnom prijevozu (49.3%). Ova ponašanja su ujedno i dva od tri ponašanja koja su autorice Upitnika SRDP (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009) smatrale najmanje rizičnima te ih ponderirale s 1. Ovakvi rezultati nisu neočekivani, s obzirom da uzorak čine mlađi adolescenti gdje je i očekivana veća prevalencija manje rizičnih ponašanja. Kako navode Loeber, Stouthamer-Loeber, Van Kammen i sur. (1991) te McCord, Widom i Crowell (2001) istraživanja rizičnih i antisocijalnih ponašanja većinom su usmjerena na starije maloljetnike jer takva ponašanja dostižu vrhunac potkraj adolescencije, odnosno takva su ponašanja u većoj mjeri prisutna kod starijih adolescenata u odnosu na djecu i mlađe adolescente. Treće najmanje rizično ponašanje prema autoricama Upitnika, bježanje iz škole, barem jednom je učinilo 11.5% sudionika u istraživanju što također nije neobičan podatak s obzirom da bježanje iz škole nije tipično ponašanje za mlađe adolescente. Iako se u literaturi nerijetko pronalaze podatci kako neopravdano izostajanje iz škole čini relativno najveći udio antisocijalnog ponašanja (Farrington, Loeber, Stouthamer-Loeber i sur., 1996; Thornberry i Krohn, 2000), u ovom istraživanju ono je tek 11. po pojavnosti. Mogući razlog tome je mlađa dob sudionika istraživanja. Prosječna pojavnost bježanja iz škole od petog do osmog razreda u istraživanju Vrselja, Sučić i Franc (2009) kreće se od 13.6% do 27.7%, dok je u stranim istraživanjima pojavnost ovog ponašanja približna pojavnosti utvrđenoj u ovom istraživanju. Na primjer, Dickson, Emerson i Hatton (2005) pronalaze kako 11.9% djece u dobi od 11 do 15 godina u neopravdano izostaje iz škole u Velikoj Britaniji, a Henry (2007) navodi kako je u američkim školama 11% učenika osmih razreda u odnosu na 16% učenika u desetom razredu neopravdano izostalo iz škole. Povećanje neopravdanog izostajanja iz škole s dobi navodi i Zrilić (2007) kao i da učenici više opravdano i neopravdano izostaju u srednjoj školi.

Nadalje, od relativno učestalijih oblika rizičnog ponašanja među sudionicima istraživanja pojavljuju se zadržavanje ostatka novca nakon kupnje bez dozvole roditelja ili

drugih članova obitelji (37.1%) i opijanje pivom ili vinom (32.4%). Opijanje pivom ili vinom pojavljuje se nešto češće od opijanja oštrim alkoholnim pićima koje je iskusilo barem jednom u životu 22.3% ispitanih učenika osmih razreda. Ovim istraživanjem ustanovljeni postotak konzumacije alkoholnih pića među mladima približno je jednak pojavnosti koju je utvrdio Livazović (2012) koji navodi kako 32% mladih konzumira alkohol i cigarete. Ranija istraživanja pokazuju kako mladi počinju s konzumacijom alkoholnih pića u osnovnoj školi (Gajnik i Koražija, 2008; Samardžić, Bujšić, Kožul i sur., 2011) i to najčešće u dobi od 13 i 14 godina (Kokkevi, Richardson, Florescu i sur. 2007). U skladu s navedenim, i u europskom istraživanju ESPAD utvrđeno je kako se u Hrvatskoj 8.1% mladih prvi put opilo s 13 godina ili ranije (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021). Slične rezultate pokazuje i istraživanje Nastavnog zavoda za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije o rizičnim ponašanjima djece i mladih u toj županiji prema kojima se barem jednom u životu opilo 10.4% učenika osmih razreda (Matković, 2020). Zabrinjavajući je utvrđeni rast broja učenika koji su se barem jednom u životu opili te prema navedenom istraživanju on iznosi 25.1% za učenike prvih razreda, 46.9% za učenike drugih razreda, 67.7% za učenike trećih razreda i 71.0% za učenike četvrtih razreda (Matković, 2020). Iz navedenog je vidljivo kako učenici viših razreda značajno više konzumiraju alkohol od učenika nižih razreda što je potvrđeno i u drugim istraživanjima (npr. Matković, Petak i Ključević, 2021).

Sva do sada navedena ponašanja za koja su sudionici ovog istraživanja iskazali kako su se ponašali barem jednom u životu pripadaju ponašanjima koja su u Upitniku SRDP grupirana u faktor Nepoželjna normativna ponašanja i smatraju se rizičnim ponašanjima. Kao što i sam naziv subskale kaže analizirana ponašanja smatraju se nepoželjnim ponašanjima, ali ipak normativnim za razdoblje adolescencije.

Subskala koja sadrži ponašanja koja se manifestiraju sljedeća po učestalosti u ranoj adolescenciji su Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Ponašanje za koje su sudionici u istraživanju najčešće naveli kako su barem jednom u životu učinili je vožnja skutera ili motora bez vozačke dozvole (18.8%). Ostala ponašanja iz ove subskale počinilo je barem jednom u životu od 11.2% do 3.9% sudionika u istraživanju. U dosadašnjim domaćim istraživanjima (npr. Dodig i Ricijaš, 2011; Ručević, Ajduković i Šincek, 2009; Vrselja, 2017) koja su kao mjerni instrument koristila Upitnik SRDP nisu prikazani rezultati pojedinačnih čestica, već samo ukupni rezultati subskala pa stoga nije moguće usporediti učestalost pojavljivanja navedenih ponašanja.

Subskalu Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari čine opisi ponašanja koja su bila od interesa istraživačima u Hrvatskoj i Europi stoga su ti podatci usporedivi. Od psihoaktivnih tvari sudionici u ovom istraživanju najčešće su barem jednom u životu udisali ljepilo (12.0%). Prema rezultatima ESPAD 2019. istraživanja Hrvatska je među zemljama koje imaju najveću prevalenciju korištenja inhalanata (15%). Mogući razlog u relativno velikoj zlorporabi inhalanata jest u njihov dostupnosti, odnosno njihova je prodaja legalna, jeftini su i mogu se nabaviti posvuda (Markelić, Muslić, Jovičić Burić i sur., 2021). Marihuanu ili hašiš konzumiralo je 4.9% sudionika u ovom istraživanju. Ostala u Upitniku opisana ponašanja vezana uz psihoaktivne tvari (dolaženje u školu pod utjecajem droge, konzumacija ecstasya, ica i sl., korištenje teških droga, preprodavanje droga) počinilo je manje od 2% sudionika u istraživanju za svako pojedino ponašanje.

Razlike između aritmetičkih sredina utvrđenih na pojedinačnim subskalama pokazuju kako su učenici statistički značajno u većoj mjeri uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja od učenica, dok su učenice u većoj mjeri uključene u suicidalna i autoagresivna ponašanja od učenika. Ovakvi rezultati u skladu su s nalazima ranijih istraživanja koja prepoznaju veću prevalenciju internaliziranih rizičnih ponašanja kod ženskog spola, dok su eksternalizirana rizična ponašanja češća i kod muške populacije (Vulić-Prtorić i Cifrek-Kolarić, 2011). Ovim istraživanjem utvrđeni nalazi dijelom se podudaraju i s nalazima koje su utvrdile Ručević, Ajduković i Šincek (2009) u svojem istraživanju. U navedenom su istraživanju adolescenti također postigli veće rezultate na subskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, dok su adolescentice postigle veće rezultate na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Na ostale tri subskale (Nepoželjna normativna ponašanja, Zlorporaba psihoaktivnih tvari, Teška kaznena djela) i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP Ručević, Ajduković i Šincek (2009) pronalaze spolne razlike u smjeru veće zastupljenosti kod muškog spola. Ova se razlika u rezultatima može protumačiti razlikama u dobi sudionika u istraživanju, budući da se težina rizičnih i delinkventnih djela povećava s dobi (Šakić, Franc i Mlačić, 2002), odnosno njihov je vrhunac potkraj adolescencije (Loeber, Stouthamer-Loeber, Van Kammen, i sur., 1991). Gledajući učestalost činjenja pojedinih ponašanja navedenih u subskalama Upitnika SRDP također su vidljive spolne razlike. U skladu s ranije navedenim rezultatima na subskalama najizraženije spolne razlike vidljive su na subskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja i to u smjeru veće učestalosti većine ponašanja kod učenika u odnosu na učenice. Vožnja skutera ili motora bez vozačke dozvole ponašanje je s najizraženijim spolnim razlikama u smjeru da je navedeno ponašanje učestalije kod učenika u odnosu na učenice. Navedena razlika nije

ne očekivana jer se može pretpostaviti kako će učenici biti zainteresiraniji za vožnju motornog vozila od učenica. Vožnja bez vozačke dozvole učestalija je kod učenica (13.8%) u odnosu na istraživanje Vrselje, Sučić i Franc (2009) u kojem se 10.5% učenica tako ponašalo te se može zaključiti kako se s vremenom sve više mlađih adolescentica uključuje u to rizično ponašanje. Ponašanje koje je sljedeće po izraženosti spolnih razlika je sudjelovanje u nasilju na utakmicama. U tom obliku nasilja barem jednom u životu sudjelovalo je 15.5% učenika i 5.5% učenica. S obzirom na dob sudionika u istraživanju navedeni je rezultat zabrinjavajuć, budući da nasilje na utakmicama nerijetko ima ozbiljne posljedice te se u adolescentskoj populaciji nameće kao supkulturni stil i način življenja. Nasilje na utakmicama se također često nastavlja i izvan sportskih objekata, praćeno je uništavanjem javne imovine i sukobima s policijom te može ugroziti opću sigurnost. U odnosu na vandalizam, također su izražene spolne razlike, odnosno učenici su češće od učenica navodili kako su namjerno uništavali imovinu grada. Navedeni se rezultati značajno razlikuju s rezultatima istraživanja Vrselje, Sučić i Franc (2009) koji pokazuju kako je 25.5% učenika i 15.8% učenica uništavalo imovinu grada. Značajne spolne razlike pronalaze se u nasilnim ponašanjima prema osobama druge vjere, rase ili spolne orijentacije. Takva ponašanja u ovom istraživanju navodi 10.0% učenika i 2.3% učenica što je zabrinjavajuć podatak jer kod dijela učenika implicira vrijednosnu orijentaciju nesnošljivosti prema drugom i drugačijem. S druge strane, obećavajući su rezultati nasilnih oblika ponašanja prema učiteljima i roditeljima u odnosu na rezultate istraživanja Vrselje, Sučić i Franc (2009). Sudionici ovog istraživanja u značajno su manjoj mjeri uključeni u takva ponašanja. Tako primjerice učitelja nije udario niti jedan učenik, dok je jedna učenica to učinila (0.5%). U istraživanju Vrselje, Sučić i Franc (2009) 11.7% učenika i 2.4% učenica navode nasilje prema učiteljima. Slični su rezultati i kod nasilnog ponašanja prema roditeljima. Niti jedan učenik ovog istraživanja nije udario roditelja, a 1.9% učenica navodi nasilje prema roditeljima. Rezultati istraživanja Vrselje, Sučić i Franc (2009) pokazuju kako se prema roditeljima nasilno ponašalo 17.3% učenika i 11.4% učenica.

Rizična spolna ponašanja u manjoj su mjeri zastupljenija kod učenica nego kod učenika na česticama *Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite* i *Strahovao/la da ti je partnerica trudna / Koliko si puta strahovala da si trudna*. Takvi se rezultati mogu objasniti ranijim ulaskom učenica u pubertet u odnosu na učenike, odnosno ranijim spolnim sazrijevanjem.

Rezultati na subskali Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari nisu pokazali spolne razlike između učenika i učenica, jedino je na čestici *Bio/la u školi pod utjecajem neke droge* omjer izgleda (OR) veći od 2.0 što implicira važnost u praktičnom smislu. Navedena je razlika

u smjeru veće uključenosti učenica u to rizično ponašanje u odnosu na učenike. Rezultati ovog istraživanja različiti su od rezultata ESPAD istraživanja o ranom korištenju cigareta, alkohola i droga gdje su na svim ispitanim ponašajima više rezultate postigli učenici u odnosu na učenice. Spolne razlike nisu se pokazale u odnosu na opijanje određenom vrstom alkoholnih pića. Navike konzumiranja određene vrste alkoholnih pića sudionika ovog istraživanja nisu u skladu s navikama konzumiranja sudionika u ESPAD istraživanju u kojemu na hrvatskom uzorku adolescenti u većoj mjeri konzumiraju pivo i vino, a adolescentice oštra alkoholna pića. Mogući razlog razlike između rezultata ovoga istraživanja i rezultata ESPAD istraživanja može biti u činjenici kako su sudionici ovog istraživanja mlađe dobi od sudionika u ESPAD istraživanju te da se spolne razlike u preferenciji alkoholnih pića javljaju tek u razdoblju srednje adolescencije.

Analizom dobivenih rezultata istraživanja može se zaključiti kako su učenici osmih razreda osnovnih škola na području grada Osijeka u najvećoj mjeri uključeni u nepoželjna normativna ponašanja te prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a znatno manje u rizična spolna ponašanja i korištenje psihoaktivnih tvari čime smo potvrdili prvu hipotezu.

Analiza dobivenih rezultata istraživanja pokazala je spolne razlike na nekim rizičnim i delinkventnim ponašanjima učenika osmih razreda. Spolne razlike vidljive su u subskali Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja i to u smjeru veće učestalosti kod učenika u odnosu na učenice, a na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja rezultat je bio u smjeru veće učestalosti kod učenica. Na ostalim subskalama nisu utvrđene spolne razlike. Time se djelomično potvrdila druga hipoteza.

Nalazi ovog poglavlja upućuju kako su rizična ponašanja mlađih adolescenata po učestalosti i oblicima poprilično zabrinjavajuća. Stoga bi se, ciljano preventivno djelovanje unutar odgojno-obrazovnog sustava, ali i izvan njega, trebalo u većoj mjeri usmjeriti prema odgojnim sadržajima koji bi za cilj imali osvještavanje pozitivnih oblika ponašanja. Takvi bi se ishodi mogli ostvariti intenzivnijom međuresornom suradnjom (pravosudnog sustava, policije – službe prevencije, obiteljskih centara, zavoda za javno zdravstvo – službe školske medicine, nevladinim organizacijama i sl.) koji bi svojim preventivnim programima obuhvatili područja izgradnje pozitivne slike o sebi, rizičnog ponašanja rane konzumacije alkohola i opojnih droga, kao i nasilja na sportskim utakmicama. Osim toga, nalazi ovog poglavlja upućuju kako bi sadržaji i aktivnosti takvog preventivnog djelovanja za učenike trebali biti usmjereni prema smanjivanju eksternaliziranih oblika ponašanja, dok bi se za učenice takvi sadržaji u većoj mjeri trebali usmjeriti prema smanjivanju internaliziranih problema u ponašanju.

Poglavlje 5. Individualni rizični čimbenici i rizična ponašanja: Samopoštovanje i školski uspjeh

5.1.1. Pregled istraživanja o samopoštovanju i rizičnim ponašanjima

Konstrukat samopoštovanja među prvima opisuje William James (1890; prema Zeigler-Hill, 2013) definirajući „opće samopoštovanje kao omjer nečijeg uspjeha i aspiracija u različitim, važnim životnim područjima“ (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000, str. 898). U znanstvenoj literaturi postoje brojna terminološka određenja samopoštovanja. Samopoštovanje je prema Rosenbergu (1965) pozitivan ili negativan stav koji pojedinac ima prema sebi, ono je rezultat formiranog pojma o sebi i može se reći kako je samopoštovanje svijest o vlastitoj vrijednosti (Harter, 1999). Iako je to osjećaj koji osoba ima prema sebi na njega utječu i drugi ljudi iz pojedinčeve okoline. Samoprocjenjujući se osoba uspoređuje sebe s drugima te uzima u obzir i procjene drugih o njima samima (Cooley, 1912; Mead, 1934; sve prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) stoga je samopoštovanje djelomično i ishod pojedinačnih socijalnih interakcija s ljudima iz njegove okoline (Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Povratne procjene od drugih (eng. *reflected appraisals*), socijalne usporedbe i samoatribuiranja (Rosenberg, 1990) važni su čimbenici samopoštovanja. Povratna procjena odnosi se na osjećaj koji osoba ima o sebi i usko je povezana s percepcijom onoga što ona misli da drugi misle o njoj (Cooley, 1912, Mead, 1934; sve prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Socijalna usporedba odnosi se na način na koji se ljudi, kada nemaju druge objektivne informacije, procjenjuju na osnovi usporedbe s drugima (Festinger, 1954; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Naposljetku, samoatribuiranje se odnosi na promatranje vlastitih postupaka i samopripisivanje uspjeha i neuspjeha na temelju tih postupaka (Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Razumijevanje veze između samopoštovanja i socijalne okoline ključno je za shvaćanje utjecaja samopoštovanja na ponašanje pojedinca. Samopoštovanje je jedno od temeljnih ljudskih potreba (Maslow, 1970) te postoji univerzalna želja među ljudima da zaštite i povećaju svoj osjećaj samopoštovanja (Maslow, 1970; Kaplan, 1975; Covington, 1984; sve prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989).

Spolne razlike u samopoštovanju, odnosno više samopoštovanje kod muškaraca u odnosu na žene potvrđene su brojnim istraživanjima (npr. Huang, 2010; Kling, Hyde, Showers i sur., 1999). Ova razlika počinje se javljati u razdoblju adolescencije kada je ta razlika i izraženija ($d=0.33$) u odnosu na druge dobne skupine ($d=0.15$; Kling, Hyde, Showers i sur., 1999). Tijekom srednjeg i kasnog djetinjstva samopoštovanje je stabilno, međutim na prijelazu

u ranu adolescenciju dolazi do pada u razini samopoštovanja te se ono ponovno stabilizira u srednjoškolskoj dobi (Vasta, Haith i Miller, 1998). U adolescenciji, dječacima raste osjećaj vlastite vrijednosti, dok kod djevojčica opada, što dovodi do veće razlike u samopoštovanju u tom životnom razdoblju (Rosenfield, 1999). Brojnim je istraživanjima utvrđeno kako je razina samopoštovanja povezana sa školskim uspjehom (npr. Zheng, Atherton, Trzesniewski i sur., 2020), roditeljskim odgojnim stilovima (npr. Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005; Onyskiw i Hayduk, 2003), rizičnim i delinkventnim ponašanjem (npr. Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) i dr.

Povezanost samopoštovanja s rizičnim i delinkventnim ponašanjem složena je. Iako su neka istraživanja utvrdila ili pozitivnu povezanost kriminalnih radnji i agresije sa samopoštovanjem (npr. Kernis, 1993) ili kako samopoštovanje nije povezano s pojavom antisocijalnog ponašanja (npr. Andrews, Bonta i Hoge, 1990), brojnija istraživanja su utvrdila kako je taj odnos negativan (npr. Osner, 2006; Mier i Ladny, 2017), odnosno da nisko samopoštovanje predstavlja rizičan čimbenik za kriminalna ponašanja i agresiju.

Mier i Ladny (2017) navode kako i sama priroda kriminalnih djela može određivati prirodu povezanosti sa samopoštovanjem te da je i za očekivati kako agresivno ponašanje ili počinjenje krađe nemaju jednaku povezanost sa samopoštovanjem. Osim same prirode antisocijalnog ponašanja, moguće da i osobine ličnosti mogu posredovati u prirodi odnosa rizičnog i delinkventnog ponašanja sa samopoštovanjem. Na primjer, narcizam je osobina ličnosti koja se često povezuje s visokim samopoštovanjem te Bushman i Baumeister (1998) navode kako je konceptualizacija visokog samopoštovanja kao narcisoidnosti mogući uzrok nejednoznanih rezultata odnosa rizičnog ponašanja i samopoštovanja. Vezu između narcisoidnosti i samopoštovanja, kao i potencijalnu interakciju između narcisoidnosti i samopoštovanja, u predviđanju delinkvencije mladih između 16 i 18 godina ispitali su Barry, Grafeman, Adler i sur. (2007). Istraživanje je otkrilo vezu između narcisoidnosti i delinkvencije, ali čak i kad se kontrolira narcisoidnost u odnosu samopoštovanja i delinkvencije, nisko samopoštovanje ostaje povezano s delinkvencijom.

Mier i Ladny (2017) proveli su meta-analizu odnosa samopoštovanja i delinkvencije na 42 studije u vremenskom periodu od 1990. do 2015. godine. Tom su meta-analizom potvrdili svoje pretpostavke kako postoji negativan odnos samopoštovanja i delinkventnog ponašanja (koji je nešto viši ukoliko se ispituje delinkvencija odvojena od činjenja kriminalnih radnji) te da su se u brojnim istraživanjima potvrdili moderator efekti u tom odnosu kao što su vrsta istraživačkog nacrta, različite populacije na kojima su istraživanja provedena, različiti mjerni

instrumenti za mjerenje samopoštovanja, upotreba frekvencijske ljestvice za mjerenje delinkvencije/kriminala, godina kada je studija objavljena i zemlja u kojoj je istraživanje provedeno. Također, dosadašnja istraživanja pokazuju kako je važan čimbenik u prirodi ovog odnosa i sama stabilnost samopoštovanja. Istraživanja koja su proučavala povezanost između samopoštovanja i sudjelovanja u kriminalnim radnjama (npr. Kernis, 1993) sugeriraju da su ljudi s nestabilnim samopoštovanjem skloniji agresivnom ponašanju kad osjete ugroženost svoga, u usporedbi s onima koji imaju relativno stabilno samopoštovanje. Walker i Bright (2009) su u radu s nasilnim pojedincima došli do zaključka kako su oni arogantni, ali istovremeno "ispod površine" imaju osjećaj niskog samopoštovanja i ranjivosti. Odnos samopoštovanja i delinkventnog ponašanja ispitan je brojnim istraživanjima na starijim adolescentima i odrasloj populaciji, ali se nije u tolikoj mjeri ispitivao na mlađim adolescentima. U nastavku teksta bit će opisano nekoliko istraživanja koja su se bavila upravo ovom dobnom skupinom.

Jackman i MacPhee (2015) proveli su longitudinalno istraživanje na uzorku 862 adolescenta dobi od 12 do 14 godina ($M=13.23$), u dvije točke mjerenja u razmaku od šest mjeseci. Istraživanjem je ispitan odnos orijentacije prema budućnosti, samopoštovanja i rizičnog ponašanja. Podaci su se prikupili koristeći Rosenbergovu skalu samopoštovanja (Rosenberg, 1965), Skalu procjene otpornosti zdrave djece (Constantine, Benard i Diaz, 1999; prema Jackman i MacPhee, 2015) kojom se procjenjivala orijentacija adolescenata prema budućnosti te s upitnikom koji je bio sastavljen od pitanja iz različitih skala sklonosti rizičnom ponašanju (autori su koristili čestice iz nekoliko skala kojima se ispituju različita rizična ponašanja kao što su Upitnik rizičnog ponašanja, Skala impulzivnosti, Skala uvjerenja o seksualnom rizičnom ponašanju, Skala seksualnog rizičnog ponašanja, Učestalost u upuštanju u delinkventna ponašanja njihovih prijatelja i dr., za detalje vidjeti u Jackman i MacPhee, 2015). Autori su istraživanjem željeli ispitati dva modela povezanosti orijentacije prema budućnosti, samopoštovanja i rizičnog ponašanja. Prema jednom modelu orijentacija prema budućnosti postavljena je kao medijator između samopoštovanja i rizičnog ponašanja, a u drugom je samopoštovanje postavljeno kao medijator između orijentacije prema budućnosti i rizičnog ponašanja. Oba modela su se pokazala kao ispravna. Odnosno, adolescenti koji su se upuštali u različita rizična ponašanja obično su imali negativnije misli o svojoj budućnosti i niže razine samopoštovanja. Također, orijentacija prema budućnosti i samopoštovanje u drugoj točki mjerenja djelomično su posredovali u vezi između prediktora u prvoj točki mjerenja i kasnije orijentacije prema riziku. Rezultati u ovom istraživanju pokazuju kako postoji negativna povezanost samopoštovanja i rizičnog ponašanja i na populaciji mlađih adolescenata. Jedino

rizično ponašanje koje nije bilo povezano sa samopoštovanjem bilo je rizično spolno ponašanje što autori objašnjavaju činjenicom da su u istraživanju koristili mjeru globalnog samopoštovanja dok su prethodna istraživanja pokazala da je samoučinkovitost u specifičnim situacijama (McGee i Williams, 2000; prema Jackman i MacPhee, 2015) značajniji zaštitni čimbenik za ovaj oblik rizičnog ponašanja od globalnog samopoštovanja. Također, ovakvi podaci moguće i da su posljedica činjenice da je mali broj mladih u dobi 12 do 14 godina spolno aktivan. Budući da su istraživanjem potvrđena oba modela (u kojima su orijentacija prema budućnosti i samopoštovanje medijatori odnosa ove druge varijable s rizičnim ponašanjem) istraživači navode kako ovi nalazi pružaju početnu točku u istraživanjima zaštitnih čimbenika rizičnog ponašanja. Vezano za samopoštovanje, nalazi ovog istraživanja podupiru nalaze ranijih istraživanja kako je nisko samopoštovanje prediktor kasnije orijentacije prema riziku i posreduje u vezi između orijentacije prema budućnosti i rizičnog ponašanja mladih (Jackman i MacPhee, 2015).

Povezanost samopoštovanja s agresivnim te antisocijalnim i delinkventnim ponašanjem ispitali su Donnellan, Trzesniewski, Robins i sur. (2005) na uzorku mlađih adolescenata u dobi od 11 do 14 godina. Samopoštovanje je mjereno na temelju samoiskaza učenika i procjena učitelja. Agresivno, antisocijalno i delinkventno ponašanje učenika mjereno je prilagođenom skalom Delinkventnog ponašanja autora Elliott, Huizinga i Ageton (1985; prema Donnellan, Trzesniewski, Robins i sur., 2005). Učenici su ispunili Rosenbergovu skalu samopoštovanja (Rosenberg, 1965) i subskalu Općeg samopoštovanja sa 6 čestica iz Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985), a učitelji su ispunili za njih prilagođenu verziju Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985). Nalazi istraživanja pokazali su kako je samopoštovanje negativno povezano s delinkventnim ponašanjem sudionika u istraživanju, na svim primijenjenim upitnicima. Kako bi se nalazi dublje istražili, uspoređeni su rezultati samopoštovanja između učenika koji su iskazali da su se barem jednom u životu delinkventno ponašali (76% uzorka) i između učenika koji nisu iskazali delinkventno ponašanje. Nalazi su pokazali kako su učenici koji su se delinkventno ponašali postigli niže rezultate na sva tri mjerenja samopoštovanja, u odnosu na učenike koji se nisu delinkventno ponašali (Donnellan, Trzesniewski, Robins i sur., 2005).

Domaća istraživanja o povezanosti samopoštovanja s rizičnim i delinkventnim ponašanjima mlađih adolescenata, odnosno učenika osnovne škole, nisu česta. Iako brojna domaća i strana istraživanja ispituju različite povezanosti i odnose samopoštovanja s primjerice agresijom (Ručević i Duvnjak, 2010), antisocijalnim i delinkventnim ponašanjem (Donnellan,

Trzesniewski, Robins i sur., 2005) ili vršnjačkim pritiskom (Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016), ona su u značajno manjoj mjeri usmjerena prema osnovnoškolskoj populaciji učenika. Najčešća populacija u istraživanjima samopoštovanja su studenti (Jelić, 2012).

Ručević i Duvnjak (2010) su u svom istraživanju ispitale povezanost privrženosti roditeljima i vršnjacima, samopoštovanja i proaktivne i reaktivne agresije adolescenata. Sudionici u istraživanju bili su adolescenti iz opće populacije u dobi od 15 do 17 godina. Autorice su provele niz hijerarhijskih regresijskih analiza kako bi ispitale prediktivnu snagu ispitivanih varijabli za predviđanje agresivnog ponašanja. Prema rezultatima istraživanja mladići su postizali viši rezultat na mjerama proaktivne agresije i samopoštovanja, dok je samopoštovanje negativno povezano s različitim oblicima agresije i kod mladića i kod djevojaka. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza za kriterije reaktivne, proaktivne i ukupne agresije pokazali su kako je nisko samopoštovanje značajni prediktor reaktivne i ukupne agresije. Osim navedenog, analizom rezultata dobiven je značajni interakcijski efekt samopoštovanja i spola na mjeru proaktivne agresije, odnosno rezultati su pokazali kako kod djevojaka s porastom samopoštovanja raste i izraženost proaktivne agresije, dok je kod mladića dobiven obrnuti obrazac (Ručević i Duvnjak, 2010).

Osim samopoštovanja, individualni rizični čimbenik, u ranijim istraživanjima pokazao se i školski uspjeh. U nastavku teksta bit će opisana dosadašnja istraživanja o povezanosti školskog uspjeha i rizičnih ponašanja.

5.1.2. Pregled istraživanja o povezanosti školskog uspjeha i rizičnih ponašanja u Republici Hrvatskoj

Školski uspjeh i zaključne ocjene iz pojedinih predmeta, uz različite druge funkcije, predstavljaju osnovnu mjeru te razinu uspješnosti i kakvoće rada učenika tijekom školske godine (Jokić i Ristić Dedić, 2010; prema Jokić i Ristić Dedić, 2010). U većini znanstvene literature koja se bavi rizičnim ponašanjima djece i mladih analizira se povezanost između školskog uspjeha i rizičnih ponašanja (npr. Ajduković, Ručević i Šincek, 2008; Livazović, 2012; Murray i Farrington, 2010), budući da školski uspjeh za adolescente predstavlja značajan adaptacijski ishod (Farrington i West, 1990; Singer i sur., 2002; sve prema Ručević, Ajduković i Šincek, 2009). Prema rezultatima meta-analize Maguina i Loebera (1996) kojom je obuhvaćeno 118 znanstvenih radova slabiji školski uspjeh povezan je s vremenom

započinjanja, učestalosti i težinom delinkventnog ponašanja neovisno o socioekonomskom statusu i spolu učenika.

Vrselja, Sučić i Franc (2009), međutim, u svom istraživanju nisu utvrdili značajnu povezanost između školskog uspjeha i antisocijalnog ponašanja učenika za razliku od dosadašnjih istraživanja provedenih u Hrvatskoj na uzorku starijih adolescenata, odnosno srednjoškolaca (npr. Ajduković, Ručević i Šincek, 2008; Livazović, 2012; Šakić, Franc i Mlačić, 2002). U navedenom istraživanju Vrselje, Sučić i Franc (2009) ispitan je veliki i reprezentativni uzorak te je ustanovljeno kako je samo je 1.3% učenika školsku godinu prije ispitivanja završilo ocjenom dovoljan, dok je 1% završilo ocjenom nedovoljan. U analizi podataka ti su učenici svrstani u istu kategoriju s učenicima koji su ostvarili opći uspjeh ocjenom dobar. Rezultati istraživanja pokazali su kako opći školski uspjeh nije povezan s antisocijalnim ponašanjima učenika pa tako nije potvrđen kao rizični čimbenik antisocijalnog ponašanja učenika osnovne škole. Autori navedeno objašnjavaju činjenicom kako na osnovnoškolskom uzrastu relativno malen udio učenika ostvaruje slabije ocjene (Vrselja, Sučić i Franc, 2009).

Suprotno ranije navedenim nalazima, Livazović (2012) na reprezentativnom uzorku starijih adolescenata, odnosno srednjoškolaca, pronalazi statistički značajne razlike između školskog uspjeha i rizičnih ponašanja. Ovaj je nalaz u skladu s tvrdnjom Vrselje, Sučić i Franc (2009) kako se tek u srednjoj školi ostvaruje veći varijabilitet u školskim ocjenama, stoga tek istraživanja na srednjoškolcima potvrđuju slabiji školski uspjeh kao rizični čimbenik antisocijalnih ponašanja. Livazović (2012) u svom istraživanju navodi kako su analizama rezultata istraživanja utvrđene značajne razlike za većinu varijabli, odnosno učenici najnižeg školskog uspjeha značajno su agresivniji, koriste značajno najviše psihoaktivne droge, značajno su skloniji rizičnom spolnom ponašanju i apsentiranju iz škole. S druge strane, rezultati su pokazali i kako su učenici najvišeg školskog uspjeha značajno najnezadovoljniji vlastitim tijelom i izgledom, osjećaju najveći strah od okoline te značajno najčešće pokazuju poremećaje u prehrani (Livazović, 2012).

Ručević, Ajduković i Šincek (2009) su na uzorku starijih adolescenata ispitale odnos subskala Upitnika SRDP sa školskim uspjehom. Uspjeh na kraju prethodno završenog razreda korišten je kao mjera školskog uspjeha. Jednosmjernim analizama varijance dobiven je značajan efekt školskog uspjeha za ukupni rezultat i šest subskala, odnosno utvrđene su značajne razlike s obzirom na školski uspjeh te rizično i delinkventno ponašanje. Učenici lošijeg školskog uspjeha na ukupnom su uratku i na šest subskala iskazivali značajno više rizičnog i

delinkventnog ponašanja od učenika s boljim školskim uspjehom (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009).

5.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u ranoj adolescenciji te utvrditi koji individualni i socijalni čimbenici imaju naj snažniji prediktorski učinak na razvoj takvog ponašanja. Na osnovi ovog cilja postavljen je treći problem istraživanja, a to je ispitati odnos individualnih rizičnih čimbenika ispitanih ovim istraživanjem (samopoštovanja i školskog uspjeha) te rizičnog ponašanja prema samoiskazu učenika. Temeljem istražene literature postavljene su hipoteze na ovaj problem.¹⁰

H2.1. Postojat će statistički značajna negativna povezanost rizičnog ponašanja i samopoštovanja.

H2.2. Školski uspjeh bit će negativno povezan s učestalosti rizičnih ponašanja učenika

Također, postavljeno je i jedno istraživačko pitanje:

Jesu li nisko samopoštovanje i nizak školski uspjeh značajni prediktori rizičnog ponašanja neovisno jedno o drugome?

5.3. Rezultati

Kako bismo provjerili povezanosti samopoštovanja i školskog uspjeha s rizičnim i delinkventnim ponašanjima izračunali smo korelacije posebno za učenike i učenice, a rezultati su prikazani u Tablici 5.

---

¹⁰ Kako je ranije navedeno, svi rezultati bit će posebno prikazani za učenike i učenice, stoga se varijabla spola neće tretirati kao zasebna varijabla ili prediktor u ovom i sljedećem poglavlju.

Tablica 5. Povezanost između individualnih čimbenika (samopoštovanje i školski uspjeh) i rizičnih i delinkventnih ponašanja za učenike ($n=181$) i učenice ($n=218$)

		2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Učenici	1. Samopoštovanje	.221**	-.151*	-.183*	.017	-.187*	-.146*	-.296**	-.252**
	2. Školski uspjeh	-	-.166*	-.223**	-.186*	-.231**	-.185*	.005	-.204**
	3. Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja		-	.572**	.300**	.318**	.403**	.131	.809**
	4. Nepoželjna normativna ponašanja			-	.132	.207**	.368**	.159*	.790**
	5. Rizična spolna ponašanja				-	.002	.174*	-.026	.284**
	6. Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari					-	.203**	.048	.368**
	7. Teške krađe, provale i razbojništva						-	.004	.420**
	8. Suicidalna i autoagresivna ponašanja							-	.365**
	9. SRDP ukupan rezultat								-
Učenice	1. Samopoštovanje	.161*	-.040	-.140*	-.125	-.024	.057	-.460**	-.290**
	2. Školski uspjeh		-.111	-.242**	-.171*	-.167*	-.037	-.216**	-.254**
	3. Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja			-.428**	.114	.422**	.395**	.282**	.604**
	4. Nepoželjna normativna ponašanja				-.222**	.333**	.293**	.383**	.793**
	5. Rizična spolna ponašanja					-.227**	-.010	.238**	.302**
	6. Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari						-.337**	.280**	.499**
	7. Teške krađe, provale i razbojništva							-.114	.347**
	8. Suicidalna i autoagresivna ponašanja								-.688**
	9. SRDP ukupan rezultat								-

* $p \leq .05$ ** $p < .001$

Kao što se iz Tablice 5 može vidjeti kod učenika je samopoštovanje u negativnoj statistički značajnoj korelaciji sa svim subskalama Upitnika SRDP, osim sa subskalom Rizična spolna ponašanja, dok su kod učenica statistički značajne korelacije samo sa subskalama Nepoželjna normativna ponašanja, Suicidalna i autoagresivna ponašanja te na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP. U odnosu na školski uspjeh, kod učenika su također vidljive statistički značajne negativne korelacije na svim subskalama, osim na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja. Kod učenica je školski uspjeh statistički značajno negativno povezan sa svim subskalama, osim sa subskalom Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te sa subskalom Teške krađe, provale i razbojništva.

Kako bismo ispitali relativnu važnost korelata različitih vrsta rizičnih i delinkventnih ponašanja te ukupnog rezultata Upitnika SRDP provedeno je sedam odvojenih stepwise linearnih regresija posebno za učenike i učenice.

Prije provedbe samih regresijskih analiza bilo je potrebno provjeriti uvijete za njezino provođenje. Provjereni su rezultati o nezavisnosti reziduala Durbin-Watsonovim testom. Sve vrijednosti utvrđene ovim testom kretale su se u rasponu od 1 do 3 što znači da je zadovoljen preduvjet o nezavisnosti reziduala (Field, 2013). Kolinearnost provjerena je vrijednostima linearnog odnosa (*VIF*) i recipročnom vrijednošću (*Tolerance*). Linearne vrijednosti su manje od 10, dok su recipročne vrijednosti veće od 0.1. Ove su vrijednosti prihvatljive, što ukazuje na odsustvo multikolinearnosti među prediktorima (Petz, Kolesarić i Ivanec, 2012). Samopoštovanje i školski uspjeh s većinom kriterijskih varijabli povezani su korelacijama manjim od 0.3. Jedino je, na uzorku učenica, samopoštovanje i kriterijska varijabla suicidalna i autoagresivna ponašanja povezano negativnom korelacijom većom od 0.3. Budući da Loeber, Farrington, Stouthamer-Loeber i sur. (1998) navode kao kriterij koeficijente manje od .45, a vrijednost utvrđene korelacije samopoštovanja i kriterijske varijable suicidalna i autoagresivna ponašanja u ovom istraživanju iznosi $r = -.46$, $p < .001$ što je relativno blizu granične vrijednosti, odlučeno je kako će se i varijabla samopoštovanja uvrstiti u regresijsku analizu.

Kod učenika, u korelacijskoj matrici s varijablama lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, nepoželjna normativna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, teške krađe provale i razbojništva, kao s i ukupnim rezultatom Upitnika SRDP povezane su varijable samopoštovanje i školski uspjeh te su one obje uvrštene kao prediktori. S varijablom rizična spolna ponašanja povezana je samo varijabla školskog uspjeha te je ona uvrštena kao prediktor tom kriteriju. Suicidalna i autoagresivna ponašanja povezana su jedino s varijablom samopoštovanja koja je uvrštena kao prediktor kriteriju suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Kod učenica, u korelacijskoj matrici školski uspjeh povezan je s varijablama nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, suicidalna i autoagresivna ponašanja te s ukupnim rezultatom Upitnika SRDP, stoga je školski uspjeh uvršten u regresijske analize s navedenim varijablama kao kriterijima. Varijabla samopoštovanje povezana je jedino s varijablama nepoželjna normativna ponašanja, suicidalna i autoagresivna ponašanja i s ukupnim rezultatom Upitnika SRDP, stoga je ona zajedno sa školskim uspjehom uvrštena u regresijske analize u kojima su navedene varijable kriteriji. U svim regresijskim analizama školski uspjeh i/ili samopoštovanje uvršteni su kao prediktori u isti blok regresijske analize.

Tablica 6. Rezultati regresijskih analiza za kriterije subskala i ukupan rezultat Upitnika SRDP

	Učenici (n=177)								Učenicice (n=217)							
	R ²	Adju sted R ²	Δ R ²	F	B	SE	β	p	R ²	Adju sted R ²	Δ R ²	F	B	SE	β	p
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja																
Školski uspjeh	.026	.021		4.743*	-.134	.061	-.162	.031	-	-	-	-	-	-	-	-
Nepoželjna normativna ponašanja																
Školski uspjeh	.049	.044		9.051**	-.136	.045	-.222	.003	.059	.054		13.423**	-.168	.046	-.242	.000
Rizična spolna ponašanja																
Školski uspjeh	.035	.029		6.172*	-.052	.021	-.187	.014	.029	.025		6.316*	-.062	.024	-.171	.013
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari																
Školski uspjeh	.053	.047	.053	9.750**	-.090	.034	-.196	.009	.028	.023		6.102*	-.099	.040	-.167	.014
Samopoštovanje	.075	.064	.022	7.022**	-.080	.039	-.152	.044	-	-	-	-	-	-	-	-
Teške krađe, provale i razbojništva																
Školski uspjeh	.035	.029		6.274*	-.084	.034	-.186	.013	-	-	-	-	-	-	-	-
Suicidalna i autoagresivna ponašanja																
Samopoštovanje	.088	.083		17.114**	-.186	.045	-.296	.000	.215	.211	.215	58.727**	-.404	.056	-.440	.000
Školski uspjeh	-	-	-	-	-	-	-	-	.235	.228	.020	32.867**	-.141	.059	-.145	.018
SRDP ukupan rezultat																
Samopoštovanje	.057	.051	.057	10.538**	-.203	.074	-.204	.007	.086	.082	.086	20.309**	-.238	.059	-.260	.000
Školski uspjeh	.080	.069	.023	7.570**	-.135	.064	-.156	.037	.130	.122	.044	16.013**	-.206	.063	-.212	.001

Bilješka: Za svaki regresijski model u tablici su navedene vrijednosti zadnjeg koraka analize.

Kao što je prikazano u Tablici 6 nizak školski uspjeh se pokazao kao najčešći nezavisni prediktor rizičnog i delinkventnog ponašanja učenika, neovisno o njihovom samopoštovanju. Točnije, uz izuzetak suicidalnih i autoagresivnih ponašanja učenika, nizak školski uspjeh statistički je značajni prediktor ukupnog rezultata Upitnika SRDP, kao i svih oblika rizičnih ponašanja učenika nakon što se kontrolira njihovo samopoštovanje. Nisko samopoštovanje se kod učenika pokazalo statistički značajnim prediktorom za ukupni rezultat Upitnika SRDP. Od subskala Upitnika SRDP nisko samopoštovanje je statistički značajan prediktor jedino za kriterij korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari te za kriterij suicidalna i autoagresivna ponašanja učenika. Nisko samopoštovanje učenika samostalno objašnjava 9% varijance kriterija suicidalna i autoagresivna ponašanja, dok nizak školski uspjeh objašnjava manji dio varijance (od 3% za prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, do 8% na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP) svih kriterija u regresijskim analizama u kojima je bio uključen za učenike.

Samopoštovanje i školski uspjeh nisu statistički značajno povezani sa subskalom Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te sa subskalom Teške krađe, provale i razbojništva na uzorku učenika, stoga se regresijske analize na tim kriterijskim varijablama nisu provodile. Nizak školski uspjeh pokazao se kao statistički značajan prediktor na svim ostalim subskalama Upitnika SRDP kod učenika, neovisno o samopoštovanju, dok se samopoštovanje pokazalo značajnim prediktorom na kriterijskim varijablama suicidalna i autoagresivna ponašanja te na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP, neovisno o školskom uspjehu. Nisko samopoštovanje objašnjava 21.5% varijance kriterija suicidalna i autoagresivna ponašanja kod učenika, a zajedno sa školskim uspjehom objašnjava 23.5% varijance kriterija.

5.4. Rasprava i zaključak

Samopoštovanje, osim što je važno za psihološku dobrobit ljudi, ono je povezano i s postupcima i odlukama koje ljudi donose u svakodnevnom životu. Ranijim istraživanjima ispitana je povezanost samopoštovanja s rizičnim ponašanjima, međutim rezultati u različitim istraživanjima su nekonzistentni, uz ipak veću zastupljenost istraživanja koja su pronašla negativnu vezu između samopoštovanja i rizičnih ponašanja. Istraživanja koja su za uzorak imala mlađe adolescente rijetka su (npr. Jackmann i MacPhee, 2015) premda je ta dob značajna u razvoju samopoštovanja. Ulazak u adolescenciju označava i promijene u razini samopoštovanja, odnosno relativno stabilno samopoštovanje u ranom djetinjstvu ulaskom u adolescenciju mijenja se na način da njegova razina kod većine mladih opada da bi se do kasne

adolescencije ponovo povećala (Vasta, Haith i Miller, 1998). Ovaj pad samopoštovanja i potreba da se ono poveća (Leary, 1999) može navesti adolescente da na različite načine podignu njegovu razinu. U tom smislu, adolescenti su podložniji upuštanju u rizična i delinkventna ponašanja koja mogu biti ugroza njihovom psihosocijalnom razvoju. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s pojedinim nalazima ranijih istraživanja (npr. Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) gdje je utvrđena negativna povezanost samopoštovanja i rizičnih ponašanja što je potvrđeno i ovim istraživanjem jer su sve utvrđene korelacije negativne.

Pregledom dosadašnje literature, utvrđeno je kako je većina ranijih istraživanja, ispitujući povezanost rizičnih ponašanja s različitim čimbenicima, u manjoj mjeri ispitala spolne razlike. Analize rezultata ranijih istraživanja odnosile su se na ukupan uzorak sudionika (mladiće i djevojke zajedno) ili na isključivo mladiće ili na uzorak iz populacije mladih društveno neprihvatljivog ponašanja. Stoga, u daljnjoj raspravi ovoga poglavlja, prilikom komentiranja ovim istraživanjem utvrđenih rezultata, osvrnut će se i na nalaze dosadašnjih istraživanja koja nisu nužno svoj uzorak dijelila prema spolu.

Korelacije nultog reda ovog istraživanja pokazale su kako je nisko samopoštovanje učenika statistički značajno povezano sa svim subskalama i ukupnim rezultatom Upitnika SRDP, osim na subskali Rizična spolna ponašanja. Točnije, kod učenika nisko samopoštovanje povezano je s nepoželjnim normativnim ponašanjem, korištenjem ili zlouporabom psihoaktivnih tvari, prekršajnim i lakšim delinkventnim ponašanjima, teškim krađama, provalama i razbojništvima te suicidalnim i autoagresivnim ponašanjem. Navedeni rezultati u skladu su s ranijim istraživanjima (npr. Donnellan, Trzesniewski, Robins i sur., 2005; Jackman i MacPhee, 2015) u kojima je utvrđeno kako adolescenti koji se ne uključuju u rizična i delinkventna ponašanja imaju više samopoštovanje od adolescenata koji se rizično i delinkventno ponašaju. Kaplan (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) pronalazi kako je veća vjerojatnost da se učenici s niskim samopoštovanjem u sedmom razredu, a koji se nisu uključivali u rizična i delinkventna ponašanja, uključe u ista do osmog razreda. Osim toga, Kaplan (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) tvrdi kako adolescenti s niskim samopoštovanjem često prolaze kroz nezadovoljavajuća iskustva u konvencionalnom društvu, odnosno kroz iskustva koja stvaraju osjećaje sumnje u vlastitu vrijednost. Kako bi ublažili te osjećaje, mnogi se adolescenti okreću delinkventnoj skupini s ciljem poboljšanja svog samopoštovanja. Tim adolescentima delinkventna skupina pruža bolje povratne procjene, društvene usporedbe i samoatribucije od konvencionalnog društva pa Kaplan (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) time objašnjava povezanost

niskog samopoštovanja s rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Drugim riječima, ukoliko delinkventno ponašanje poboljšava povratne procjene, društvene usporedbe i samoatribucije, tada bi trebalo poboljšati i samopoštovanje. U tome smislu, očekuje se da će delinkventno ponašanje imati pozitivan učinak na samopoštovanje. Navedenu je pretpostavku Kaplan (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) potvrdio nalazom kako su delinkventni učenici osmih razreda povećali svoje samopoštovanje do devetog razreda u odnosu na učenike koji se nisu rizično i delinkventno ponašali.

Osim Kaplana (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) i brojni drugi istraživači (npr. Leary, 1999; Zimmerman, Copland, Shope i sur., 1997) navode kako se pojedinci teže osjećati dobro u vezi sa sobom bez obzira na situaciju u kojoj se nađu. Povezanost rizičnih ponašanja s niskim samopoštovanjem utvrđena je brojnim istraživanjima (npr. Modecki i Uink, 2018; Dobešová Cakirpaloglu, Čech i Štenclová, 2020) s time da se rizično i delinkventno ponašanje većinom ispitivalo kao jednodimenzionalna mjera. Ispitujući rizična ponašanja kao višedimenzionalni konstrukt u kojem su različiti oblici rizičnog i delinkventnog ponašanja istraživani zasebno, u ovom smo istraživanju dobili detaljniji uvid u prirodu povezanosti samopoštovanja s različitim oblicima rizičnog i delinkventnog ponašanja. Nalazi ovog istraživanja pokazuju relativnu važnost različitih čimbenika za različita rizična ponašanja što potvrđuje pretpostavku Miera i Ladnya (2017) kako sama priroda kriminalnih dijela može određivati prirodu povezanosti sa samopoštovanjem.

Činjenica da subskala Rizičnog spolnog ponašanja učenika nije bila statistički značajno povezana s niskim samopoštovanjem učenika u skladu je s nalazima istraživanja Jackmana i MacPheea (2015) koji su također pokazali kako su različiti oblici rizičnog ponašanja povezani s niskim samopoštovanjem, osim rizičnog spolnog ponašanja. Jackman i MacPhee (2015) nude objašnjenje koje se može primijeniti i u ovom istraživanju, a to je da mlađi adolescenti u pravilu nisu spolno aktivni, odnosno mali je broj sudionika imao spolna iskustva. Također, i u ovom istraživanju, kao i u istraživanju Jackmana i MacPheea (2015), korištena je mjera globalnog samopoštovanja, a ne mjera samoučinkovitosti u specifičnim situacijama koja se u ranijim istraživanjima (npr. McGee i Williams, 2000; prema Jackman i MacPhee, 2015) pokazala kao zaštitni čimbenik za ovaj oblik rizičnog ponašanja.

Korelacije nultog reda kod učenika pokazale su da je nisko samopoštovanje značajno povezano samo s nepoželjnim normativnim ponašanjima te sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjem. Drugim riječima, za razliku od učenika, učenice niskog samopoštovanja nisu bile statistički značajno sklonije korištenju ili zlouporabi psihoaktivnih tvari, prekršajnim i lakšim

delinkventnim ponašanjima te teškim krađama, provalama i razbojništvima. Ove spolne razlike u povezanosti samopoštovanja s rizičnim ponašanjem mogu biti rezultat nekoliko čimbenika. Prije svega, kako je ranije već utvrđeno, učenici su češće od učenica uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Ponašanja poput vožnje skutera ili motora bez vozačke dozvole ili sudjelovanje u nasilju na utakmicama mogu u većoj mjeri biti povezane s namjerom dokazivanja sebi i drugima, odnosno kako Kaplan (1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989) navodi sa željom povećavanja samopoštovanja kod mladića, dok se kod većine djevojaka ovakva ponašanja ne smatraju poželjnima niti normativnima u toj dobi.

Također, sama priroda prijateljskih odnosa u adolescenciji razlikuje se kod mladića i djevojaka. Prijateljstva između djevojaka karakterizira težnja za ostvarivanjem veće bliskosti, samootkrivanjem, empatijom, međuovisnošću, suosjećanjem prilikom dijeljenja briga i strahova. Gledajući istospolna prijateljstva, djevojke imaju manje bliskih prijateljica, dok je za mladiće karakterističnije pripadanje brojnijoj skupini prijatelja. Prijateljstva među mladićima usmjerena su na druženja, kompetitivne aktivnosti, traženje uzbuđenja, rizična ponašanja i inhibiciju iskazivanja osjećaja i bliskosti (Benenson i Christakos, 2003; Galambos, 2004; Parker, Low, Walker i sur., 2005; Rose, Carlson i Walker, 2007). Stoga, može se pretpostaviti kako sudjelovanje u rizičnim ponašanjima mladića u kojima sudjeluju i njihovi prijatelji ima veći utjecaj na samopoštovanje mladića, nego na samopoštovanje djevojaka. Na tome tragu, Barnow, Lucht i Freyberger (2005) i Lau i Leung, (1992a) navode kako mladići sudjeluju u opasnijim i agresivnijim aktivnostima usmjerenima prema drugima što sugerira da imaju tendenciju eksternalizirati svoje osjećaje te da više cijene tjelesne aktivnosti, vještine i sposobnosti nego što to čine djevojke (Lau i Leung, 1992b). Zbog velikog značaja koje daju prijateljstvima i prirodi istog, djevojke su ranjivije u pogledu socijalnog samopoimanja jer se u većoj mjeri oslanjaju na odnose s drugima (Casp, Lynam, Moffitt i sur., 1993) i internalizaciju svojih problema (Lau i Leung, 1992b), dok se mladići u većoj mjeri oslanjaju na samoprezentaciju i eksternalizirane oblike ponašanja kako bi privukli pažnju vršnjaka (Lau i Leung, 1992b).

I kod učenika i kod učenica, najveća veličina učinka kod korelacija nultog reda utvrdila se između niskog samopoštovanja i suicidalnog i autoagresivnog ponašanja. Ovakvi nalazi nisu neobični jer je poznato kako je nisko samopoštovanje povezano s većim razinama internaliziranih oblika ponašanja poput depresije, beznadnosti, suicidalnih ideja i većom vjerojatnošću prethodnih pokušaja samoubojstva kod djece i mladih (Hull-Blanks, Kerr, Robinson Kurpius, 2004; Madge, Hawton, McMahon i sur., 2011; McMahon, Reulbach,

Corcoran i sur., 2010; Overholser, Adams, Lehnert i sur., 1995; Soto-Sanz, Piqueras, Rodríguez-Marín i sur., 2019; Wild, Flisher i Lombard, 2004). Veza između niskog samopoštovanja i suicidalnih i autoagresivnih ponašanja učenica, međutim, puno je snažnija nego kod učenika. Također, kod učenica jedina dodatna statistički značajna veza između niskog samopoštovanja i rizičnih ponašanja pronađena na subskali Rizičnih normativnih ponašanja imala je vrlo malu veličinu učinka ($r = -1.40$) što znači da u praktičnom smislu takva veza, iako statistički značajna, nije posebno važna. Ovakvi rezultati kod učenica posebno su zabrinjavajući jer ukazuju da su učenice niskog samopoštovanja posebno ranjiva skupina koja je posebno sklona internalizaciji svog niskog samopoštovanja. Povezanost samopoštovanja sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima veća je kod učenica u odnosu na učenike što nije neobično, budući da učenice imaju niže samopoštovanje, a i internalizirani problemi u ponašanju (depresivnost, suicidalnost, anksioznost i dr.) češći su kod učenica u odnosu na učenike (Agam, Tamir i Golan, 2015). Drugim riječima, rezultati ovog istraživanja u skladu su s gore navedenim stranim istraživanjima prema kojima se učenici češće od učenica okreću eksternaliziranim problemima ponašanja s ciljem validacije od strane delinkventnih vršnjaka i poboljšanja svog samopoštovanja (Kaplan, 1980; prema Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Pri tome, posebno je važno naglasiti da je i kod učenika uključenih u ovo istraživanje takva veza samo djelomična, jer iako su za razliku od učenica, učenici niskog samopoštovanja bili statistički značajno skloniji gotovo svim eksternaliziranim oblicima delinkventnog ponašanja, veličine učinka tih veza nisu bile posebno visoke. Dapače, rezultati regresijske analize pokazali su da je, nakon kontroliranja školskog uspjeha kod učenika, nisko samopoštovanje nezavisno predvidjelo samo njihova suicidalna i autoagresivna ponašanja te korištenje i zlouporabu psihoaktivnih tvari, pri čemu su obje vrste rizičnih ponašanja više internaliziranog nego eksternaliziranog tipa. Kod učenica, nisko samopoštovanje je nezavisno predvidjelo samo suicidalna i autoagresivna ponašanja. I kod učenika i kod učenica samopoštovanje je, stoga, važniji nezavisni prediktor internaliziranih, nego eksternaliziranih problema u ponašanju.

Za razliku od nalaza koje su utvrdile Vrselja, Sučić i Franc (2009) prema kojima nije utvrđena značajna razlika u antisocijalnom ponašanju učenika osnovne škole s obzirom na školski uspjeh, slabiji školski uspjeh u ovom istraživanju pokazao se ne samo značajno povezanim s rizičnim ponašanjima učenika i učenica u korelacijama nultog reda, nego i snažnijim individualnim prediktorom eksternaliziranih rizičnih ponašanja kod učenika i djelomično kod učenica nakon kontroliranja samopoštovanja. U korelacijama nultog reda kod učenika, školski uspjeh nije bio statistički značajno povezan samo sa subskalom Suicidalna i

autoagresivna ponašanja, dok u korelacijama nultog reda kod učenica školski uspjeh nije bio povezan jedino sa subskalom Teške krađe, provale i razbojništava. Navedena veza kod učenika ostala je statistički značajna i nakon što se kontroliralo samopoštovanje, pri čemu je kod učenika slabiji školski uspjeh predvidio sve eksternalizirane oblike rizičnog ponašanja neovisno o samopoštovanju. Slabiji školski uspjeh kod učenika također je bio snažniji nezavisni prediktor korištenja i zlouporabe psihoaktivnih tvari od niskog samopoštovanja učenika. Kod učenika, slabiji školski uspjeh nezavisno je predvidio nepoželjna normativna ponašanja, rizična spolna ponašanja, zlouporabu i korištenje psihoaktivnih tvari te suicidalna i autoagresivna ponašanja. Ovakvi su rezultati u skladu s istraživanjem Stevens, Morash i Park (2011) koje su utvrdile kako je školski uspjeh negativan prediktor rizičnog i delinkventnog ponašanja kod adolescentica. Maguin i Loeber (1996) navode kako je slabiji školski uspjeh povezan s prevalencijom i započinjanjem rizičnog i delinkventnog ponašanja, dok je bolji školski uspjeh povezan s otpornošću na uključivanje u takva ponašanja. Činjenica da je kod učenika suicidalno i autoagresivno ponašanje predviđeno i slabijim školskim uspjehom i niskim samopoštovanjem, a kod učenika samo niskim samopoštovanjem, može značiti kako su učenici manje skloni vidjeti svoj školski neuspjeh kao vlastitu “grešku” ili nesposobnost, a više kao nešto za što su drugi “krivi” pa posljedično eksternaliziraju svoj školski neuspjeh, okrećući time svoju ljutnju zbog školskog neuspjeha prema van kroz eksternalizirane oblike rizičnih ponašanja. S druge strane, moguće je da su učenice sklonije kriviti sebe za svoj slabiji školski uspjeh, okrećući svoje negativne emocije prema sebi. Buduća istraživanja trebala bi ispitati tu mogućnost.

Utvrđene negativne korelacije školskog uspjeha i većine subskala Upitnika SRDP kojima su se ispitali eksternalizirani problemi u ponašanju kod učenika i djelomično kod učenica u skladu su s brojnim domaćim i stranim istraživanjima (npr. Herrenkohl, Hawkins, Chung i sur., 2001; Livazović, 2012) koja pronalaze slabiji školski uspjeh prediktorom rizičnog i delinkventnog ponašanja. Objašnjavajući povezanost školskog uspjeha s rizičnim i delinkventnim ponašanjem Crosnoe, Glasgow Erickson i Dornbusch (2002) navode kako školski uspjeh u određenoj mjeri odražava privrženost prema školi koju adolescenti s dobrim školskim uspjehom nisu spremni ugroziti upuštajući se u rizična i delinkventna ponašanja. S druge strane, adolescenti koji doživljavaju neuspjeh u školi moguće da pronalaze afirmaciju i uzbuđenje uključivanjem u različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja. Školski uspjeh također može imati brojne posredne i neposredne utjecaje na sami tijek školovanja. Prema Hirschijevoj teoriji socijalne kontrole (1969) slabiji školski uspjeh može dovesti do razvijanja negativnih osjećaja prema školi što, posljedično, može povećati vjerojatnost pojave

delinkventnog ponašanja. Osim toga, Lacković Grgin (1994) navodi kako slabiji školski uspjeh na učenike nerijetko ostavlja dugotrajne negativne posljedice koje se mogu proširiti, ne samo na njihov odnos prema obrazovanju općenito, već i na njihovo samopoimanje. Činjenica da rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je doprinos slabijeg školskog uspjeha u predviđanju eksternaliziranih problema u ponašanju i općenito problema u ponašanju posebice izražen kod dječaka, u skladu je s istraživanjem kojeg su proveli Dias, Verissimo, Carneiro i sur. (2022).

Na kraju ovog poglavlja može se zaključiti kako je odnos samopoštovanja i ukupnog rizičnog ponašanja kod učenika i učenica negativan, odnosno s povećanjem samopoštovanja smanjuje se učestalost uključivanja u rizična ponašanja i obrnuto, međutim veze na pojedinim subskalama SRDP-a različite su kod učenika i učenica. Na uzorku učenika ova se povezanost pojavljuje na pet od šest subskala i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP, dok se na uzorku učenica povezanost pojavljuje na dvije od šest subskala te na ukupnom uzorku Upitnika. Time je djelomično potvrđena hipoteza 2.1.

Školski uspjeh negativno je povezan s pet od šest subskala te s ukupnim rezultatom Upitnika na uzorku učenika, dok je na uzorku učenica povezan s četiri od šest subskala i s ukupnim rezultatom Upitnika čime je i hipoteza 2.2. djelomično potvrđena.

Kao odgovor na postavljeno istraživačko pitanje utvrđeno je kako se školski uspjeh pokazao statistički značajnim negativnim prediktorom na uzorku učenika za sve kriterije osim suicidalnih i autoagresivnih ponašanja. Nadalje, samopoštovanje je statistički značajan negativan prediktor samo za kriterije korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, suicidalna i autoagresivna ponašanja te za ukupni rezultat Upitnika SRDP. Na uzorku učenica samopoštovanje i školski uspjeh nisu prediktori za prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te za teške krađe, provale i razbojništva. Školski uspjeh statistički je značajan negativni prediktor na svim ostalim subskalama i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP, a samopoštovanje na subskali suicidalna i autoagresivna ponašanja i na ukupnom rezultatu Upitnika.

Nalazi ovog poglavlja pružaju važne implikacije za buduće intervencije i preventivne programe za djecu i mlade unutar i izvan školskog okruženja. Ponajprije, posebnu pozornost treba usmjeriti prema nalazu ovog istraživanja koji kazuje kako nisko samopoštovanje na uzorku učenica objašnjava veći dio varijance rezultata na Upitniku SRDP ponajviše zbog njegove veze sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjem. Taj nalaz nedvojbeno ukazuje na činjenicu kako su učenice niskog samopoštovanja u razdoblju rane adolescencije posebno ranjiva skupina koja je uslijed niskog samopoštovanja sklona razvoju internaliziranih problema

u ponašanju. Takav je nalaz izrazito zabrinjavajuć, budući da je suicid drugi najčešći uzrok smrtnosti u dobi od 10 do 25 godina nakon nesretnih slučajeva (Boričević Maršanić, Buljan Flander i Brezinšćak, 2021). Iako je trend suicida djece do 14 godina u Republici Hrvatskoj u padu, odnosno u 2021. godini nije zabilježen niti jedan slučaj suicida u toj dobi (HZJZ, 2023), preventivne aktivnosti i strategije trebaju biti sveobuhvatne u prepoznavanju rizičnih čimbenika za suicidalna i autoagresivna ponašanja mladih kako bi se navedeni trend održao. Uz suicid, izrazito su zabrinjavajuća i autodestruktivna ponašanja poput pokušaja suicida i samoranjanja te bi ranije spomenute preventivne strategije i aktivnosti trebale uključivati osnaživanje pojedinaca poput jačanja otpornosti, karaktera osobe, izgradnje stavova (Jugović i Luković, 2012). Budući da je škola je mjesto u kojemu djeca i mladi provode velik dio svog vremena, unutar školskog konteksta mogli bi se provoditi preventivni programi koji, uz ostale ciljeve, imaju i zaštitu mentalnog zdravlja mladih s posebnim naglaskom na prepoznavanje rizičnih čimbenika za suicidalna i autoagresivna ponašanja, kao i na prevenciju suicida. Nalazi ovog poglavlja također upućuju kako neposredni odgojno-obrazovni rad u školskom i izvanškolskom kontekstu treba biti strukturiran na način da djeca i mladi izgrađuju pozitivnu sliku o sebi, odnosno da ih se usmjeri ka podizanju svoga samopoštovanja. Podizanje samopoštovanja kod djece i mladih može se ostvariti prihvaćanjem i uvažavanjem njihovih individualnih osobina i različitosti, postavljanjem razumnih očekivanja u skladu s njihovom kronološkom dobi i kognitivnim mogućnostima te izbjegavanjem vrijeđanja i omalovažavanja (Berk, 2015). Podučavanje djece i mladih o načinima nošenja sa svakodnevnim stresom, metodama i tehnikama rješavanja problema te poticanje empatije prema drugima i prihvaćanje različitosti u konačnici može rezultirati izgradnjom pozitivne slike o sebi, odnosno većom razinom globalnog samopoštovanja. Takav pristup trebao bi biti međusektorski te obuhvatiti različite sustave poput zdravstvenog, socijalnog, pravosudnog (WHO, 2011), ali i neposredno okruženje djece i mladih poput njihovih obitelji, nastavnika te vršnjaka.

Odgojno-obrazovni sustav u većoj je mjeri usmjeren na kognitivne aspekte obrazovanja, dok su afektivne i socijalne komponente koje čine odgojnu dimenziju tog sustava nerijetko zapostavljene. Kritika suvremene škole usmjerena je prema poistovjećivanju slabijeg školskog uspjeha s općom vrijednošću učenika kao osobe. Učenici sa slabijim školskim uspjehom često se podcjenjuju, odnosno nose etiketu manje vrijednih učenika te su trajno negativno vrednovani od strane okoline što sve zajedno rezultira niskim općim samopoštovanjem (Vizek Vidović, Rijavec, Vlahović-Štetić i sur., 2014). Osim toga, prisutan trend među roditeljima i u društvu u cjelini o isključivoj važnosti školskog uspjeha vrednovanog kroz ocjene može se prepoznati i u

nalazima ovog istraživanja. Ponajprije u nalazu kako je svaki drugi sudionik u ovom istraživanju odlikaš (51%), što je u skladu i s ranijim domaćim istraživanjima (npr. Vidić i Miljković, 2023). Takav nalaz potvrđuje tezu o hiperprodukciji odlikaša o kojoj se već dulje vrijeme raspravlja i polemizira u javnosti. Ovakva situacija pred učenike i roditelje posredno nameće težnju ka ostvarivanju izvrsnog školskog uspjeha s ciljem ostvarivanja daljnjih boljih obrazovnih mogućnosti, ali i s ciljem postizanja izvrsne ocjene kao jedinog kriterija uspješnosti. Može se pretpostaviti da stres, kao i narušeno mentalno zdravlje uzrokovano nerealnim i prevelikim očekivanjima, kod učenika može rezultirati neadaptivnim mehanizmima suočavanja sa stresom koji za posljedicu mogu imati uključivanje u različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja. Nalazi ovog istraživanja u skladu su s navedenom pretpostavkom, budući da se školski uspjeh pokazao kao značajan prediktor većeg broja internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Kako bi se takav ishod izbjegao, suvremeni pristupi u odgoju i obrazovanju trebaju težiti cjelovitom razvoju ličnosti izbjegavajući kompetitivnost među učenicima i postavljanjem realnih očekivanja koja su u skladu s njihovim sposobnostima. Buduća istraživanja trebala bi ispitati utjecaj stres kod učenika uzrokovanog visokim očekivanjima, kao i razmotriti alternativne načine vrednovanja ostvarivanja odgojno-obrazovnih ishoda.

Poglavlje 6. Socijalni rizični čimbenici i rizična ponašanja: obitelj, socioekonomski status obitelji, struktura obitelji, vršnjaci i škola

6.1.1. Pregled istraživanja o obitelji i rizičnim ponašanjima

Obitelj predstavlja sustav dinamičnih odnosa u interakciji (Wagner Jakab, 2008), a roditeljstvo se danas više nego ikada prije kontinuirano preispituje i redefinira. Jedan od najčešće korištenih pristupa ispitivanju roditeljstva obuhvaća ispitivanje odnosa roditelj – dijete, odnosno ispitivanja dvaju temeljnih dimenzija tog odnosa: emocionalna toplina i roditeljski nadzor/kontrola (Baumrind, 1971). Ove dimenzije razradili su Maccoby i Martin (1983) na način da dimenzija emocionalne topline predstavlja bliskost, prihvaćanje, podršku i privrženost, dok se kontrola odnosi na nadzor, restriktivnost, kažnjavanje i zahtjeve za konformizmom. Na osnovu ovih dimenzija Maccoby i Martin (1983) razvijaju tipologiju 4 roditeljska odgojna stila: autoritarni (niska toplina i visoka kontrola), autoritativni (visoka toplina i visoka kontrola), permissivni (visoka toplina i niska kontrola) i zanemarujući (niska toplina i niska kontrola). Emocionalnost je dimenzija koja se odnosi na emocije prisutne u interakciji s djetetom. Što su odnosi između roditelja i djeteta topliji i više podržavajući, veća je vjerojatnost pozitivnih odgojnih ishoda. Emocionalno hladni roditelji, s druge strane, ne pokazuju interes za dijete i pred njega stavljaju nerealno visoka očekivanja. Djeca takvih roditelja imaju osjećaj odbačenosti i neadekvatnosti (Klarin i Đerđa, 2014). Dimenzija roditeljskog nadzora/kontrole ima dvije karakteristike: bihevioralnu i psihološku. Bihevioralna kontrola podrazumijeva nadzor i kontrolu dječjeg ponašanja, praćena je podrškom i rezultira pozitivnim psihosocijalnim razvojem (Pettit, Laird, Dodge i sur., 2001). Za razliku od bihevioralne, psihološka kontrola negativno utječe na psihosocijalni razvoj djeteta jer podrazumijeva nametljivo roditeljsko ponašanje, manipulativnu kontrolu, prisilu i pasivnu agresiju (Silk, Morris, Kanaya i sur., 2003). Kod djece takvo ponašanje može rezultirati anksioznošću depresivnošću, sniženim samopoštovanjem, delinkvencijom i rizičnim ponašanjem (Barber, 1996; Pettit, Laird, Dodge i sur., 2001; Smetana i Daddis, 2002). Roditeljski odgojni stilovi, kao jedan od obiteljskih čimbenika, povezani su s rizičnim i delinkventnim ponašanjima što potvrđuju nalazi dosadašnjih istraživanja (npr. Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Vieno, Nation, Pastinore i sur., 2009).

Vieno, Nation, Pastinore i sur. (2009) ispitali su odnos između roditeljskih odgojnih stilova, samootkrivanja mlađih adolescenata i njihovog antisocijalnog ponašanja. Istraživanje je provedeno u pet škola na uzorku od 1680 sudionika uključujući mlađe adolescente ($N=840$)

i njihove roditelje ($N=840$). Samoiskazima mlađih adolescenata ispitale su se varijable roditeljske emocionalnosti i kontrole, roditeljskog znanja o aktivnostima u slobodnom vremenu adolescenata, adolescentskog samootkrivanja i adolescentskog antisocijalnog ponašanja. Iste varijable ispitane su prilagođenim skalama za roditelje. Rezultati istraživanja pokazali su spolne razlike u učestalosti antisocijalnog ponašanja kod adolescenata, odnosno dječaci su postizali više rezultate u odnosu na djevojke. Takav je rezultat potvrđen na oba mjerenja, odnosno kod adolescenta i kod roditelja. Spolne razlike također su potvrđene i u adolescentskoj percepciji roditeljske kontrole pri čemu dječaci procjenjuju veću kontrolu kod očeva u odnosu na djevojke, dok djevojke procjenjuju veću kontrolu kod majki u odnosu na dječake. Uspoređujući emocionalnost i kontrolu među roditeljima, dječaci su postigli više rezultate na skalama majčine emocionalnosti i kontrole u odnosu na očevu. Kontrola majke pokazala se prediktorom antisocijalnog ponašanja kod dječaka. Istraživanjem se pokazalo kako roditeljski odgojni stil, odnosno razina kontrole koju roditelji imaju nad ponašanjem djece i uspostava bliskog odnosa, potiče samootkrivanje adolescenta i smanjuje vjerojatnost uključivanja mlađih adolescenata u antisocijalna ponašanja (Vieno, Nation, Pastinore i sur., 2009).

Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec (2002) su na reprezentativnom uzorku hrvatskih adolescenata ($N=2823$) proveli istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti roditeljskih odgojnih postupaka sa stilovima provođenja slobodnog vremena adolescenata, školskim uspjehom te konzumiranjem alkohola i droga. Sudionici u istraživanju zasebno su procjenjivali odgojne postupke oba roditelja na skalama koje mjere roditeljski nadzor, podršku i zajedničko odlučivanje. Rizična ponašanja konzumacije alkohola i opojnih droga ispitana su dvjema skalama na kojima su sudionici u istraživanju odgovarali koliko su često u svojem životu konzumirali alkoholna pića i droge. Školski uspjeh odnosio se na opći uspjeh prethodno završenog razreda. Nalazi istraživanja pokazali su značajne spolne razlike u procjenama na svim skalama roditeljskih odgojnih postupaka. Prema nalazima istraživanja, majke značajno više nadziru žensku djecu, dok očevi, iako je razlika granično značajna, više nadziru mušku djecu. U odnosu na percipiranu roditeljsku podršku, djevojke ju procjenjuju značajno manje od mladića, kao i manju samostalnost u odlučivanju. Nalazi istraživanja nisu pokazali spolne razlike u percipiranoj razini emocionalne podrške roditelja, ali su na svim skalama procjene majčine podrške veće kod mladića i djevojaka u odnosu na očeve što govori o većoj uključenosti majke u odgoju i veću bliskost u odnosu. Prema nalazima istraživanja veća je uključenost mladića u rizična ponašanja, odnosno mladići češće od djevojaka konzumiraju alkoholna pića i češće su od djevojaka probali opojne droge. Ispitane varijable na uzorku

mladića pokazale su kako je autoritativan odgojni stil povezan s pozitivnim socijalizacijskim učincima, odnosno bolji nadzor i veća podrška roditelja su negativno povezani s učestalošću konzumiranja alkohola i opojnih droga, a značajno su pozitivno povezani sa školskim uspjehom. Na uzorku djevojaka dobiveni su isti rezultati, osim što je u ovom uzorku zajedničko odlučivanje s ocem, ali ne i s majkom, značajno negativno povezano s konzumiranjem alkohola i opojnih droga. Rezultati su pokazali kako je roditeljski nadzor jedina varijabla koja je značajno povezana sa svim varijablama ponašanja adolescenata i njihovim stilovima provođenja slobodnog vremena. Drugim riječima, rezultati su pokazali kako su varijable očev i majčin nadzor značajno negativno povezane s konzumiranjem alkohola i opojnih droga. Autori zaključuju kako od svih mjerenih roditeljskih postupaka roditeljski nadzor ima najsnažniji zaštitni čimbenik u razvoju rizičnog ponašanja adolescenata s tim da kod sudionika u istraživanju postoje spolne razlike u odnosu na očev i majčin nadzor. Rezultati su pokazali kako je jedino majčin nadzor prediktivan za rizično ponašanje mladića, dok je kod djevojaka majčin i očev nadzor značajno povezan s njihovim konzumiranjem opojnih droga. Osim toga, autori zaključuju kako je za suzbijanje težih oblika rizičnih ponašanja, poput konzumiranja opojnih droga, važna bliskost djece s roditeljem istoga spola.

Hoeve, Blokland, Dubas i sur. (2008) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem identificiranja različitih razvojnih puteva delinkvencije s obzirom na težinu delinkventnog djela i utvrđivanja njihove povezanosti s roditeljskim odgojnim stilovima. U istraživanju su korišteni podatci muških sudionika u Pittsburgh Youth Study u dobi od 7 do 19 godina. Razdoblje prikupljanja navedenih podataka trajalo je 14 godina. Pittsburgova studija mladih započela je s praćenjem mladića u javnim školama u Pittsburgu 1987. godine. Istraživanjem su se pratile 3 kohorte dječaka (1., 4., i 7. razred). Temeljem prve procjene antisocijalnog ponašanja dječaka napravljeni su bodovi antisocijalnog i problematičnog ponašanja na osnovu kojih su dječaci podijeljeni u dvije skupine – visoko rizičnu i manje rizičnu skupinu. Na cjelokupnom uzorku, trećina sudionika bila je procijenjena kao visoko rizična skupina, a ostali kao manje rizični. Od cjelokupnog uzorka nasumično je odabrano oko 500 sudionika istraživanja (otprilike njih 250 iz visoko rizične skupine i 250 iz manje rizične skupine). U istraživanju Hoeve, Blokland, Dubas i sur. (2008) analizirani su podatci najmlađe kohorte koju su inicijalno činila 849 dječaka od kojih je u istraživanje bilo uključeno njih 503 (256 visoko rizičnih, a 247 nisko rizičnih). Prosjek godina dječaka prilikom inicijalne procjene bio je 6.5, a u prvoj sljedećoj točki mjerenja 6.9. Velika većina dječaka živjela je s majkama (94%), a manje od polovine (38.5%) ih je živjelo s biološkim očevima. Informacije o dječacima prikupljene su intervjuima od njih samih,

njihovog primarnog skrbnika (roditelja) i nastavnika. Osim ovih podataka, prikupljeni su i službeni podatci o dječacima, kao što su evidencije maloljetničkih sudova. Do 1990. godine podatci o dječacima prikupljeni su jednom u dvije godine, a od 1990. do 2000. godine jednom godišnje. Skupina je procjenjivana ukupno 18 puta do svoje 20. godine, a osipanje sudionika bilo je vrlo malo tako da je u posljednjoj točki mjerenja sudjelovalo 82% dječaka iz odabranog uzorka. Roditeljski odgojni stilovi odredili su se prema podacima prikupljenim od dječaka i njihovih roditelja. Varijablu roditeljskih odgojnih stilova činili su prikupljeni podatci o emocionalnosti i kontroli roditelja, fizičkom kažnjavanju djeteta, kvaliteti komunikacije između roditelja i djeteta te pozitivnim roditeljskim strategijama. Delinkventno ponašanje adolescenata mjereno je samoiskazima sudionika u istraživanju, a podatci su prikupljeni Upitnikom samoiskaza delinkventnog ponašanja (Elliott, Huizinga i Ageton, 1985; prema Hoeve, Blokland, Dubas i sur., 2007) i Upitnikom samoiskaza mladih (Achenbach i Edelbrock, 1987; prema Hoeve, Blokland, Dubas i sur., 2007). Upitnici su obuhvatili 22 delinkventa ponašanja u rasponu od sitnih krađa do teških krađa i razbojstava. Osim samoiskaza sudionika u istraživanju, prikupljeni su i službeni podatci maloljetničkih sudskih evidencija za 45 različitih kaznenih djela. Na temelju podataka prikupljenih samoiskazima i službenim podacima za sudionike u istraživanju u dobi od 10 do 19 godina određena je težina delinkventnih djela koja je utvrđena prema Općoj klasifikaciji težine delinkvencije (Loeber, Farrington, Stouthamer-Loeber i sur., 1998). Istraživanjem je utvrđeno pet različitih razvojnih puteva delinkvencije: (1) nedelinkventna putanja (eng. *nondelinquent trajectory*) – dječaci koji uglavnom nisu činili delinkventna djela; (2) lakša delinkvencija sa stabilnom putanjom (eng. *minor persisting trajectory*) – dječaci koji su ustrajno činili lakša delinkventna djela; (3) teža delinkvencija s putanjom odustajanja (eng. *moderate desisting trajectory*) – dječaci koji su činili teža delinkventna djela u ranoj adolescenciji nakon čega slijedi nagli pad u delinkventnom ponašanju; (4) teška delinkvencija sa stabilnom putanjom (eng. *serious persisting trajectory*) – dječaci koji učestalo čine teška delinkventna djela tijekom razdoblja praćenja; (5) teška delinkvencija s putanjom odustajanja (eng. *serious desisting trajectory*) – dječaci koji su činili teška delinkventna djela s vrhuncem u svojim srednjim tinejdžerskim godinama nakon čega slijedi pad u delinkventnom ponašanju od 14. do 19. godine. Rezultati istraživanja pokazali su kako autoritativni roditelji postižu visoke rezultate na emocionalnosti i kontroli, koriste strategije pozitivnog roditeljstva (primjereno nagrađuju dijete i fizički ga ne kažnjavaju) te imaju dobre komunikacijske vještine. Autoritarni roditelji postigli su relativno visoke rezultate na kontroli i relativno umjerene rezultate na emocionalnosti, komunikacijskim vještinama te strategijama pozitivnog roditeljstva, a kao disciplinsku tehniku koristili su fizičko kažnjavanje

svog djeteta. Zanimajući roditelji postigli su niski rezultat na emocionalnosti i kontroli, koristili su neučinkovite odgojne tehnike, slabo su nadzirali i fizički su kažnjavali svoje dijete. Rezultati analize povezanosti roditeljskih odgojnih stilova i razvojnih puteva delinkvencije pokazali su kako je zanemarajući roditeljski stil značajno povezan s teškom delinkvijom s putanjom odustajanja, s teškom delinkvijom sa stabilnom putanjom i s teškom delinkvijom s putanjom odustajanja u odnosu na nedelinkventnu putanju. Autoritarni roditeljski stil također je značajno povezan s teškom delinkvijom sa stabilnom putanjom u odnosu na nedelinkventnu putanju. Međutim, rezultati istraživanja nisu pokazali da roditeljski odgojni stilovi predviđaju delinkventno ponašanje nakon rane adolescencije. Autori navedenu tvrdnju objašnjavaju nalazom kako dječaci s teškom delinkvijom s putanjom odustajanja i dječaci s teškom delinkvijom sa stabilnom putanjom pokazuju relativno visoku razinu delinkventnog ponašanja u ranoj dobi uz razliku da dječaci iz prve skupine pokazuju znatan pad u delinkventnom ponašanju u odnosu na dječake iz druge skupine. Navedena činjenica sugerira kako niti roditeljski odgojni stilovi, niti delinkventno ponašanje u ranom djetinjstvu ne mogu u potpunosti predvidjeti razvojni put delinkvencije. Autori stoga zaključuju kako zanemarajući roditeljski odgojni stil i delinkvencija u ranom djetinjstvu mogu samo djelomično predvidjeti razvojni put delinkvencije tijekom dužeg vremenskog razdoblja, odnosno nakon 13. godine.

Finkenauer, Engels i Baumeister (2005) proveli su istraživanje kojim se ispitala povezanost roditeljskog odgojnog stila s delinkventnim i agresivnim ponašanjem, depresijom, samopoštovanjem te samokontrolom. U istraživanju je sudjelovalo 1359 dječaka i djevojaka u dobi od 10 do 14 godina. Za procjenu roditeljskih odgojnih stilova koristio se Upitnik roditeljskih stilova (Lamborn, Mounts, Steinberg i sur. 1991; Steinberg, Lamborn, Darling i sur. 1994; sve prema Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005) kojim se mjerila roditeljska emocionalnost i kontrola. Međutim, u ovom istraživanju mjerile su se dvije dimenzije roditeljske kontrole: stroga (bihevioralna) kontrola i psihološka kontrola. Stroga kontrola odnosila se na provođenje čvrstih pravila i roditeljsko znanje o aktivnostima djece, dok se psihološka kontrola odnosila na prisilnu i nedemokratsku disciplinu, odnosno na roditeljske odgojne postupke koji djeluju negativno na djetetov psihosocijalni razvoj i samostalnost. Za mjerenje delinkventnog ponašanja podatci su prikupljeni korištenjem Samoiskaza delinkventnog ponašanja (Baerveldt i Snijders, 1994; Houtzager i Baerveldt, 1999; sve prema Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005), a za mjerenje agresivnog ponašanja koristila se subskala nizozemske verzije Samoprocjene mladih (Achenbach, 1991; prema Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005). Depresija se ispitala Kandelovom skalom depresije (Kandel i

Davies, 1982; prema Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005), samopoštovanje Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965), a samokontrola Skalom samokontrole (Tangney, Baumeister i Boone, 2004; prema Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005). Rezultati istraživanja pokazali su kako je psihološka kontrola pozitivno povezana s delinkventnim i agresivnim ponašanjem, dok je stroga kontrola negativno povezana s delinkventnim i agresivnim ponašanjem. Rezultati su, dakle, pokazali kako se roditeljska kontrola može provoditi na više načina, odnosno način na koji roditelji provode kontrolu nad djetetom povezan je se s psihosocijalnim problemima te rizičnim i delinkventnim ponašanjima djeteta. Rezultati istraživanja također su pokazali kako su se sudionici koji su svoje roditelje procjenjivali emocionalno toplima i podražavajućima u manjoj mjeri uključivali u rizična i delinkventna ponašanja, imali su visoko samopoštovanje i manje emocionalnih problema poput depresije.

6.1.1.1. Povezanost socioekonomskog statusa obitelji i rizičnih ponašanja djece

Uopćeno socioekonomski status predstavlja apstraktan pojam s nekoliko dimenzija kao što su materijalno stanje, obrazovni status i zaposlenost koja se može percipirati kroz oblik i stupanj zastupljenosti na tržištu rada i vrsti zanimanja (Vončina, 2013). Pojam socioekonomskog statusa često se razmatra u okviru šire teme socijalne stratifikacije i podrazumijeva konstrukt koji se uobičajeno koristi za utvrđivanje socijalno ekonomskog položaja određene obitelji i njezinih članova unutar društvene zajednice. Socioekonomski status često se u istraživanjima operacionalizira i iskazuje kroz prihode kućanstva, obrazovni statusa roditelja, društveni položaj i mjesto stanovanja (Conger, Wallace, Sun i sur., 2002).

Socioekonomski status važan je čimbenik koji ima utjecaja na okolinu u kojoj se dijete razvija, na stupanj i kvalitetu dostupnog obrazovanja kao i na društveni položaj obitelji u kojoj dijete odrasta. Stoga, socioekonomski status česta je i važna varijabla u brojnim pedagojskim, psiholojskim i uopće društvenim i interdisciplinarnim istraživanjima koji za cilj imaju ispitivanje dobrobiti i čimbenika koji doprinose zdravom psihosocijalnom razvoju djece i mladih. Čudina-Obradović i Obradović (2006) navode kako je nizak socioekonomski status čimbenik koji doprinosi negativnim obiteljskim odnosima što nepovoljno utječe na dijete, a za posljedicu ima težu socijalna prilagodbu djeteta. Ovisno o vremenu koje dijete provede u okolini koja ima nepovoljne materijalne okolnosti ovisit će i stupanj učinka koje nepovoljna situacija ima na psihofizički razvoj djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Conger, Wallace, Sun i sur. (2002) objašnjavaju poveznicu niskog socioekonomskog statusa s problemima u ponašanju i negativnim fizičkim razvojem na način da nepovoljni životni uvjeti u kojima roditelji žive često su popraćeni stresom i depresijom što negativno utječe na razvoj djece i mladih. S druge strane, Šimić-Šašin, Klarin i Proroković (2011) navode kako socioekonomski status, putem ekonomske moći, može imati direktan utjecaj na akademsko postignuće djece jer se ekonomska moć odnosi na omogućavanje materijalnih i ostalih društvenih aktivnosti i potreba za uspješnijim kognitivnim razvojem djeteta. U istraživanju povezanosti socioekonomskog statusa i problema u ponašanju djece Hosokawa i Katsura (2018) utvrdili su kako visina obiteljskog dohotka kao i očeva i majčina razina obrazovanja predviđaju tri područja mogućih problema, odnosno eksternalizirane i internalizirane probleme u ponašanju. Kao najznačajniji rizičan čimbenik za razvoj psihičkih poremećaja i problema u ponašanju utvrđeni su čimbenici su niski ekonomski prihodi i niska razina obrazovanja majke (Hosokawa i Katsura, 2018).

S druge strane, Richter i Lampert (2008) u svom istraživanju ne pronalaze snažnu korelaciju između konzumacije duhana među adolescentima i materijalnih prilika u obitelji. U navedenom istraživanju, socioekonomski status obitelji nije bio statistički značajno povezan s navikama pušenja kod dječaka, dok je kod djevojčica ta veza utvrđena ali je ona bila slaba. U pogledu istraživanja navika konzumacije duhana autori zaključuju kako je varijabla odnosa s vršnjacima značajnija od socioekonomskog statusa što implicira veći značaj vršnjačkog i školskog konteksta i njihovog utjecaja spram navika pušenja među adolescentima (Richter i Lampert 2008).

Iako je socioekonomski status osobni obiteljski atribut, okruženja u kojima žive obitelji s nižim socioekonomskim statusom razlikuju se od obitelji s višim socioekonomskim statusom jer je veća vjerojatnost nasilnog ponašanja, neprimjerenih stambenih uvjeta i lošeg ekološkog stanja. Siromašne četvrti razvijenih gradova imaju manje socijalnih resursa, lošije opremljene škole, nesigurna dječja igrališta i manji broj zelenih površina što su čimbenici koji utječu na povećanu stopu prevalencije problema u ponašanju u takvim sredinama (Singh i Ghandour, 2012).

6.1.1.2. Povezanost strukture obitelji i rizičnih ponašanja djece

Karakteristike obiteljske strukture kao što je broj članova, dob i spol determiniraju demografsku sliku obitelji. Struktura i cjelovitost obitelji mijenjaju se prema trenutnim

uvjetima, odnosno ovisno o socijalnim i ekonomskim prilikama obitelji. Dosadašnja su istraživanja povezanost strukture obitelji s rizičnim ponašanjima djece najčešće ispitala podjelom obitelji na jednoroditeljske i cjelovite obitelji (npr. Farrington, 2011; Patterson, Reid i Dishion, 1992) ili na proširene obitelji, odnosno obitelji u kojima živi više članova (npr. Rutter, Giller i Hagell, 1998; Nisar, Ullah, Ali i sur., 2015). S obzirom da će u ovom istraživanju varijabla strukture obitelji biti operacionalizirana kao jednoroditeljska ili cjelovita u daljnjem će tekstu te strukture biti detaljnije opisane.

Struktura obitelji može biti promijenjena vanjskim utjecajima, odnosno čimbenicima na koje sama obitelj ne može utjecati poput smrti roditelja, što posljedično može nepovoljno utjecati na psihosocijalni razvoj djeteta. S druge strane, čimbenici koji se javljaju unutar same obitelji, poput razvoda braka, u većoj mjeri mogu nepovoljno utjecati na dijete od vanjskih čimbenika (Macanović, Grbić-Pavlović i Kuprešanin, 2016). Navedeno potvrđuju rezultati istraživanja Wadswortha (1979; prema Farrington, 2011) koji su pokazali kako dječaci iz jednoroditeljski obitelji nakon roditeljskog razvoda braka imaju veću vjerojatnost za počinjenje kaznenih djela do svoje 21. godine života (27%) u odnosu na dječake iz jednoroditeljskih obitelji u kojima je preminula majka (19%), otac (14%) ili cjelovitih obitelji (14%). Također, i rezultati istraživanja Pattersona, Reida i Dishiona (1992) pokazuju kako su jednoroditeljske obitelji u većoj mjeri rizičnije od cjelovitih obitelji.

Budući da je kod jednoroditeljskih obitelji češća pojava da djeca ostaju s majkom, Farrington (2011) navodi kako se brojna istraživanja koja ispituju povezanost jednoroditeljskih obitelji s rizičnim ponašanjima djece u većoj mjeri usmjeravaju na gubitak oca nego majke. Tako, primjerice Espelage, Bosworth i Simon (2000) pronalaze povezanost između jednoroditeljskih obitelji i nasilničkog ponašanja djece, posebno kod dječaka kojima nedostaje očinska figura. Slične nalaze svog istraživanja navode Nisar, Ullah, Ali i sur. (2015) ističući kako izostanak oca u odgoju djece može dovesti do rizičnog i delinkventnog ponašanja. McCord (1982; prema Farrington, 2011) u svom istraživanju također pronalazi veću prevalenciju rizičnih i delinkventnih ponašanja kod dječaka iz jednoroditeljskih obitelji bez oca u odnosu na dječake iz cjelovitih obitelji. Međutim, rezultati istraživanja također su pokazali i kako su dječaci jednoroditeljskih obitelji s emocionalno toplim i brižnim majkama u manjoj mjeri skloniji rizičnim i delinkventnim ponašanjima od dječaka iz jednoroditeljskih obitelji čije majke nisu emocionalno tople i brižne. Drugim riječima, emocionalnost i brižnost majke ili oca može na određeni način kompenzirati gubitak oca (McCord, 1982; prema Farrington, 2011). S druge strane, Livazović (2017) ne pronalazi povezanost između strukture obitelji i rizičnih

ponašanja adolescenta, međutim rezultati istraživanja pokazali su kako su kvalitetni obiteljski odnosi negativno povezani s rizičnim ponašanjima. Dakle, rezultati istraživanja generalno nisu konzistentni te se može zaključiti kako struktura obitelji posredno utječe na rizično i delinkventno ponašanje djece preko odnosa između roditelja i djece (Patterson, Reid i Dishion, 1992).

Martinjak i Odeljan (2016) navode kako rezultati domaćih istraživanja provedenih u proteklih nekoliko godina sugeriraju kako je u kontekstu strukture obitelji te rizičnih i delinkventnih ponašanja ključna kvaliteta roditeljstva i obiteljskih odnosa, a ne nužno sama struktura obitelji. Drugim riječima, autorice naglašavaju kako je pretpostavka da adolescenti s rizičnim i delinkventnim ponašanjem u pravilu potječu iz nepotpunih obitelji stereotip kojeg treba odbaciti jer ih dvije trećine potječe iz cjelovitih obitelji. Također, autorice navode kako samohrano roditeljstvo nema utjecaj na pojavu rizičnog i delinkventnog ponašanja dok god su svi ostali čimbenici zdravog djetetovog razvoja zadovoljavajući. Fokus treba biti na promicanju kvalitetne komunikacije, izgradnji odnosa između roditelja i između roditelja i djece, uz podršku iz okoline, a ti čimbenici zajedno mogu nadmašiti potencijalne rizike povezane s određenom obiteljskom strukturom (Martinjak i Odeljan, 2016). Slično zaključuje i Ricijaš (2009) navodeći kako su emocionalna toplina roditelja, privrženost i kvalitetni odnos između roditelja i djece zaštitni čimbenik za razvoj rizičnog i delinkventnog ponašanja. Dakle, može se zaključiti kako nisu samo karakteristike obiteljske strukture čimbenici koje dovode do problema u ponašanju djece, već i kvaliteta odnosa među roditeljima i djecom (Farrington, 2011).

6.1.2. Pregled istraživanja o vršnjacima i rizičnim ponašanjima

Adolescencija je životno razdoblje u kojemu su pojedinci skloniji rizičnim i delinkventnim ponašanjima nego u drugim životnim razdobljima (Wolff i Crockett, 2011). U razdoblju rane adolescencije vršnjački je pritisak najsnažniji (Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). Osjećaj pripadnosti unutar vršnjačke grupe utječe na ponašanje pojedinca i njegovo samopoštovanje, formiranje uvjerenja i zajedničkih vrijednosti, stoga se one pojavljuju kao važna komponenta stvaranja identiteta i pripadanja (Tanti, Stukas, Halloran i sur., 2011). Recentna literatura razlikuje pojmove vršnjački utjecaj od vršnjačkog pritiska pri čemu je vršnjački pritisak jedan od mehanizama kojim vršnjaci utječu jedni na druge, odnosno njime se prenose grupne norme i odražava odanost među članovima vršnjačke grupe (Vander Zanden, Crandell i Haines Crandell, 2000). McIntosh, MacDonald i McKeane (2003) razlikuju

vršnjački utjecaj od vršnjačkog pritiska po tome što je vršnjački pritisak izravna prijetnja, nagovaranje ili poticanje na određena ponašanja, a sve ostalo je vršnjački utjecaj. S druge strane, svaki vršnjački utjecaj je direktan ili indirektan vršnjački pritisak, pri čemu pojedinac nije svjestan da je pod vršnjačkim utjecajem kada je riječ o indirektnom pritisku (Sim i Koh, 2003). Lebedina-Manzoni i Ricijaš (2013) zaključuju kako je vršnjački pritisak uži konstrukt u usporedbi s vršnjačkim utjecajem te se odnosi na očekivanja vršnjaka da se pojedinac ponaša na određeni način, bez obzira na njegove želje. Drugim riječima, konformiranjem slijedi bolje prihvaćanje, a izbjegavaju se sankcije odbijanja pa bi se put do pozitivnog prihvaćanja ili izbjegavanja sankcija vršnjaka mogao definirati kao podložnost vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008).

U dosadašnjim domaćim istraživanjima ispitan je vršnjački pritisak kao kriterijska varijabla kojoj doprinose različiti čimbenici poput dobi, spola, anksioznosti, depresivnosti i sl., te njegov odnos u odnosu na različite varijable poput samopoštovanja i usamljenosti. Međutim, u Hrvatskoj do danas nisu provedena istraživanja kojima se ispitaio odnos vršnjačkog pritiska i stvarnog počinjenja rizičnog ponašanja na uzorku mladih adolescenata iz opće populacije.

Lotar-Rihtarić i Kamenov (2013) u svom su istraživanju ispitali ulogu privrženosti adolescenata vršnjacima u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku. Također, jedan od ciljeva istraživanja bio je otkriti razliku između privrženosti adolescenata vršnjacima i njihove podložnosti vršnjačkom pritisku uvažavajući različite načine mjerenja ispitivanih konstrukata. Istraživanje je provedeno u dvije etape. U prvoj etapi istraživanja uzorak je činilo 475 učenika srednjih škola u dobi od 15 do 17 godina. Druga etapa istraživanja provedena je mjesec dana nakon prve i u njoj je sudjelovalo 80 mladića i 80 djevojaka nasumično izabranih iz uzorka sudionika istraživanja u prvoj etapi. Podatci u prvoj etapi istraživanja prikupljeni su korištenjem prilagođenog Upitnika iskustava u bliskim odnosima (Kamenov i Jelić, 2003; prema Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013), Skalom bliskih odnosa (Griffin i Bartholomew, 1994; prema Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013) i Upitnikom podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013). Korištenim Upitnikom podložnosti vršnjačkom pritisku ispitan je vršnjački pritisak u odnosu na rizična ponašanja adolescenata poput konzumacije cigareta, alkohola, marihuane, rizične spolne odnose, apsentizam, nepoštivanje roditeljskih odluka i krađe. U drugoj etapi istraživanja podatci su prikupljeni eksperimentalnom metodom u simuliranoj chat-sobi u kojoj su dobrovoljni sudionici u istraživanju odgovarali na hipotetske situacije iz Upitnika podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013). Eksperimentalna metoda provedena je na način da je četvero sudionika iz

razrednog odjela istovremeno odgovaralo na hipotetske situacije koristeći prijenosna računala i za tu potrebu posebno izrađeni računalni program. Prijenosna računala smještena su na način da sudionici ne mogu vidjeti ekrane drugih sudionika, a prilikom prijave u chat-sobu sudionici su morali upotrijebiti isti kod koji su koristili na mjerama samoiskaza u prvoj etapi kao lozinku, morali su unijeti svoje ime i prezime, šifru učionice i spol. Prilikom odgovaranja na hipotetske situacije iz Upitnika podložnosti vršnjačkom pritisku (Lotar, 2012; prema Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013) sudionici su prvo vidjeli odgovore drugih sudionika prije nego su mogli odabrati svoj odgovor. Budući da se radilo o simulaciji chat-sobe, sudionici zapravo nisu vidjeli prave odgovore drugih sudionika, već računalno generirane odgovore. Time je simuliran vršnjački pritisak jer su sudionici bili uvjerenja kako drugi sudionici vide njihove odgovore. Odnosno, odgovorima drugih sudionika koji su implicirali njihovu spremnost na rizična ponašanja sudionici su bili izloženi stvarnom vršnjačkom pritisku. Rezultati istraživanja pokazali su značajne spolne razlike na svim ispitanim varijablama. U odnosu na vršnjački pritisak i rizična ponašanja rezultati istraživanja pokazali su kako su mladići podložniji vršnjačkom pritisku u odnosu na djevojke u obje etape mjerenja. Međutim, rezultati druge etape istraživanja pokazali su kako je učinak podložnosti vršnjačkom pritisku bio značajniji za oba spola u odnosu na rezultate prikupljene anonimnim samoiskazima u prvoj etapi istraživanja. Razlika u rezultatima između prve i druge etape istraživanja vidljiva je i u tome što su sudionici u prvoj etapi u prosjeku izjavljivali kako se ne bi uključivali u rizična ponašanja čak i ako ih njihovi vršnjaci na to potiču, ali bi bili zabrinuti što će njihovi vršnjaci zbog toga o njima misliti. Autorice zaključuju kako bi razlika između rezultata podložnosti vršnjačkog pritiska mogla biti rezultat različitog metodološkog pristupa korištenog u prvoj i drugoj etapi istraživanja, budući da istraživanja koja koriste samoiskaze pokazuju manju osjetljivost u odnosu na istraživanja koja koriste eksperimentalnu metodologiju (Lotar-Rihtarić i Kamenov, 2013).

Lebedina-Manzoni i Ricijaš (2013) proveli su istraživanje kojemu je za cilj bilo određivanje prediktivnih vrijednosti obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. Obilježja mladih uključivala su spol, dob, osobni doživljaj vršnjačkog pritiska, sliku o sebi, depresivnost, anksioznost, procjenu roditeljskog ponašanja te zadovoljstvo u prijateljskim vezama. Istraživanje je provedeno u četiri hrvatska grada: Osijeku, Rijeci, Splitu i Zagrebu. Uzorak sudionika istraživanja u svakom gradu činili su učenici jedne osnovne škole u središtu grada, jedne osnovne škole izvan gradskog središta te jedne gimnazije i jedne strukovne škole. Sudionici u istraživanju bili su učenici sedmih i osmih razreda osnovnih škola te prvih, drugih i trećih razreda srednjih škola u dobi od 12 do 18 godina. Uzorak je ukupno činilo 938

sudionika, odnosno 38,3% učenika osnovnih škola, 31% učenika gimnazija i 30,7% učenika strukovnih škola. Podatci u istraživanju prikupljeni su korištenjem Upitnika samoprocjene za djecu (Harter, 1985), Skale strahova i anksioznosti (Vulić-Prtorić, 2007; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013), Skale depresivnosti za djecu i adolescente (Vulić-Prtorić, 2003; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013), Upitnikom iskustava u bliskim odnosima (Kamenov i Jelić, 2003; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013), Upitnikom procjene ponašanja roditelja (Keresteš, Kuterovac-Jagodić i Brković, 2009; Brković, 2010; sve prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013), Skale podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar, Ricijaš, 2011; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013) i Skale percepcije vršnjačkog pritiska (Lebedina-Manzoni, Lotar, Ricijaš, 2011; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). Rezultati regresijskih analiza pokazali su kako je muški spol prediktor veće podložnosti vršnjačkog pritiska, dok je s porastom dobi sudionika u istraživanju rasla i njihova podložnost vršnjačkom pritisku. Autori za navedene rezultate nude objašnjenje kako su mladići podložniji vršnjačkom pritisku kada je riječ o rizičnim ponašanjima u odnosu na djevojke. Međutim, također navode kako se ne može znati pokazuju li mladići zaista veću sklonost konformiranju vršnjacima ili su za njih rizična ponašanja općenito prihvatljivija u odnosu na djevojke. Rezultate u odnosu na dob i vršnjački pritisak, autori tumače rezultatima ranijih istraživanja (npr. Berndt i Ladd, 1989; prema Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013) prema kojima je upravo u razdoblju rane adolescencije vršnjački utjecaj najveći. Analizirajući rezultate vezane za roditeljska ponašanja autori su utvrdili kako je intenzivnijim nadzorom majke i primjenom pozitivne discipline manja podložnost pritisku. S druge strane, što je veća psihološka kontrola majke i veća popustljivost, to je veća podložnost vršnjačkom pritisku. U odnosu na oca, rezultati su pokazali kako veća popustljivost predstavlja prediktor veće podložnosti vršnjačkom pritisku. Rezultati istraživanja također su pokazali i kako je samopoštovanje negativno povezano s vršnjačkim pritiskom, međutim rezultati regresijskih analiza pokazali su da kada se uvedu varijable procjene roditeljskog ponašanja kao prediktora, tada samopoštovanje gubi važnost prediktora. Adolescenti koji su postizali niske rezultate na mjerama podložnosti vršnjačkom pritisku, postizali su više rezultate na mjerama samopoštovanja i pozitivnije su procjenjivali svoje roditelje. Autori zaključuju kako je vršnjački pritisak rezultat brojnih utjecaja, dok se u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku kod adolescenata značajnim prediktorima pokazali su se muški spol i starija dob, visok doživljaj pritiska, anksioznost, depresivnost, anksiozna privrženosti u prijateljskim odnosima permisivan roditeljski odgojni stil i nisko samopoštovanje (Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013).

Nekić, Uzelac i Jurkin (2016) u svom istraživanju ispitale su ulogu samopoštovanja i vršnjačkog pritiska u objašnjenju usamljenosti adolescenata. Uzorak u istraživanju činile su dvije skupine adolescenata, odnosno 200 učenika sedmih razreda osnovnih škola i 200 učenika četvrtih razreda srednjih škola. Podaci su prikupljeni Skalom podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008), Revidiranom skalom samoprihvatanja i samokompetentnosti (Tafarodi i Swann, 2001; prema Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016) i Kratkom verzijom prevedene UCLA skale usamljenosti (Lacković Grgin, Penezić i Nekić, 2002; prema Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016). Rezultati istraživanja pokazali su spolne razlike u različitim područjima vršnjačkog pritiska. Tako su mladići postigli više rezultate vršnjačkog pritiska na skalama rizičnih ponašanja i ponašanja u školi, dok su djevojke postigle više rezultate vršnjačkog pritiska na skali fizičkog izgleda. U odnosu na dob, rezultati su pokazali kako su mlađi adolescenti podložniji vršnjačkom pritisku od starijih adolescenata u područjima odnosa s vršnjacima, rizičnog ponašanja, ponašanja u školi i fizičkog izgleda. Rezultati su pokazali i značajne interakcijske efekte dobi i spola za rizična ponašanja, odnosno djevojke su postigle veću izraženost vršnjačkom pritisku u području rizičnih ponašanja u ranoj adolescenciji, dok su mladići podložniji vršnjačkom pritisku za rizičnim ponašanjima u kasnoj adolescenciji. U odnosu na samopoštovanje, rezultati su pokazali negativnu povezanost s rizičnim ponašanjima i pozitivnu povezanost s dobi kod oba spola. Međutim, rezultati su također pokazali i kako je kod djevojaka samopoštovanje negativno povezano s vršnjačkim pritiskom u području fizičkog izgleda, odnosno djevojke su postigle niže rezultate na mjerama samopoštovanja i više rezultate na mjerama podložnosti fizičkog izgleda u odnosu na mladiće (Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016).

6.1.3. Pregled istraživanja o kulturi škole i rizičnim ponašanjima

Posljednjih godina istraživanja u području obrazovanja i obrazovnih ishoda stavljaju poseban naglasak na kulturu škole (Ney, 2013). Pozitivna kultura škole tako je empirijski dovedena u vezu s disciplinom i postignućima učenika (Higgins-D'Alessandro i Sath, 1998), akademskom pismenošću i izvornošću učitelja te motivacijom učenika za učenjem i postignućima (Brust-Nemet i Mlinarević, 2016). Dok su istraživanja kulture škole i njezinog utjecaja na različite zavisne varijable unutar obrazovnog sustava brojna, samo razumijevanje pojma *kulture škole* višeznačno je i često podložno različitim razumijevanjima, operacionalnim definicijama i mjernim instrumentima pomoću kojih su se podaci o kulturi škole prikupljali. Posljedično, gore kratko navedena istraživanja polazila su ne samo od različitih definicija

kulture škole, nego su i primjenjivala različite mjerne instrumente za njezino mjerenje. Rezultati različitih istraživanja kulture škole stoga su međusobno teško izravno usporedivi.

Schein (2004) kulturu definira skupom struktura, rutina, pravila i normi koje usmjeravaju i ograničavaju ponašanje ljudi te smatra da je kultura skupini ili zajednici ljudi ono što je osobnost pojedincu. Smircich (1983; prema Shaw i Reyes, 1992) kulturu promatra kao socijalno ljepilo, dok Lortie (1975; prema Shaw i Reyes, 1992) smatra da organizacijska kultura uključuje ono što članovi skupine misle o zajedničkom društvenom djelovanju te da ona obuhvaća i alternative za rješavanje problema u kolektivnom životu.

Mnogi se istraživači slažu da ne postoji univerzalno dogovorena definicija kulture škole, međutim, postoji nekoliko općeprihvaćenih definicija. Koncept kulture škole prvi puta spominje Willard Waller (1932, prema Deal i Peterson, 2016) koji je ustanovio kako svaka škola ima svoju vlastitu kulturu temeljenu na jedinstvenom skupu običaja kao i određeno moralno ponašanje. Hinde (2005) kulturu škole smatra skupom normi, pravila i običaja koji se u školi razvijaju tijekom određenog vremenskog razdoblja, a zbog čega postoje evidentna očekivanja i pretpostavke koje izravno utječu na ponašanja zaposlenika i učenika. U tome kontekstu i Moreno (2007) prepoznaje utemeljenost kulture škole na normama, obvezama, ulogama i odnosima njezinih članova. Dakle, kultura škole nije statična već je dinamični ciklus koji odražava kolektivne ideje, pretpostavke i vjerovanja koja reprezentiraju identitet svake škole i obrasce ponašanja (Barnes, Brynard i de Wet, 2012). Hargreaves (1995) smatra kako kultura škole te njezini posebni obrasci i značajke oblikuju cjelokupni aparat školske ustanove te kako se ti obrasci, uglavnom, opiru promjenama jer su tijekom godina duboko usađeni u ponašanja koja neposredno utječu na očekivanja i odnose među učiteljima, stručnim službama, učenicima i roditeljima. Prema tomu, Kaplan i Owings (2013) ističu kako je kultura ono što članovi ustanove percipiraju da jest, a ne sviđa li im se ili slažu li se s njom. Gruenert (2008) je mišljenja kako se kolektivni skup očekivanja razvija kada skupina ljudi u školi djeluje zajednički. Stoga, kroz određeno vremensko razdoblje ta očekivanja postaju svojevrsna nepisana pravila koja članovima skupine omogućavaju bolju prilagodbu u zajedničkom radu te se na takav način kolektivna školska kultura prenosi s jedne generacije na drugu (Barnes, Brynard i de Wet, 2012).

Za bolje razumijevanje kulture škole potrebno je ustanoviti konceptualnu razliku kulture i klime jer kako navodi Saufler (2005) kultura škole i školska klima su dvije odvojene, ali vrlo blisko i interaktivno povezane dimenzije života i rada škole. Oba se koncepta mogu povezati s atmosferom u školi i imaju važnu ulogu pri uspostavljanju i osiguravanju kvalitetnih uvjeta za

ostvarivanje odgojno-obrazovnih postignuća (Barnes, Brynard i de Wet, 2012). Pri tomu, školska klima i kultura škole imaju uzajamni odnos, budući da je školska klima temeljena na djelovanju odraslih te određuje *ton* ili *osjećaj* škole, dok je kultura škole određena ponašanjem učenika i zaposlenika škole u kontekstu klime koju stvaraju odrasli (Saufler, 2005). Iako su terminološka određenja školske klime i kulture škole nerijetko nejasna i preklapajuća, Hoy (1990) pronalazi distinktivnu razliku u tome što se kultura škole sastoji od zajedničkih pretpostavki i ideologija, dok je školska klima određena zajedničkim percepcijama ponašanja. Premda konceptualni skok od zajedničkih pretpostavki (kulture) do zajedničkih percepcija (klime) nije velik, razlika je stvarna i smislena (Hoy, 1990). Kultura organizacije diktira svoju kolektivnu osobnost, stoga analogno tomu, kultura je osobnost organizacije, a klima označava ponašanje organizacije pa s tim u vezi Gruenert (2008) smatra kako je lakše mijenjati ponašanje organizacije, odnosno njezinu klimu, nego njezinu osobnost.

Distinkcija između školske klime i kulture škole vidljiva je i u istraživačkim strategijama koje potiču svojevrsno natjecanje i među samim istraživačima (Hoy, 1990). Pojam školske klime dosljednije se koristi u kvantitativnim istraživanjima (istraživanja učinkovitosti škole), dok je pojam kulture škole češće prisutan u istraživanjima koja koriste kvalitativne metode, odnosno u antropološki orijentiranim istraživanjima (Schoen i Teddlie, 2008). S jedne strane, istraživači skloniji kvantitativnom pristupu istraživanjima smatraju kako je organizacijska kultura postala utočište neobrazovanih i nesposobnih istraživača (Ouchi i Wilkins, 1985; prema Hoy, 1990), dok s druge strane mnogi istraživači kulture škole tvrde kako je svaki pokušaj opisivanja karaktera ili atmosfere organizacije kvantitativnim tehnikama površan, jednostavan i pogrešan (Hoy, 1990). U tom smislu, navedeni sukob vjerojatno pridonosi istraživanjima školskog okruženja čija kvantitativna i kvalitativna perspektiva (eng. *mix method*) mogu pridonijeti potpunijem razumijevanju navedenih fenomena (Hoy, 1990).

Dosadašnja domaća istraživanja u potpunosti su zanemarila empirijski ispitati prirodu odnosa i povezanosti između kulture škole i rizičnih ponašanja mladih, dok strana istraživanja navedenih konstrukata i njihovog odnosa također nisu česta. U znanstvenoj se literaturi češće mogu pronaći radovi koji ispituju rizična ponašanja učenika i pojedine dimenzije koje se mogu promatrati sastavnicama kulture škole poput razredno-nastavnog ozračja (npr. Bouillet i Bijedić, 2007) ili odnosa učenika i učitelja (npr. Posavec i Vlah, 2019). Pojedini istraživači ispitali su povezanost učeničke percepcije kulture škole s njihovim osobinama ličnosti i rizičnim ponašanjem (npr. DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000), prosocijalnim ponašanjem

(npr. Barr i Higgins-D'Alessandro, 2007) ili s njihovim neuključivanjem u rizična i delinkventna ponašanja (Willoughby, Chalmers, Busseri i sur., 2007).

DeWitt, Offord, Sanford i sur. (2000) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja mogućih izravnih i neizravnih učinaka kulture škole na adolescentske teškoće mentalnog zdravlja, zlouporabu sredstava ovisnosti te rizična i delinkventna ponašanja. Pri tomu, istraživanjem se ispitalo samopoštovanje i društvene osobine adolescenata kao posrednički mehanizmi koji povezuju kulturu škole s rizičnim ponašanjima. Uzorak u istraživanju činilo je 1100 učenika devetog razreda koji pohađaju četiri srednje škole. Podatci su se prikupili samoiskazima sudionika u istraživanju, a kao mjerni instrumenti korišten je Upitnik ponašajnih simptoma adolescentske psihopatologije temeljen na DSM-III-R kriterijima kojim su se mogli identificirati poremećaji u ponašanju, poremećaji protivljenja i odbijanja, poremećaj pažnje i hiperaktivnosti. Također, ovim se Upitnikom ispitala i učestalost adolescentskih disciplinskih problema u školi i učestalost zlouporabe sredstava ovisnosti (alkohola, cigareta, marihuane i hašiša) u proteklih šest tjedana. Kultura škole mjerena je prilagođenom Baterijom učinkovitosti škole (eng. *Effective School Battery*) (Gottfredson, 1984; prema DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000). Navedenom Baterijom ispitala su se sljedeće dimenzije kulture škole: jasnoća i pravednost školskih pravila, učinkovitost i dosljednost pedagoških mjera, uključenost i utjecaj učenika u donošenje odluka škole, školsko ozračje, problemi ponašanja učenika, problemi razredne discipline. Nadalje, ispitala se i podrška obitelji koja je mjerena subskalom Skale procjene socijalne podrške (eng. *Social Support Appraisals Scale*) (Dubow i Ullman, 1989; prema DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000), samopoštovanje koje je mjereno Rosenbergovom skalom samopoštovanja (Rosenberg, 1965), obrazovne aspiracije koje su mjerene Inventarom stavova o školi (Kim, 1981; prema DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000) i odobravanje vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja mjereno skalom sa šest čestica kojom su se ispitali stavovi prijatelja o rizičnim i delinkventnim ponašanjima. Nalazi istraživanja pokazali su kako je učenička percepcija negativne kulture škole obilježena niskom podrškom učitelja i vršnjaka, nepravednim školskim pravilima, niskom autonomijom učenika i sukobima među učenicima. Adolescenti koji su percipirali kulturu škole kao negativnu bili su skloniji odobravanju vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja u usporedbi s adolescentima koji su kulturu škole percipirali pozitivnom. Nalazi istraživanja također su pokazali kako je učinak negativne kulture škole na rizična i delinkventna ponašanja djelomično posredovan niskim obrazovnim aspiracijama adolescenata te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja, ali ne i niskim samopoštovanjem. Osim toga, nalazi su pokazali kako negativna

kultura škole ima izravan pozitivan učinak na rizična i delinkventna ponašanja adolescenata, izuzev zlouporabe sredstava ovisnosti koje je u potpunosti posredovano učincima niskih obrazovnih aspiracija te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Analizom dobivenih rezultata istraživanja autori su zaključili kako kultura škole ima izravne i neizravne učinke na rizična i delinkventna ponašanja adolescenata te da su navedeni učinci djelomično posredovani niskim obrazovnim aspiracijama, niskim samopoštovanjem te odobravanjem vršnjačkog rizičnog i delinkventnog ponašanja. Osim na ponašanja vezana uz zlouporabu sredstava ovisnosti, negativna kultura škole imala je izravan pozitivan učinak na većinu ispitanih rizičnih i delinkventnih ponašanja te na poremećaj pažnje i hiperaktivnost (DeWitt, Offord, Sanford i sur., 2000).

Bouillet i Bijedić (2010) ispitali su povezanost komponenti razredno-nastavnog ozračja i manifestiranja rizičnih ponašanja učenika srednjih škola. U radu je razredno nastavno ozračje opisano kao kvaliteta više različitih obilježja razrednog odjela koja utječe na zadovoljstvo učenika nastavom te ono uključuje organizaciju nastavnog procesa, odnose u razrednoj zajednici, emocionalni ton u komunikaciji kao i interakciju između učitelja i učenika (Jagić i Jurčić, 2006; prema Bouillet i Bijedić, 2010). Bouillet i Bijedić (2010) navode kako su ranija istraživanja kvalitetno razredno-nastavno ozračje okarakterizirala kao ugodnu i sigurnu atmosferu u učionici, u kojoj nema straha od neuspjeha niti negativnog natjecateljskog duha, a odnosi među učenicima i odnos učenik-nastavnik puni su razumijevanja. U istraživanju je sudjelovalo 630 učenika (41.9% muškog spola i 58.1% ženskog spola) iz različitih srednjih škola. Uzorak u istraživanju činilo je otprilike jednak broj učenika od prvog do četverog razred. Sudionici istraživanja popunjavali su Ček listu ponašanja (Bijedić, 2007; prema Bouillet i Bijedić, 2010) i Ljestvicu razredno-nastavnog ozračja (Bošnjak, 1997; prema Bouillet i Bijedić, 2010). Ček lista ponašanja sadržavala je veći broj opisa ponašanja, ali su za potrebe rada autori izdvojili 34 čestice kojima su bila opisana ponašanja od interesa istraživačima za cilj navedenog rada (sklonost nasilničkom i agresivnom ponašanju, trpljenje vršnjačkog nasilja i osamljivanje, teškoće u savladavanju nastavnih sadržaja i disciplini, niska razina samopouzdanja i asocijalno ponašanje). Ljestvicom razredno-nastavnog ozračja (Bošnjak, 1997; prema Bouillet i Bijedić, 2010) ispitana je jasnoća pravila ponašanja, dosljednosti u sankcioniranju kršenja školskih pravila, razine discipliniranosti u razredu, kvaliteta odnosa među učenicima, kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika, kvaliteta odnosa učenika prema obrazovnim sadržajima i prostorija u kojima se odvija nastava. Budući da je cilj rada Bouillet i Bijedić (2010) bio analizirati odnose rizičnih oblika ponašanja učenika i različitih komponenti razredno-nastavnog

ozračja, sudionike istraživanja su autori podijelili u tri skupine prema razini rizičnosti njihova ponašanja (oni s ponašanjem niskog, umjerenog i visokog rizika), a na temelju rezultata na Ček listi ponašanja. Tri skupine različite rizičnosti ponašanja razlikovale su se u odgovorima na 36 od ukupno 57 čestica na ljestvici razredno-nastavnog ozračja. Razina rizičnosti ponašanja pridonijela je razlikama u procjeni jasnoće pravila ponašanja, razine discipliniranosti u razredu, kvaliteti odnosa među učenicima te nekim komponentama kvalitete odnosa između nastavnika i učenika, kvalitete odnosa učenika prema obrazovnim sadržajima i doživljaja prostorije u kojima se odvija nastava. Razlike su bile ponešto manje na procjenama natjecateljskih odnosa među učenicima, razini sudjelovanja učenika u kreiranju obrazovnog procesa i procjeni dosljednosti u sankcioniranju kršenja školskih pravila. Istraživanjem je utvrđena i negativna povezanost između učenika koji pokazuju ponašanja s više rizika i procjene kvalitete u većini aspekata razredno-nastavnog ozračja. Odnosno, ti učenici često percipiraju kako u njihovom razredu postoji međusobno natjecanje među učenicima, kako se neki od učenika trude nadmašiti jedni druge s ciljem postizanja boljih rezultata, kao i da se dio njih ne druži s ostalim učenicima i kako pojedini učenici nisu u dobrim odnosim. Također, ovi učenici procjenjuju kako njihovi nastavnici malo vremena posvećuju običnom razgovoru s učenicima, da ne vjeruju učenicima, da je razredna atmosfera takva da je u razredu često prisutna galama i metež, da nastavnici vikom umiruju učenika, da ih često moraju smirivati te da većina učenika ne prati nastavu. Ovi učenici razred u manjoj mjeri doživljavaju kao mjesto za učenje, već češće kao mjesto za druženje, a školske prostorije i pomagala procjenjuju neprimjerenima. Također, učenici s ponašanjem višeg rizika rjeđe od ostalih učenika "nalaze" jasnoću pravila, otvorenu komunikaciju nastavnika i učenika, prijateljstvo i zajedništvo učenika u razredu i zainteresiranost učenika za nastavu (Bouillet i Bijedić, 2010). Autorice naglašavaju kako se ovim istraživanjem ispita način na koji učenici doživljavaju razredno-nastavno ozračje te da objektivno slične uvjete različiti učenici različito doživljavaju. Također, autorice zaključuju kako učenici koji se rizičnije ponašaju doživljavaju kvalitetu razredno-nastavnog ozračja manje kvalitetnom, odnosno da doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja ovisi o razini rizičnosti ponašanja učenika.

6.2. Ciljevi, istraživačka pitanja i hipoteze

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u ranoj adolescenciji te utvrditi koji individualni i socijalni čimbenici imaju naj snažniji prediktorski

učinak na razvoj takvog ponašanja. Na osnovi ovog cilja postavljen je treći problem istraživanja, a to je ispitati odnos socijalnih rizičnih čimbenika ispitanih ovim istraživanjem (socioekonomskog statusa, obitelji, vršnjaka i škole). Temeljem istražene literature postavljene su hipoteze na ovaj problem.

H3.1.1. Postojat će statistički značajna negativna povezanost rizičnog ponašanja i percipirane roditeljske emocionalne topline.

H3.1.2. Postojat će statistički značajna pozitivna povezanost rizičnog ponašanja i percipirane roditeljske psihološke kontrole.

H3.2. Postojat će statistički značajna negativna povezanost rizičnog ponašanja s kulturom škole.

S obzirom da prijašnja istraživanja nisu jednoznačno utvrdila relativnu snagu socijalnih rizičnih čimbenika, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

Postojat li statistički značajna pozitivna povezanost rizičnog ponašanja s podložnošću vršnjačkom pritisku na uzorku mlađih adolescenata?

Koji su socijalni rizični čimbenici povezani s rizičnim ponašanjem neovisno o drugim socijalnim i individualnim rizičnim čimbenicima?

6.3. Rezultati

Socioekonomski status obitelji ispitan je kroz zaposlenje roditelja sudionika u istraživanju. Razlog za takvu operacionalizaciju socioekonomskog statusa je u dobi sudionika u istraživanju jer se može pretpostaviti kako mlađi adolescenti nisu u dovoljnoj mjeri upoznati s iznosom mjesečnih prihoda obitelji, stručnim spremama i vrstama zaposlenja svojih roditelja. Premda je moguće da visina mjesečnih prihoda obitelji nije nužno vezana uz zaposlenje roditelja, može se pretpostaviti kako zaposlenje oba roditelja u prosjeku ipak doprinosi većim prihodima, a samim time i višem socioekonomskom statusu obitelji u odnosu na obitelji u kojima je zaposlen samo jedan ili niti jedan roditelj. Stoga su, prilikom obrade podataka u SPSS-u, odgovori kodirani na način da je vrijednost 1 dodijeljena odgovoru *roditelji su mi nezaposleni*, vrijednost 2 odgovorima *zaposlen mi je samo otac/zaposlena mi je samo majka*, a vrijednost 3 odgovoru *zaposlena su mi oba roditelja*. Na takav je način postignuto da najniža

vrijednost (1) označava niži socioekonomski status obitelj, a najviša vrijednost (3) označava viši socioekonomski status obitelji.

Struktura obitelji operacionalizirana je pitanjem s kim sudionici žive, a ispitana je pitanjem višestrukog odgovora te su ponuđeni odgovori bili: 1) s oba roditelja; 2) s majkom; 3) s ocem i 4) s nekim drugim. Varijabla je dihotomizirana na način da je u SPSS-u vrijednost 1 dodijeljena odgovoru *s oba roditelja*, a vrijednost 2 odgovorima *s majkom* ili *s ocem*. Na takav se način napravila podjela sudionika u istraživanju na sudionike koji žive u cjelovitim obiteljima i na sudionike koji žive u jednoroditeljskim obiteljima. Deset sudionika u istraživanju na ovo je pitanje ponudilo odgovor *s nekim drugim* i oni se nisu mogli grupirati u zasebnu skupinu jer su previše heterogeni te su odgovori tih sudionika na ovoj varijabli isključeni iz daljnjih analiza, odnosno ti su se odgovori tretirali kao *system missing* čestica. S obzirom da se radi o dihotomnoj varijabli, proveden je niz t testova kojim su provjerene razlike u rezultatima na subskalama i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP između cjelovitih i jednoroditeljskih obitelji (Tablica 7 i 8). T testovima su utvrđene razlike na subskalama Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari te Suicidalna i autoagresivna ponašanja te na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP u smjeru viših rezultata, odnosno učestalijeg uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja učenika iz jednoroditeljskih obitelji u odnosu na učenike iz cjelovitih obitelji.

Tablica 7. Usporedba rezultata učenika iz cjelovitih ($n=138$) i jednoroditeljskih ($n=35$) obitelji na Upitniku SRDP

Subskale	Cjelovite obitelji	Jednoroditeljske obitelji	<i>t</i>
----------	--------------------	---------------------------	----------

	M	SD	M	SD	
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	7.24	14.554	11.20	19.629	-1.558
Nepoželjna normativna ponašanja	5.33	6.900	8.51	7.064	-3.136**
Rizična spolna ponašanja	0.33	1.309	0.51	1.541	-0.764
Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	0.99	4.118	2.51	4.973	-2.024*
Teške krađe, provale i razbojništva	1.78	9.377	1.00	3.049	-0.288
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	2.09	8.304	2.57	7.378	-0.666
SRDP ukupno	20.08	33.834	28.91	34.208	-2.472*

Legenda: * $p < .05$; ** $p < .01$

Napomena: t test proveo se s logaritamski transformiranim vrijednostima, ali zbog lakšeg razumijevanja prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije netransformiranih rezultata

Tablica 8. Usporedba rezultata učenica iz cjelovitih ($n=170$) i jednoroditeljskih ($n=47$) obitelji na Upitniku SRDP

Subskale	Cjelovite obitelji		Jednoroditeljske obitelji		<i>t</i>
	M	SD	M	SD	
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja	3.56	7.698	3.00	8.016	0.573
Nepoželjna normativna ponašanja	5.86	6.427	6.57	7.491	0.045
Rizična spolna ponašanja	0.36	1.862	1.11	3.917	-1.207
Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari	1.72	6.216	2.291	8.888	-0.921
Teške krađe, provale i razbojništva	1.05	5.283	0.91	5.575	0.412
Suicidalna i autoagresivna ponašanja	5.11	10.059	12.94	16.840	-2.707**
SRDP ukupno	19.57	27.660	30.30	39.913	-1.388

Legenda: ** $p < .01$

Napomena: t test proveo se s logaritamski transformiranim vrijednostima, ali zbog lakšeg razumijevanja prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije netransformiranih rezultata

Tablica 9. Povezanost između individualnih i socijalnih čimbenika i rizičnih ponašanja posebno za učenike (n=181)

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1. Samopoštovanje	.221**	.373**	-.191*	.465**	-.219**	.223*	-.179*	-.258**	.154*	.205**	.190*	.225*	-.151*	-.183*	.017	-.187*	-.146*	-.296**	-.252**
2. Školski uspjeh	-	.150*	.024	.162*	-.060	.052	-.128	.075	.055	.072	.149*	.152*	-.166*	-.223**	-.186*	-.231**	-.185*	.005	-.204**
3. Emocionalnost majka		-	-.491**	.627**	-.426**	.096	-.225**	-.331**	.276**	.351**	.199**	.377**	-.305**	-.241**	-.074	-.214**	-.179*	-.231**	-.339**
4. Kontrola majka			-	-.357**	.606**	-.050	.085	.383**	-.283**	-.148*	-.126	-.073	.437**	.340**	.122	.252**	.104	.197**	.462**
5. Emocionalnost otac				-	-.579**	.163*	-.288**	-.273**	.297**	.293**	.188*	.376**	-.162*	-.243**	-.082	-.159*	-.222**	-.301**	-.318**
6. Kontrola otac					-	-.049	.014	.252	-.349**	-.091	-.101	-.149*	.211**	.289**	.107	.126	.226**	.231**	.323**
7. Socioekonomski status						-	-.284**	-.024	.055	.001	.038	.008	.039	-.053	.092	.048	-.039	-.141	-.037
8. Struktura obitelji#							-	.059	-.044	-.077	-.043	-.050	.118	.233**	.059	.194*	.022	.051	.186*
9. Podložnost vršnjačkom pritisku								-	-.152*	-.251**	-.161*	-.147*	.287**	.322**	.023	.303**	.133	.255**	.411**
10. SKŠ – normativna očekivanja									-	.355**	.460**	.327**	-.085	-.096	-.050	-.036	-.193**	-.009	-.122
11. SKŠ – odnos učenik – učitelj/škola										-	.430**	.697**	-.198**	-.258**	-.112	-.115	-.189*	-.117	-.313**
12. SKŠ – vršnjački odnosi											-	.375**	.066	-.163*	-.060	-.117	-.096	-.074	-.154*
13. SKŠ – obrazovne prilike												-	-.127	-.176*	-.126	-.017	-.233**	-.024	-.205**
14. Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja													-	.572**	.300**	.318**	.403**	.131	.809**
15. Nepoželjna normativna ponašanja														-	.132	.207**	.368**	.159*	.790**
16. Rizična spolna ponašanja															-	.002	.174*	-.026	.284**
17. Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari																-	.203**	.048	.368**
18. Teške krađe, provale i razbojništva																	-	.004	.420**
19. Suicidalna i autoagresivna ponašanja																		-	.365**
20. SRDP ukupan rezultat																			-

Napomena: # 1- cjelovite obitelji; 2 - jednoroditeljske obitelji

Tablica 10. Povezanost između individualnih i socijalnih čimbenika i rizičnih ponašanja za učenice (n=218)

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
1. Samopoštovanje	.161*	.369**	-.340**	.436**	-.340**	.079	-.167*	-.264**	.063	.334**	.296**	.319**	-.040	-.140*	-.125	-.024	.057	-.460**	-.290**
2. Školski uspjeh	-	.183**	.082	.190**	-.040	.309**	-.244**	-.111	.062	.072	.008	.039	-.111	-.242**	-.171*	-.167*	-.037	-.216**	-.254**
3. Emocionalnost majka		-	-.710**	.588**	-.470**	.153*	-.096	-.376**	.226**	.267**	.250**	.299**	-.246**	-.317**	-.369**	-.249**	-.206**	-.517**	-.485**
4. Kontrola majka			-	-.384**	.571**	-.118	.005	.359**	-.185**	-.298**	-.237**	-.311**	.226**	.339**	.225**	.288**	.224**	.436**	.472**
5. Emocionalnost otac				-	-.660**	.164*	-.230**	-.340**	.282**	.282**	.358**	.283**	-.182**	-.308**	-.168*	-.192**	-.132	-.510**	-.460**
6. Kontrola otac					-	-.003	-.010	.371**	-.327**	-.343**	-.375**	-.326**	.231**	.357**	.114	.267**	.190**	.456**	.504**
7. Socioekonomski status						-	-.260**	-.076	.096	-.119	-.022	-.028	-.147*	.009	-.186**	-.147*	-.082	-.124	-.111
8. Struktura obitelji#							-	.048	.009	.083	.000	-.003	-.039	-.003	.109	.063	-.028	.208**	.094
9. Podložnost vršnjačkom pritisku								-	-.335**	-.342**	-.341**	-.257**	.374**	.508**	.303**	.291**	.140*	.393**	.551**
10. SKS – normativna očekivanja									-	.392**	.455**	.330**	-.205**	-.270**	-.096	-.190**	-.170**	-.247**	-.310**
11. SKS – odnos učenik – učitelj/škola										-	.540**	.739**	-.154*	-.239**	-.014	-.046	-.052	-.289**	-.303**
12. SKS – vršnjački odnosi											-	.598**	-.172*	-.158*	-.054	-.088	-.015	-.318**	-.247**
13. SKS – obrazovne prilike												-	-.146*	-.136*	-.006	-.026	-.038	-.266**	-.221**
14. Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja													-	.428**	.114	.422**	.395**	.282**	.604**
15. Nepoželjna normativna ponašanja														-	.222**	.333**	.293**	.383**	.793**
16. Rizična spolna ponašanja															-	.227**	-.010	.238**	.302**
17. Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari																-	.337**	.280**	.499**
18. Teške krađe, provale i razbojništva																	-	.114	.347**
19. Suicidalna i autoagresivna ponašanja																		-	.688**
20. SRDP ukupan rezultat																			-

Napomena: # 1- cjelovite obitelji; 2 - jednoroditeljske obitelji

Tablica 9 i Tablica 10 pokazuju povezanost svih nezavisnih varijabli ispitanih ovim istraživanjem s pojedinim subskalama i ukupnim rezultatom Upitnika SRDP. Za potrebe ovog poglavlja prvo ćemo se usmjeriti na vezu socijalnih rizičnih čimbenika i rizičnih ponašanja. Kao što se iz Tablice 9 i Tablice 10 može vidjeti, i na uzorku učenica i na uzorku učenika, rezultati na subskalama Emocionalna toplina majke i Emocionalna toplina oca negativno su povezani s rezultatima na skoro svim subskalama Upitnika SRDP, kao i s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Na uzorku učenika Emocionalna toplina majke nije dostigla značajnost na subskali Rizična spolna ponašanja, a kod učenica Emocionalna toplina oca s rezultatima na subskali Teške krađe, provale i razbojništva. Nepostojanje povezanosti na navedenim subskalama mogu se pripisati malom broju sudionika koji su uopće i imali spolna iskustva, odnosno sudionica koje su sudjelovale u teškim krađama, provalama i razbojništvima. Sve utvrđene korelacije su negativne, odnosno veća toplina roditelja povezana je s rjeđim uključivanjem sudionika u rizična ponašanja. Nasuprot emocionalne topline, rezultati na subskali psihološke kontrole majke i oca pozitivno su povezani sa skoro svim rizičnim ponašanjima na oba uzorka. Socioekonomski status nije se pokazao povezanim s rezultatima niti na jednoj subskali rizičnog ponašanja na uzorku učenika, dok je na uzorku učenica s relativnom slabom jačinom učinka (od $r=-.15$ do $r=-.19$) povezan s rezultatima na tri subskale i na subskalama: lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, rizična spolna ponašanja i korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari. Podložnost vršnjačkom pritisku na uzorku učenica statistički je značajno pozitivno povezana s rezultatima na svim subskalama Upitnika SRDP, s time da povezanost s nepoželjnim normativnim ponašanjima ima jaku veličinu učinka ($r=.51$), a najmanja veličina učinka utvrđena je s rezultatima na subskali Teške krađe, provale i razbojništva ($r=.14$). Na uzorku učenika podložnost vršnjačkom pritisku pozitivno je povezana s rezultatima na četiri subskale Upitnika SRDP (Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari i suicidalna i autoagresivna ponašanja). Povezanosti se kreću od $r=.26$ do $r=.32$ što ukazuje na srednju jačina efekta ovih povezanosti. Rezultati na Skali kulture škole raznoliki su, ovisno o subskali navedene Skale. Na uzorku učenika subskala Vršnjački odnosi ima slabu i skoro zanemarivu veličinu učinka sa samo jednom subskalom na Upitniku SRDP (Nepoželjna normativna ponašanja, $r=-.16$), dok s ostalim subskalama nije povezana, a subskala Odnos učenik-učitelj/škola negativno je povezana s tri subskale Upitnika SRDP (Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja i Teške krađe, provale i razbojništva). Zanimljiv je podatak kako subskala Suicidalna i autoagresivna ponašanja nije povezana s rezultatima niti na jednoj od subskala Skale kulture škole na uzorku učenika, dok

je na uzorku učenica povezana sa svim subskalama sa srednjima jačinama učinka (od $r=.25$ do $r=.32$).

Kako bismo ispitali doprinose socijalnih čimbenika rizičnim ponašanjima uz kontrolu individualnih čimbenika provedena je hijerarhijska regresijska analiza u kojoj su u prvom koraku bili uneseni individualni čimbenici (samopoštovanje i školski uspjeh), a u drugom socijalni čimbenici (samoprocjene percepcije emocionalne topline i psihološke kontrole roditelja, struktura obitelji, socioekonomski status, podložnost vršnjačkom pritisku i percepcija kulture škole).

Prije provedenih regresijskih analiza provjereni su uvjeti za njezino provođenje isti kao i u Poglavlju 5. Povezanosti svih individualnih i socijalnih varijabli koje su ispitane ovim istraživanjem prikazane su Tablici 9. U tablicu 9 uvrštena je i dihotomna varijabla strukture obitelji kako bi se provjerile povezanosti ove varijable s drugim varijablama ispitanim u ovom istraživanju. Rezultati o nezavisnosti reziduala Durbin-Watsonovim testom kretale su se u rasponu od 1 do 3 te je zadovoljen preduvjet o nezavisnosti reziduala (Field, 2013). Kolinearnost je provjerena vrijednostima linearnog odnosa (VIF) i recipročnom vrijednošću (*Tolerance*) te su vrijednosti navedenih indikatora u granicama prihvatljivosti. Međutim, za razliku od rezultata u prethodnom poglavlju, neke od varijabli koje se ovim istraživanjem žele ispitati kao prediktori pokazale su visoku međusobnu povezanost. Za unos varijable u regresijsku analizu koristio se kriterij Loebera, Farringtona, Stouthamer-Loebera i suradnika iz 1998. godine, prema kojem su relevantni koeficijenti oni manji od 0.45. Utvrđene visoke povezanosti između varijabli koje mjere slične (poput emocionalnosti oca i majke) ili "suprotne" (emocionalnost majke i psihološka kontrola majke) varijable nije neočekivana, kao što nije ni neočekivana povezanost između rezultata subskala istog upitnika (poput rezultata na subskalama kojima se ispituje kultura škole). Međutim, za izračun regresijskih modela ovakve su povezanosti nepoželjne. Zbog visoke međusobne povezanosti prediktora "zamagluje" se rezultat regresijskih modela i ne daje pravu sliku doprinosa pojedinih varijabli. Stoga, nužno je neke od varijabli izostaviti iz regresijskih modela. Varijable emocionalnost majke i emocionalnost oca u visokoj su nultoj korelaciji (na uzorku učenika $r=.63$, a na uzorku učenica $r=.59$), kao što su i u visokoj nultoj korelaciji varijable kontrola majke i kontrola oca (na uzorku učenika $r=.61$, a na uzorku učenica $r=.57$). Kako bi se u daljnjim analizama izbjegla kolinearnost, a ipak ostavila po jedna varijabla majke i jedna varijabla oca, odlučeno je kako će se izostaviti varijable emocionalnost oca i kontrola majke. Jedino su za kriterijsku varijablu korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari na uzorku učenika i za kriterijsku varijablu rizična

spolna ponašanja na uzorku učenica u analizu uvrštene varijable emocionalnost oca i kontrola majke, budući da varijabla kontrola oca s navedenim kriterijskim varijablama nije statistički značajno povezana. Ovo je učinjeno kako bi se ipak ispitao doprinos kontrole i emocionalnosti roditelja jer su ostali koeficijenti korelacije s kriterijskom varijablom (u oba slučaja) statistički značajno povezani.

Emocionalnost majke i emocionalnost oca, kao i kontrola majke i kontrola oca, imaju veliku jačinu efekta povezanosti stoga se može pretpostaviti kako, ukoliko se u regresijsku analizu uvrsti npr. emocionalnost oca te se ona pokaže statistički značajnim prediktorom to ujedno ukazuje i kako je općenito emocionalnost roditelja statistički značajan prediktor.

Kako bi se ispitao relativan doprinos pojedinih varijabli na svim ispitanim rizičnim ponašanjima posebno za učenike i učenice provedeno je 14 regresijskih analiza u kojima su kriterijske varijable bili rezultati na subskalama Upitnika SRDP kao i konačan rezultat na Upitniku posebno za učenike i učenice. Za svaku se pojedinu regresijsku analizu promatrao međuodnos varijabli uvrštenih u analizu za taj kriterij. Radi lakšeg praćenja koje su varijable uvrštene u svaku od analiza, sve varijable uvrštene u analize prikazane su u Tablici 11 i Tablici 12, ali su samo za one varijable koje su se pokazale kao statistički značajni prediktori navedeni svi indikatori regresijske analize

Tablica 11. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza za kriterije subskala Upitnika SRDP za učenike ($n=181$)

	R^2	ΔR^2	ΔR^2	F	B	SE	β	p
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje (1)	.026	.021	.026	4.743*	-.123	.059	-.149	.039
Školski uspjeh	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka (3)	.149	.134	.036	10.072**	-.032	.012	-.204	.008
Kontrola otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak (2)	.113	.103	.087	11.076**	.349	.116	.225	.003
Skala kulture škole – odnos učitelj-učenik/škola	-	-	-	-	-	-	-	-
Nepoželjna normativna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje	-	-	-	-	-	-	-	-
Školski uspjeh (1)	.044	.039	.044	7.729**	-.126	.042	-.206	.003
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac (2)	.165	.155	.121	16.416**	.036	.009	.272	.000
Struktura obitelji (4)	.253	.235	.026	13.893**	.178	.075	.163	.018
Vršnjački pritisak (3)	.227	.213	.062	16.162**	.285	.082	.249	.001
Skala kulture škole – odnos učitelj-učenik/škola	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – vršnjački odnosi	-	-	-	-	-	-	-	-
Rizična spolna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Školski uspjeh	.035	.029	.035	6.172*	-.052	.021	-.187	.014
Korištenje ili zlorporaba psihoaktivnih tvari								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje (2)	.085	.074	.023	7.664**	-.019	.041	-.036	.636
Školski uspjeh (1)	.061	.056	.061	10.881**	-.129	.034	-.275	.000
<i>Drugi korak</i>								
Kontrola majka (4)	.200	.180	.020	10.238**	.016	.008	.158	.045
Emocionalnost otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Struktura obitelji	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak (3)	.180	.165	.095	12.060**	.232	.070	.264	.001
Teške krađe, provale i razbojništva								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje	-	-	-	-	-	-	-	-
Školski uspjeh	.035	.029	.035	6.274*	-.078	.033	.172	.019
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac	.084	.074	.050	8.029**	.020	.007	.224	.002
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – obrazovne prilike	-	-	-	-	-	-	-	-
Suicidalna i autoagresivna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje	.088	.083	.088	17.114**	-.155	.046	-.247	.001
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak	.122	.112	.034	12.267**	.199	.076	.191	.010
SRDP ukupan rezultat								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje (1)	.069	.063	.069	12.372**	-.085	.070	-.087	.223
Školski uspjeh	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac (3)	.250	.237	.034	18.368**	.036	.013	.194	.007
Struktura obitelji	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak (2)	.216	.206	.147	22.848**	.580	.116	.315	.000
Skala kulture škole – odnos učitelj-učenik/škola (4)	.282	.265	.032	16.120**	-.125	.046	-.186	.008
Skala kulture škole – vršnjački odnosi	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablica 12. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza za kriterije subskala Upitnika SRDP za učenice (n=218)

	R^2	$Ad R^2$	ΔR^2	F	B	SE	β	p
Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Socioekonomski status								
Vršnjački pritisak	.140	.136	.140	36.229**	.376	.063	.374	.000
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola	-	-	-	-	-	-	-	-
Nepoželjna normativna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje	-	-	-	-	-	-	-	-
Školski uspjeh (1)	.059	.054	.059	13.423**	-.131	.039	-.188	.001
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac (3)	.328	.319	.033	34.731**	.019	.006	.197	.001
Vršnjački pritisak (2)	.295	.289	.236	44.798**	.384	.056	.416	.000
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – odnos učitelj-učenik/škola	-	-	-	-	-	-	-	-
Rizična spolna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Školski uspjeh (1)	.029	.025	.029	6.316*	-.036	.024	-.100	.143
<i>Drugi korak</i>								
Kontrola majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Emocionalnost otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Socioekonomski status (3)	.132	.120	.020	10.546**	-.071	.032	-.149	.029
Vršnjački pritisak (2)	.112	.103	.083	13.167**	.139	.032	.283	.000
Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari								
<i>Prvi korak</i>								
Školski uspjeh (1)	.028	.023	.028	6.102*	-.081	.038	-.136	.034
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka	-	-	-	-	-	-	-	-
Kontrola otac (3)	.144	.132	.033	11.905**	.016	.006	.195	.005
Socioekonomski status	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak (2)	.111	.103	.084	13.348**	.172	.054	.218	.002
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Teške krađe, provale i razbojništva								
<i>Prvi korak</i>								
Emocionalnost majka	.042	.038	.042	9.534**	-.010	.003	-.206	.002
Kontrola otac	-	-	-	-	-	-	-	-
Vršnjački pritisak	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Suicidalna i autoagresivna ponašanja								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje (1)	.209	.206	.209	56.654**	-.199	.054	-.218	.000
Školski uspjeh (2)	.229	.222	.020	31.655**	-.073	.053	-.076	.167
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka (3)	.362	.353	.133	40.068**	-.026	.006	-.262	.000
Kontrola otac (4)	.403	.391	.041	35.575**	.028	.008	.209	.000
Struktura obitelji (6)	.433	.416	.011	26.553**	.164	.081	.111	.044
Vršnjački pritisak (5)	.421	.408	.019	30.583**	.195	.075	.152	.010
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola	-	-	-	-	-	-	-	-
SRDP ukupan rezultat								
<i>Prvi korak</i>								
Samopoštovanje (1)	.086	.082	.086	20.309**	-.006	.050	-.006	.907
Školski uspjeh (2)	.130	.122	.044	16.013**	-.162	.049	-.167	.001
<i>Drugi korak</i>								
Emocionalnost majka (5)	.483	.471	.023	39.447**	-.019	.006	-.185	.002
Kontrola otac (4)	.460	.450	.093	45.133**	.038	.008	.281	.000
Vršnjački pritisak (3)	.367	.358	.236	41.078**	.473	.072	.366	.000
Skala kulture škole – normativna očekivanja	-	-	-	-	-	-	-	-
Skala kulture škole – odnos učenik-učitelj/škola	-	-	-	-	-	-	-	-

Bilješka: Za svaki regresijski model u tablici navedene su vrijednosti zadnjeg koraka analize.

Kao što je prikazano u Tablici 11 i u Tablici 12 vršnjački pritisak pokazao se kao statistički značajan nezavisni prediktor na većini subskala i kod učenika i kod učenica. Na uzorku učenika ova varijabla nije se pokazala kao prediktorska jedino na skalama Rizična spolna ponašanja i Teške krađe, provale i razbojništva jer zbog statistički neznačajnih nultih korelacija u te regresijske analize nije niti uvrštena. Na uzorku učenica vršnjački pritisak statistički je značajan prediktor na svim kriterijima, osim na kriteriju teške krađe, provale i razbojništva. Emocionalnost majke pokazala se statistički značajnom nezavisnom varijablom na uzorku učenika samo za kriterije prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a na uzorku učenica za kriterije teške krađe, provale i razbojništva, suicidalna i autoagresivna ponašanja i ukupnom rezultatu na Upitniku SRDP. Psihološka kontrola oca ili majke pokazala se statistički značajnim nezavisnim prediktorom na više subskala u odnosu na emocionalnu toplinu majke ili oca. Na uzorku učenika psihološka kontrola majke ili oca doprinosi objašnjenju kriterija nepoželjna normativna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, teške krađe, provale i razbojništva i ukupnog rezultata Upitnika SRDP. Na uzorku učenica ova varijabla statistički je značajan prediktor kriterijskim varijablama nepoželjna normativna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, suicidalna i autoagresivna ponašanja i ukupnom rezultatu Upitnika SRDP. Struktura obitelji pokazala se statistički značajnim prediktorom jedino na subskali Suicidalna i autoagresivna ponašanja na uzorku učenica. Također, varijabla socioekonomski status statistički je značajan nezavisni prediktor jedino za rizična spolna ponašanja na uzorku učenica. Od svih subskala na Skali kulture škole jedino je subskala Odnos učenik-učitelj/škola statistički značajan nezavisni prediktor na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP na uzorku učenika.

6.4. Rasprava i zaključak

Odnos između rizičnih ponašanja djece i roditeljskih odgojnih stilova ispitan je procjenama dimenzija roditeljske emocionalne topline i psihološke kontrole. Emocionalna toplina roditelja pokazala se negativno povezana s učestalošću rizičnih i delinkventnih ponašanja i to na skoro svim subskalama Upitnika SRDP i kod učenica i kod učenika te s ukupnim rezultatom na tom Upitniku. Statistički značajne povezanosti nisu se pokazale jedino sa subskalom Rizična spolna ponašanja, a razlog tomu može biti relativno mali broj učenika koji su imali spolna iskustva. Može se, dakle, zaključiti kako se učenici emocionalno toplijih i brižnih roditelja u manjoj mjeri uključuju u rizična i delinkventa ponašanja i obrnuto. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s nalazima ranijih istraživanja (npr. Raboteg-Šarić, Sakoman i

Brajša-Žganec, 2002; Vieno, Nation, Pastinore i sur., 2009) koji su pokazali kako uspostava bliskog odnosa između roditelja i djece smanjuje vjerojatnost uključivanja adolescenata u rizična i delinkventna ponašanja, kao i da je roditeljska podrška negativno povezana s konzumiranjem alkohola te sa zlouporabom psihoaktivnih tvari. Ovakvi su rezultati očekivani, budući da je emocionalna toplina dimenzija koja se odnosi na emocije i pozitivnu interakciju roditelja s djetetom. Emocionalno topli roditelji razumiju dijete, podržavaju ga, jasno argumentiraju svoja očekivanja te očekivano takva ponašanja pozitivno utječu na dječji razvoj (Davies i Cummings, 1994). S druge strane, djeca emocionalno hladnih roditelja su agresivnija, imaju niže samopoštovanje (Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005; Onyskiw i Hayduk, 2003) i češće manifestiraju delinkventno ponašanje (Klarin i Đerđa, 2014). Ovi rezultati usporedivi su s rezultatima Vučenović, Hajncl i Mavar (2015) koji su koristili istu Skalu procjene obiteljskih odnosa (Macuka, 2004) te utvrdili negativnu povezanost depresivnosti s emocionalnom toplinom i pozitivnu povezanost s psihološkom kontrolom. Kako navedeni autori povezuju pozitivne rezultate na dimenziji psihološke kontrole i negativne rezultate na dimenziji emocionalnosti s autoritativnim roditeljskim odgojnim stilom, što se pokazalo i ovim istraživanjem rizičnih ponašanja, možemo zaključiti kako je autoritativan roditeljski stil povezan s pojavom rizičnih ponašanja kod djece.

Gledajući povezanosti roditeljske emocionalnosti i kontrole sa subskalom Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari može se pretpostaviti kako je uključenost majke u većoj mjeri povezana s učeničkim korištenjem ili zlouporabom psihoaktivnih tvari, bez obzira radi li se o pozitivnom utjecaju emocionalne topline ili negativnom utjecaju psihološke kontrole, u odnosu na očeve. Takav je nalaz u skladu s nalazima Raboteg-Šarić, Sakomana i Brajša-Žganec (2002) koji zaključuju kako su majke u većoj mjeri uključene u odgoj djece u odnosu na očeve.

U skladu s nalazima ranijih istraživanja (npr. Pettit, Laird, Dodge i sur., 2001, Finkenauer, Engels i Baumeister, 2005), rezultati ovog istraživanja pokazali su kako je psihološka kontrola pozitivno povezana s rizičnim i delinkventnim ponašanjem učenika i učenica. Psihološka kontrola podrazumijeva manipulativno ponašanje i pasivnu agresiju (Silk, Morris, Kanaya i sur., 2003) što se u Skali percepcije obiteljskih odnosa (Macuka, 2004) ispitalo pitanjima kao što su *Kada pogriješim kažnjava me šutnjom* ili *Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih/njegovih pravila ponašanja*. Ova, kao i ostala u skali navedena ponašanja, zapravo su primjeri neprimjerenih odgojnih postupaka koji se mogu negativno odraziti na psihosocijalni razvoj djece. Rezultati ovog istraživanja to potvrđuju jer pokazuju kako je učestalije rizično i delinkventno ponašanje povezano s većom percepcijom roditeljske psihološke kontrole. Odnosno, roditeljsko manipulativno i nametljivo ponašanje, prisila te pasivna agresija, mogu

rezultirati učestalijim adolescentskim uključivanjem u rizična i delinkventna ponašanja. Visoka psihološka kontrola roditelja pokazala se nezavisnim statistički značajnim prediktorom na tri kriterijske varijable na uzorku učenika (nepoželjna normativna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, teške krađe, provale i razbojništva) kao i na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP.

Zanimljivo, emocionalna toplina roditelja na tim se kriterijskim varijablama nije pokazala statistički značajnom što može ukazivati kako je psihološka kontrola roditelja značajniji rizičan čimbenik, nego što je visoka emocionalnost roditelja zaštitni čimbenik na uzorku učenika. Emocionalnost roditelja značajan je nezavisni prediktor na uzorku učenika jedino za kriterijsku varijablu prekršajna i lakša delinkventna ponašanja. Psihološka kontrola roditelja nezavisan je statistički značajan prediktor na tri subskale na uzorku učenika (nepoželjna normativna ponašanja, korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, suicidalna i autoagresivna ponašanja). Međutim, za razliku od učenika emocionalnost roditelja statistički je značajan nezavisan prediktor za dvije kriterijske varijable (teške krađe, provale i razbojništva te suicidalna i autoagresivna ponašanja) učenika. Jedina kriterijska varijabla na kojoj su nezavisni statistički značajni prediktori i emocionalnost roditelja i psihološka kontrola je suicidalna i autoagresivna ponašanja na uzorku učenika. Osim navedenog, na ovoj se kriterijskoj varijabli statistički značajnim prediktorom pokazala i struktura obitelji. Ovakvi rezultati ukazuju kako obiteljski čimbenici imaju najveći relativan doprinos za predikciju suicidalnih i autoagresivnih ponašanja kod mlađih adolescentica. Utjecaj obiteljskih čimbenika, kao i kvaliteta odnosa između roditelja i djeteta, na pojavu suicidalnih i autoagresivnih ponašanja utvrđena je i u ranijim istraživanjima (npr. Fortune, Cottrell i Fife, 2016; Tschan, Schmid i In-Albon, 2015). Međutim, ovi su se nalazi pokazali samo na uzorku učenika, dok se na uzorku učenika statistički značajnim prediktorima nisu pokazali obiteljski čimbenici, već samo vršnjački čimbenici koji su se, doduše, pokazali značajni i kod učenika, ali zajedno s obiteljskim čimbenicima. Moguće objašnjenje ovakvih rezultata može se pronaći u kulturološki uvjetovanim razlikama u socijalizaciji dječaka i djevojčica. Djevojčice se više potiče na skrb o drugima, dok se kod dječaka više potiče natjecateljski i istraživački duh. Djevojčice se podržava u iskazivanju emocija, dok se dječake u tome obeshrabruje, stoga je djevojčicama emocionalna podrška unutra obitelji značajnija nego dječacima koji u razdoblju rane adolescencije veći značaj pridaju vršnjacima.

Razdoblje adolescencije snažno je obilježeno utjecajem vršnjaka. Brojna su istraživanja (npr. Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016) ispitivala podložnost vršnjačkom pritisku u razdoblju adolescencije, ali se malim brojem istraživanja ispitala izravna povezanost navedene

podložnosti i uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja. Provedene korelacije nultog reda pokazuju slabu (na subskali Teške krađe, provale i razbojništva) do snažnu (na subskali Nepoželjna normativna ponašanja) veličinu učinka povezanosti podložnosti vršnjačkom pritisku s različitim oblicima rizičnog i delinkventnog ponašanja ispitanog Upitnikom SRDP kod učenika. Kod učenica, korelacije nultog reda pokazuju povezanost sa svim subskalama Upitnika SRDP, pri čemu je ona na svim subskalama snažnija nego kod učenika. I kod učenika i učenica, s većom podložnošću vršnjačkog pritiska veća je i učestalost uključivanja u rizična i delinkventna ponašanja i obrnuto. Ovakve su korelacije očekivane, ne samo zbog nalaza ranijih istraživanja, već i zbog sličnosti čestica koje čine oba upitnika. Skalom podložnosti vršnjačkom pritisku ispituje se vršnjački pritisak u različitim područjima života adolescenta, a između ostaloga i rizična ponašanja pa su tako neke od čestica sadržajno slične česticama na Skali podložnosti vršnjačkom pritisku (npr. *Iako to nisam želio/željela, pio/la sam alkohol kako bih se bolje uklopio/la među vršnjake.*) i Upitniku SRDP (*Opio/la pivom ili vinom*). U skladu s tim, vršnjački se pritisak pokazao kao najučestaliji nezavisni prediktor na subskalama Upitnika SRDP kod učenika. Statistički je značajan prediktor na čak četiri od šest subskala Upitnika SRDP (Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, Suicidalna i autoagresivna ponašanja) kao i na ukupnom rezultatu Upitnika na uzorku učenika te na pet subskala na uzorku učenica (Lakša prekršajna i delinkventna ponašanja, Nepoželjna normativna ponašanja, Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, Suicidalna i autoagresivna ponašanja) te na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP. Zanimljiv je i podatak kako se vršnjački pritisak pokazao kao jedini nezavisni prediktor za subskalu Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja kod učenica.

Ovakvi rezultati očekivani su s obzirom na veću podložnost vršnjačkom pritisku u razdoblju rane adolescencije (Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). Razdoblje rane adolescencije doba je kada vršnjaci imaju veći utjecaj na pojedinca nego i u kojem drugom periodu života (Berndt, 1979; Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). Veća podložnost vršnjačkom pritisku rezultat je i povećane želje za prihvaćanjem unutar vršnjačke grupe, stoga se mlađi adolescenti u većoj mjeri konformiraju vršnjačkim grupama čime ponekad zanemaruju vlastite želje i stavove (Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). U tome kontekstu, vršnjaci utječu na odluke adolescenata da se uključe u rizična i delinkventna ponašanja (Blakemore i Mills 2014; Miller, Loeber i Hipwell, 2009), odnosno namjera pojedinca prema delinkvenciji razvija se primarno kroz njegovu/njezinu interakciju s drugima (Warr, 1993).

Za Iako je i kod učenika vršnjački pritisak bio važan nezavisan prediktor većine rizičnih ponašanja, za razliku od većine ranijih istraživanja (npr. Crockett, Raffaelli i Shen, 2006;

Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013; Lotar, Rihtarić i Kamenov, 2013), rezultati su pokazali kako su učenice nešto podložnije vršnjačkom pritisku od učenika. Mogući je razlog takvim rezultatima sama dob sudionika u istraživanju, budući da učenici kasnije ulaze u razdoblje adolescencije od učenica (Berk, 2015). Također, Lebedina-Manzoni i Ricijaš (2013) navode kako s porastom dobi sudionika raste i njihova podložnost vršnjačkom pritisku, stoga je moguće da bi ovi isti sudionici istraživanja za nekoliko godina imali drugačije rezultate. Tome u prilog ide i činjenica kako su nalazi ovog istraživanja u skladu s nalazima Nekić, Uzelac i Jurkin (2016) koje su također utvrdile da su djevojke u ranoj adolescenciji podložnije vršnjačkom pritisku za rizična ponašanja, dok su mladići podložniji vršnjačkom pritisku u kasnoj adolescenciji. Drugo objašnjenje utvrđenih spolnih razlika može se pronaći i u jednodimenzionalnosti korištene Skale podložnosti vršnjačkom pritisku (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2011) kojom se ispitala općenita podložnost vršnjačkom pritisku koja je uključivala više životnih područja adolescenata (rizična ponašanja, odnosi s vršnjacima, fizički izgled,...). Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš (2011) u opisu skale navode da, iako postoji mogućnost višefaktorskog i jednofaktorskog rješenja, jednofaktorsko rješenje skale ima bolje statističke pokazatelje. Opravdavaju to činjenicom kako skala u biti mjeri samo jedan konstrukt, a to je podložnost vršnjačkom pritisku. Nekić, Uzelac i Jurkin (2016) utvrdile su kako su stariji adolescenti podložniji vršnjačkom pritisku na subskalama koje se odnose na rizična ponašanja i ponašanja u školi, dok su starije adolescentice podložnije vršnjačkom pritisku na subskalama koje se odnose na fizički izgled. Budući da skala korištena u ovom istraživanju sadržava čestice koje opisuju ponašanja iz različitih životnih područja adolescenata, još jedan mogući razlog veće podložnosti učenica vršnjačkom pritisku može se pronaći i u činjenici da se učenici u dobi rane adolescencije ipak ne uključuju u tolikoj mjeri u rizična ponašanja, koliko je kod učenica u toj dobi već prisutna važnost fizičkog izgleda.

Gotovo sve statistički značajne povezanosti, osim na subskali Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari, veće su kod učenica u odnosu na učenike. Rezultati na subskali Korištenje ili zlouporaba psihoaktivnih tvari povezani su s rezultatima na Skali podložnosti vršnjačkom pritisku u približno jednakoj korelaciji kod učenika i učenica. Zabrinjavajući je nalaz ovog istraživanja kako je statistički značajna srednja veličina učinka na uzorku učenika i srednja prema snažnoj veličini učinka na uzorku učenica između podložnosti vršnjačkog pritiska i suicidalnih i autoagresivnih ponašanja. U regresijskoj analizi, vršnjački je pritisak statistički značajan prediktor kriterija suicidalna i autoagresivna ponašanja i kod učenika i učenica, s time da je na uzorku učenika od svih analiziranih socijalnih čimbenika jedino on pokazao relativnu važnost u predikciji ovog oblika rizičnog ponašanja. Ovi nalazi pokazuju kako postoji određena

povezanost između vršnjačkog pritiska i suicidalnih i autoagresivnih ponašanja mladih. Odnosno, može se pretpostaviti kako se dio sudionika u istraživanju samoozljeđivao zbog ili pod pritiskom vršnjaka. Povezanost vršnjačkog pritiska i samoozljeđivanja potvrdila su i ranija istraživanja (npr. James, 2013; Prinstein, Heilbron, Guerry i sur., 2010). Prinstein, Heilbron, Guerry i sur. (2010) su istraživanjem utvrdili kako je samoozljeđivanje vršnjaka u adolescenciji povezano sa samoozljeđivanjem pojedinca, odnosno kako je samoozljeđivanje prijatelja značajan i snažniji prediktor vlastitog samoozljeđivanja, nego što su to depresivni simptomi. Uznemirujući podatak pronalaze Tørmoen, Myhre, Walby i sur. (2020) koji su ispitivali trend samoozljeđivanja adolescenata u razdoblju od 2002. do 2018. godine. Istraživanjem su utvrdili povećanje učestalosti samoozljeđivanja koje iznosilo 4.1% u prvoj točki mjerenja (2002. godine), dok je u drugoj točki mjerenja (2018. godine) ono iznosilo 16.2%. Povećanje je bilo relativno veće među učenicama u usporedbi s učenicima te među mlađim adolescentima, u odnosu na starije adolescente. Premda se samoozljeđivanje u adolescenciji najčešće povezuje sa suočavanjem s neugodnim emocionalnim stanjima (npr. ljutnjom i depresijom) te s različitim eksternaliziranim i internaliziranim problemima u ponašanju (Peterson, Freedenthal, Sheldon i sur., 2008) ono se u recentnijoj literaturi istražuje i kao trend na čiju pojavnost imaju utjecaj vršnjaci. Heilbron i Prinstein (2008) navode kako su vršnjaci izvor informacija o samoranjavanju te mogu pružiti normativ kako je takav oblik ponašanja prihvatljiv u stresnim situacijama. Samoranjavanje, u takvom okruženju, postaje potencijalna strategija regulacije emocija kod mladih koji imaju poteškoća s kontroliranjem negativnih emocija. Ukoliko se takav način regulacije emocija poveže s vršnjacima koje pojedinci doživljavaju kao uzore (popularnim vršnjacima, bliskim prijateljima ili članovima grupe s kojima se identificiraju) autoagresivno ponašanje, osim što je "pomoć" u suočavanju s negativnim emocijama, doprinosi i postizanju željene slike o sebi. Vršnjaci mogu imati utjecaja i na način na koji će se pojedinac samoozljeđivati jer će vjerojatnije odabrati ona ponašanja koja su slična ponašanjima njihovih vršnjaka (npr. opekotine, rezanje) pa i upuštati se u teže oblike takvog ponašanja kako bi demonstrirali ekstremnije oblike ponašanja, odnosno odavali dojam buntovnog identiteta (Heilbron i Prinstein, 2008).

Socioekonomski status obitelji pokazao se statistički značajnim prediktorom jedino na uzorku učenica i to jedino za kriterijsku varijablu rizična spolna ponašanja. Nalazi ranijih istraživanja povezanosti socioekonomskog statusa i rizičnih spolnih ponašanja nisu konzistentni. Dok se u nekim istraživanjima (npr. Kostić, Žikić, Stanković i sur. 2019) viši socioekonomski status obitelji povezuje s ranijim adolescentskim stupanjem u spolne odnose, drugi istraživači (npr. Santelli, Lowry, Brener i sur., 2000) ne pronalaze povezanost

socioekonomskog statusa s rizičnim spolnim ponašanjem adolescenata. Woolley i Macinko (2019) u svom istraživanju pronalaze kako niži socioekonomski status obitelji povećava vjerojatnost ranijeg stupanja u spolne odnose kod djevojaka, ali ne i kod mladića, što je u skladu i s rezultatima ovoga istraživanja. Mogući razlozi ovakvih nalaza mogu se prokomentirati posrednim utjecajem socioekonomskog statusa na rizična spolna ponašanja i to takvim da je socioekonomski status često povezan s razinom obrazovanja roditelja, dostupnošću informacija, socijalnom deprivacijom, manje kvalitetnim načinima provođenjem slobodnog vremena i sl.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su kako na uzorku učenica Skala kulture škole ima slabu jačinu učinka sa subskalama Prekršajna i lakša delinkventna ponašanja te Nepoželjna normativna ponašanja, dok je sa subskalom Suicidalna i autoagresivna ponašanja jačina učinka srednja. Brojna su istraživanja (npr. Denny, Robinson, Utter i sur., 2011; Patton, Olsson, Bond i sur., 2008) pokazala kako su školski čimbenici poput školskog uspjeha i stavova prema školi povezani s mentalnim zdravljem mladih. Kao što je i ranije navedeno, školski uspjeh učenicima predstavlja i mjeru kojom sami sebe procjenjuju, odnosno on može utjecati na njihovo samopoštovanje. Osim toga, Kiekens, Bruffaerts, Nock i sur. (2015) u svom su istraživanju pokazali kako je školski uspjeh negativno povezan sa samoozljeđivanjem i autoagresivnim ponašanjem adolescenata. Nalazi ovog istraživanja pokazali su negativnu povezanost između varijable kulture škole i suicidalnih i autoagresivnih ponašanja na uzorku učenica, ali ne i učenika što upućuje na zaključak kako je kultura škole (kao i školski uspjeh) povezan s mentalnim zdravljem isključivo kod učenica. Gledajući rezultate na subskalama kao kriterijskim varijablama, kultura škole (i to samo subskala Odnos učenik-učitelj/škola) pokazala se kao nezavisan prediktor jedino na ukupnom rezultatu Upitnika SRDP i to na uzorku učenika. Iz ovih se rezultata može zaključiti kako iako određene povezanosti različitih dimenzija kulture škole postoje s različitim oblicima rizičnih ponašanja, te varijable ipak nisu dovoljno jake kako bi predviđale, odnosno objašnjavale pojavu takvih oblika ponašanja. Jedino odnos učenik-učitelj/škola pokazao se kao značajan. Međutim, ova subskala je i najznačajnija za izgradnju pozitivne kulture škole budući da se ona ostvaruje kreiranjem pozitivnih odnosa između učenika i učitelja (Posavec i Vlah, 2019). Važnost odnosa učenika s nastavnicima istaknuta je i u ranijim istraživanjima (npr. Barnes, Brynard i de Wet, 2012). Ovi podatci govore kako u prilog važnosti ostvarivanja kvalitetnog odnosa između učitelja i učenika gdje nerijetko učitelji imaju ulogu ne samo mentora već i životnih uzora. Ova je uloga posebice važna kod učenika koji nemaju podršku i dobar odnos unutar svojih obitelji ili vršnjačkih skupina te su samim time podložniji negativnim utjecajima okoline i upuštanja u rizična ponašanja. Ovim se nalazom također

ukazuje i na veliku odgojnu ulogu učitelja od kojeg se očekuje da stvara pozitivne, humane i brižne odnose sa svim učenicima, a posebno s učenicima s teškoćama u emocionalnom razvoju i problemima u ponašanju (Posavec i Vlah, 2019). Na žalost u suvremenoj školi veći se naglasak stavlja na obrazovanje dok je ova uloga učitelja često zanemarena, na najveću štetu učenika u riziku.

Ispitujući povezanost percepcije emocionalne topline majki i očeva s rizičnim i delinkventnim ponašanjima utvrđeno je kako su u većini sva ispitana rizična i delinkventna ponašanja negativno povezana s percepcijom emocionalne topline roditelja. Emocionalna toplina majke i emocionalna toplina oca nisu statistički značajno povezani jedino s rizičnim spolnim ponašanjem kod učenika, dok kod učenica jedino emocionalna toplina oca nije statistički značajno povezana s teškim krađama, provalama i razbojništvima. Time je djelomično potvrđena hipoteza 3.1.1.

Povezanost percepcije psihološke kontrole majki i očeva pozitivna je s gotovo svim oblicima rizičnih i delinkventnih ponašanja izuzev s rizičnim spolnim ponašanjem i s zlouporabom psihoaktivnih tvari kod učenika. Na uzorku učenica psihološka kontrola majke statistički je značajno povezana je sa svim rizičnim ponašanjima, a psihološka kontrola oca nije statistički značajno povezana s rizičnim spolnim ponašanjem. Time je djelomično potvrđena hipoteza 3.1.2.

Subskale Skale kulture škole statistički su značajno povezane su s određenim oblicima rizičnih ponašanja, neovisno o spolu, čime je hipoteza 3.2. djelomično potvrđena.

Podložnost vršnjačkom pritisku pokazala se statistički značajno povezana sa svim oblicima rizičnog ponašanja učenica, dok je na uzorku učenika podložnost vršnjačkom pritisku povezana s većinom rizičnih ponašanja, izuzev rizičnog spolnog ponašanja i teških krađa, provala i razbojništva. Time je odgovoreno na prvo istraživačko pitanje.

Od svih ispitanih socijalnih rizičnih čimbenika, rizični čimbenik podložnost vršnjačkom pritisku pokazao se kao najčešći nezavisni prediktor gotovo svih ispitanih rizičnih ponašanja nakon što su se kontrolirali ostali socijalni i individualni rizični čimbenici. Psihološka kontrola roditelja također se pokazala statistički značajnim nezavisnim prediktorom na većini ispitanih kriterijskih varijabli rizičnog ponašanja. Niska emocionalnost roditelja sljedeći je rizični čimbenik po učestalosti pojavljivanja kao nezavisni statistički značajan prediktor rizičnog ponašanja. Struktura obitelji i socioekonomski status statistički su značajni prediktori za

pojedina rizična ponašanja, a subskala Odnos učenik-učitelj/škola pokazao se kao statistički značajan nezavisni prediktor jedino za ukupan rezultat Upitnika SRDP na uzorku učenika.

Praktične implikacije nalaza ovog poglavlja pronalaze se u identificiranju relativnog doprinosa različitih socijalnih čimbenika koji predviđaju različite oblike rizičnih i delinkventnih ponašanja mlađih adolescenata. Obiteljski čimbenici ispitani su percepcijom roditeljske emocionalnosti i psihološke kontrole, odnosno dvjema dimenzijama kojima se može odrediti roditeljski odgojni stil te strukturom obitelji. Važnost emocionalne topline kao zaštitnog čimbenika i psihološke kontrole kao rizičnog čimbenika uočena je na skoro svim ispitanim rizičnim i delinkventnim ponašanjima što važan pokazatelj kojeg trebaju biti svjesni svi stručni djelatnici koji se bave mladima u riziku. Kako je i ovim istraživanjem utvrđeno upuštanje mladih u rizična i delinkventna ponašanja rezultat je neadekvatnih odnosa unutar nuklearnih obitelji kao i neadekvatnih roditeljskih stilova. Stoga u radu s djecom s problemima u ponašanju i preventivnim programima nije dovoljno raditi samo s djecom, već je nužno u te programe uključiti i roditelje s ciljem osnaživanjem njihovih roditeljskih kompetencija. S obzirom da se kvalitetno roditeljstvo samo po sebi podrazumijeva, veliki broj roditelja nije niti svjestan kako neadekvatnim odgojnim postupcima mogu prouzročiti dugoročne posljedice za zdravi psihosocijalni razvoj djeteta.

Jedan istaknutijih nalaza ovog istraživanja je i veliki utjecaj obitelji kako strukture tako i odnosa unutar obitelji za pojavu suicidalnog i autoagresivnog ponašanja kod učenika. Pretjerana psihološka kontrola, manjak emocionalne topline kao i necjelovite obitelji važan su čimbenik koji doprinosi pojavi ovog rizičnog ponašanja. U prevenciji i radu s djevojkama koje imaju tendenciju autoagresivnih ponašanja važno je usmjeriti pažnju na njihovo osnaživanje i naučiti ih kako se nositi s problemima kako u odnosu s vršnjacima, tako i u odnosima unutar obitelji. Ovim nalazima potvrdila se važnost, koja je već i poznata u praksi, da je izuzetno važno s mladima koji su skloni autoagresivnim ponašanjima obuhvatiti i njihove roditelje na način da pruže veću emocionalnu toplinu, brižnost i podršku.

Podložnost vršnjačkom pritisku u ovom se istraživanju pokazala kao najznačajnija varijabla koja doprinosi objašnjenju skoro svih oblika rizičnih ponašanja i kod učenika i kod učenica, pri čemu je važno napomenuti da takva podložnost predviđa autoagresivna ponašanja učenica neovisno o ostalim socijalnim čimbenicima. Kao što i ranije već dokazano, vršnjački odnosi izuzetno su važni u razdoblju rane adolescencije. Potencija njihova utjecaja može se iskoristiti u neposrednom radu s djecom i mladima na način da vršnjaci budu pozitivni primjeri ili vrše utjecaj prema poželjnim oblicima ponašanja. Također, prepoznajući snagu i mogućnosti

ovog čimbenika važno je u radu s mladima raditi na jačanju otpornosti prema nepoželjnim oblicima ponašanja koja mogu biti nametnuta i promovirana od strane vršnjačkih skupina. Također, važno je raditi na izgradnji svijesti o vlastitom identitetu, osnaživanju samopoštovanja i izgradnji pozitivnog sustava vrijednosti koji će biti zaštitni čimbenici u izgradnji autonomije i konformiranja vršnjacima.

Poglavlje 7. Zaključak

7.1. Glavni doprinos istraživanja

Ovo je prvo istraživanje individualnih i socijalnih rizičnih čimbenika rizičnih ponašanja koje je provedeno isključivo u osmim razredima svih osječkih osnovnih škola i u kome je sudjelovalo 62% ukupne populacije mlađih adolescenata koji su 2021./2022. školske godine pohađali osme razrede. Također, ovo istraživanje jedno je od rijetkih domaćih istraživanja koje je ispitalo veći broj rizičnih ponašanja na uzorku mlađih adolescenata te rezultate istraživanja podijelilo po spolu. Na takav način utvrdila se relativna važnost većeg broja individualnih i socijalnih čimbenika u predikciji rizičnih ponašanja posebno za učenike i za učenice. Spoznaje proizašle iz ovog istraživanja otkrivaju različite oblike i učestalosti rizičnih ponašanja te se mogu generalizirati na opću populaciju učenika osmih razreda grada Osijeka. Drugi značajan doprinos ovog istraživanja je što je ono prvo koje je na uzorku hrvatskih učenika ispitalo relativan doprinos kulture škole u predikciji rizičnih ponašanja. U konačnici, ovo istraživanje ponudilo je smjernice za buduća istraživanja, kao i praktične implikacije spoznaja proizašlih iz ovog istraživanja.

7.2. Pregled nalaza istraživanja

Istraživanje je imalo tri glavna cilja. Prvi je cilj bio ispitati sklonost rizičnom ponašanju učenika u razdoblju rane adolescencije i utvrditi spolne razlike u pojavnosti tih ponašanja. Drugi cilj bio je utvrditi koji individualni rizični čimbenici imaju najsnažniji prediktorski učinak neovisno jedni o drugima na razvoj rizičnog ponašanja. Treći je cilj bio utvrditi koji socijalni rizični čimbenici imaju najsnažniji prediktorski učinak neovisno o drugim socijalnim i individualnim rizičnim čimbenicima na razvoj rizičnog ponašanja. Krajnji cilj ovog istraživanja bio je na temelju utvrđenih nalaza ponuditi prijedloge za daljnja istraživanja, kao i konkretne prijedloge za daljnje ciljano preventivno djelovanje na populaciji mlađih adolescenata.

Ovo je istraživanje pokazalo kako se na uzorku ispitanih osječkih mlađih adolescenata njih 14% nikada niti jednom nije rizično ponašalo. Najučestalija rizična ponašanja na ovoj populaciji su nepoželjna normativna ponašanja (80%). Gledajući po spolu učenici su češće od učenica uključeni u prekršajna i lakša delinkventna ponašanja, a učenice u suicidalna i autoagresivna ponašanja u odnosu na učenike.

Ispitujući rizična ponašanja u formi koja se najčešće koristi na starijoj populaciji te ispitujući uključenost cijele jedne populacije u veći broj različitih oblika ponašanja pokušala se zahvatiti prevalencija rizičnih ponašanja u periodu kada se prema teoriji mladi počinju u većoj mjeri uključivati u rizična ponašanja. Ispitivanje relativnog doprinosa i važnosti različitih individualnih i socijalnih čimbenika omogućilo je identificiranje onih čimbenika ključnih za preventivno djelovanje u razdoblju rane adolescencije. Istraživanjem su se ispitale i spolne razlike što je također značajna varijabla, budući da u toj dobi evidentno postoje razlike s obzirom da djevojke ranije sazrijevaju, a i na različit način maturacija djeluje na oba spola, odnosno oni se na različite načine nose sa svojim problemima. Specifičnost uzorka osnovnoškolske dobi je da ta da uzorak predstavlja opću populaciju selekcioniranu jedino prema kriteriju školovanja po redovitom programu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja.

Kod individualnih rizičnih čimbenika uočena je zanimljiva pojava, a to je kako se školski uspjeh učestalije javlja kao rizičan čimbenik u odnosu na samopoštovanje i kod učenika i kod učenica. Školski je uspjeh na uzorku učenika prediktor koji se konzistentno javlja na skoro svim ispitanim rizičnim ponašanjima (osim suicidalnih i autoagresivnih ponašanja), dok se na uzorku učenica javlja na većini (osim prekršajnih i lakših delinkventnih ponašanja i teških krađa, provala i razbojništva). Moguće objašnjenje većeg utjecaja školskog uspjeha na uključivanje u rizična ponašanja u odnosu na samopoštovanje mogla bi biti opća percepcija školskog uspjeha kao jedinog mjerljivog kriterija uspješnosti mlade osobe koji je povezan i sa stvaranjem pozitivne o sebi. Odnosno, moguće je kako su učenici i učenice još relativno stabilnog samopoštovanja koje odražavaju školskim uspjehom te da tek prelaskom u srednju školu preuzimaju važnost školskog uspjeha u izgradnji i održavanju samopoštovanja.

Također, u osmom razredu važnost školskog uspjeha dolazi do izražaja jer temeljem tog indikatora učenici se upisuju u srednje škole što je prva velika "životna" odluka koja će utjecati na ostatak njihova života. Moguće kako upravo ta spoznaja važnosti ocjene kao jedinog kriterija koji im omogućuje izbor budućeg zanimanja stavlja i toliki naglasak na školski uspjeh. Ovo istraživanje stavilo je važnost na ocjenu kao mjeru školskog uspjeha i ukazalo kako bi se detaljnije trebalo ispitati što zapravo ona predstavlja mladima. Očito je kako ona nije samo pokazatelj uspješnosti usvajanju nastavnih sadržaja, odnosno znanja i očito joj sva djeca ne pridaju jednaku važnost.

Gledajući školski uspjeh kao varijablu koja ima utjecaja na pojavu različitih oblika rizičnih ponašanja također se može uočiti kako ona nema jednak utjecaj na učenike i na učenice posebice kada je riječ o internaliziranim problemima u ponašanju. Dok je školski uspjeh

nezavisni prediktor uključivanja učenika u takve oblike rizičnog ponašanja, kod učenika školski uspjeh nije povezan s autodestruktivnim ponašanjima ni u korelacijama nultog reda. Ukoliko ocjene predstavljaju aspekt oko kojeg su mladi zabrinuti, bilo zbog očekivanja okoline ili kriterija koji će odlučiti o njihovom daljnjem obrazovanju, učenici i učenice se na različite načine suočavaju i nose s tim problemom. Kod učenika je moguće da taj "problem" rješavaju pokušavajući pobjeći od njega uključujući se u neka druga ponašanja u kojima se mogu dokazati, dok su učenice više okrenute brizi i okupiranošću svojim emocijama i načinima kako se s njima nositi. Također je moguće da su učenici za svoj nizak školski uspjeh skloniji kriviti druge (primjerice učitelje) i time eksternalizirati svoje nezadovoljstvo svojim školskim uspjehom, dok su učenice sklonije kriviti sebe i time internalizirati osjećaj krivnje kroz autoagresivna i druga internalizirajuća ponašanja. Međutim, postavlja se pitanje uzroka takvih razlika i kada se one počinju javljati jer su, s obzirom na rezultate ovog istraživanja, te razlike već vidljive i u periodu osnovne škole. Moguće kako je uzrok ovih razlika uistinu socijalizacija kojom se od djetinjstva kod djevojaka stavlja naglasak na emocijama i vlastitu odgovornost, dok se kod mladića u većoj mjeri naglašava i očekuje kompetitivnost i oportunitizam, nego pretjerana emocionalnost.

Važan je nalaz kako se nisko samopoštovanje prvenstveno pokazalo značajnim za pojavu suicidalnih i autodestruktivnih ponašanja i kod učenika i kod učenica, samo što je njegova važnost u predikciji ovog oblika rizičnog ponašanja veća kod učenica u odnosu na učenike. Kod učenica razina samopoštovanja objašnjava 21.5% ukupne varijance kriterija, dok je kod učenika taj postotak 8.8%. Nalazi ranijih istraživanja navode kako se nisko samopoštovanje povezuje s različitim oblicima autoagresivnih ponašanja te kako učenicama u razdoblju rane adolescencije samopoštovanje opada u većoj mjeri nego učenicima, stoga je moguće kako njihovo ugroženije samopoštovanje značajnije doprinosi pojavi ovog oblika rizičnog ponašanja. Nalazi ovog istraživanja upućuju na zaključak kako nisko samopoštovanje kod učenika rezultira eksternaliziranim problemima u ponašanju, dok se kod učenica nisko samopoštovanje manifestira internaliziranim problemima u ponašanju. Činjenica kako samopoštovanje ima veći utjecaj na autoagresivna ponašanja učenica u odnosu na učenike, navodi na zaključak da kod učenika drugi čimbenici, koji nisu ispitani ovim istraživanjem, u većoj mjeri nego kod učenica, doprinose pojavnosti ovakvih oblika ponašanja. U daljnjim istraživanjima valjalo bi ispitati te utjecaje.

Zanimljiv je podatak i da niže samopoštovanje kod učenika doprinosi (doduše u vrlo malom postotku) objašnjenju varijance kriterija zlouporabe psihoaktivnih tvari, dok se kod učenica taj učinak ne vidi. Štoviše, ovakvi oblici ponašanja uopće nisu povezani sa

samopoštovanjem na uzorku učenica. Korištenje psihoaktivnih tvari u toj dobi često se povezuje s vršnjačkim pritiskom, stoga je moguće kako se učenici takvim ponašanjem žele se osjećati odraslijima i na taj način dobiti važnost u društvu, za razliku od učenica koje to postižu uključivanjem u druga ponašanja.

Značajan doprinos ovog istraživanja su i nalazi kako vršnjački pritisak, nezavisno od ostalih individualnih i socijalnih čimbenika, doprinosi objašnjenju varijance skoro svih ispitanih rizičnih ponašanja i kod učenika i učenica. Zanimljiv je nalaz kako su vrijednosti nultih korelacija vršnjačkog pritiska kod učenica nešto veće u odnosu na učenike i to na svim subskalama Upitnika SRDP (osim subskale Korištenje i zlouporaba psihoaktivnih tvari gdje je korelacija otprilike jednaka). Ovakvi rezultati mogu se povezati s ranijim sazrijevanjem adolescentica i ranijim ulaskom u razdoblje kada vršnjaci imaju veći utjecaj na njih. Nepoželjna normativna ponašanja imaju najveću povezanost s podložnošću vršnjačkom pritisku i to kod učenica s jakom veličinom učinka, a kod učenika sa srednjom veličinom učinka. Ovakvi rezultati ukazuju kako su učenici najviše podložni vršnjačkom pritisku na onim ponašanjima koja su, iako nepoželjna, normativna za razdoblje adolescencije.

Zanimljiv je podatak i kako su internalizirani problemi u ponašanju i na uzorku učenika i na uzorku učenica povezani s vršnjačkim pritiskom. Što pokazuje kako autodestruktivna ponašanja, osim što su odraz narušenog mentalnog zdravlja, postaju i trend među mladima. Ovaj podatak je još i više zabrinjavajući ukoliko se u obzir uzme kako je čak svaki peti učenik barem jednom u životu počinio takvo ponašanje.

Vršnjački pritisak nije se prikazao statistički značajnim prediktorom jedino za ponašanja teških krađa, provala i razbojništva niti na uzorku učenika niti na uzorku učenica. Jedan od razloga ovakvih nalaza je činjenica kako je mali broj sudionika ovog istraživanja uključen u ova ponašanja, tako da ove rezultate treba interpretirati s oprezom. Međutim, ovi nalazi mogu biti indikativni jer, s jedne strane, ovakva ponašanja nisu toliko učestala niti u općoj populaciji niti u razdoblju rane adolescencije, dok su s druge strane zabrinjavajući jer podatak kako su, iako se radi o ozbiljnijim prekršajima, u njih već uključeni učenici u dobi od 14 godina. Stoga, radi se o manjoj skupini djece koja su već počinila neke od težih kaznenih djela (15 učenika i 13 učenica). Za ovu skupinu sudionika značajnom se za uzorak učenica pokazala emocionalnost majke dok se za učenice emocionalnost oca nije pokazala povezanom s tim oblikom rizičnog ponašanja niti na razini korelacija nultog reda. Na uzorku učenika psihološka kontrola oca pokazala se statistički značajnim nezavisnim prediktorom težih kaznenih djela, dok se psihološka kontrola majke nije pokazala važnom niti u korelaciji s tim oblikom ponašanja.

Visoka psihološka kontrola oca objašnjava 8.4% varijance kriterija težih kaznenih djela kod učenika, a niska emocionalna toplina majke kod učenica objašnjava 4.2% tog kriterija. Evidentno je kako su za objašnjenje ovog oblika delinkventnog ponašanja odgovorni i brojni drugi (ovim istraživanjem neispitani) čimbenici, ali i da roditeljski stil svakako ima utjecaja na njegovo pojavljivanje. Povod počinjenju težih kaznenih djela u dobi od 14 godina i mlađoj očito imaju neki drugi rizični čimbenici koje bi u budućim istraživanjima trebalo ispitati.

Očekivano, niska emocionalnost i visoka psihološka kontrola roditelja pokazali su se povezanim s učestalijim sudjelovanjem u svim oblicima rizičnih ponašanja, osim rizičnih spolnih ponašanja na uzorku učenika kod kojih je mali broj sudionika uopće i imao iskustva stupanja u spolne odnose. Ovakvi rezultati potvrđuju kako su odgojni stilovi roditelja izuzetno važni za upuštanje u rizična ponašanja. Međutim, značajan i zanimljiv podatak proizašao iz ovog istraživanja jest kako je visoka psihološka kontrola roditelja (odnosno, neadekvatni odgojni postupci roditelja) rizičan nezavisan prediktor većem broju rizičnih ponašanja, nego što je visoka emocionalna toplina roditelja zaštitni čimbenik.

Struktura obitelji nije imala toliko veliki učinak na učestalost pojave rizičnih ponašanja. Pokazala se značajnom samo za suicidalna i autoagresivna ponašanja na uzorku učenica te za nepoželjna normativna ponašanja i korištenje ili zlouporabu psihoaktivnih tvari na uzorku učenika. Na oba uzorka učenici i učenice koji dolaze iz jednoroditeljskih obitelji uključivali su se u rizična ponašanja statistički značajno češće od učenika iz cjelovitih obitelji. Ovakvi rezultati pokazuju kako učenice poteškoće koje imaju uslijed necjelovitih obitelji internaliziraju, dok se učenici upuštaju u eksternalizirana problematična ponašanja. Značaj obiteljskih prilika vidljiv je i na rezultatima regresijske analize jer se jedino na uzorku učenica (zajedno s niskom emocionalnošću i visokom psihološkom kontrolom roditelja) taj čimbenik pokazao kao nezavisan prediktor uključivanja u suicidalna i autoagresivna ponašanja.

Činjenica kako se struktura obitelji nije se pokazala statistički značajnim prediktorom rizičnih ponašanja (osim suicidalnih i autoagresivnih ponašanja na uzorku učenica) kao i socioekonomski status u obitelji (izuzev rizičnih spolnih ponašanja također na uzorku učenica) potvrđuje pretpostavke ranijih istraživanja kako su za pojavu rizičnih ponašanja važniji odnosi unutar obitelji (poput emocionalnosti i kontrole) od same strukture obitelji i socioekonomskog statusa.

Ovo je jedino istraživanje koje ispitalo odnos kulture škole i rizičnih ponašanja na uzorku mlađih adolescenata u Hrvatskoj. Zanimljivo, kultura škole povezanija je s rizičnim ponašanjima učenica, nego s rizičnim ponašanjima učenika. Može se zaključiti kako škola,

moguće zbog društvenog i kulturološkog nasljeđa, ima veći značaj u životima učenica pa je samim time kultura škole i povezanija s uključivanjem učenica u rizična ponašanja u odnosu na učenike. Subskala Normativna očekivanja Skale kulture škole na uzorku učenica statistički je značajno negativno povezana sa svim subskalama Upitnika SRDP, osim sa subskalom Rizična spolna ponašanja, dok je na uzorku učenika ona statistički značajno negativno povezana samo sa subskalom Teške krađe, provale i razbojništva Upitnika SRDP. Subskalom Normativna očekivanja ispitala se percepcija prisutnosti rizičnih ponašanja u školi. Veći rezultat na subskali ukazuje percepciju kako je u školi u manjoj mjeri prisutno rizično ponašanje. Stoga, nije neobično da učenice koje su manje uključene u rizična ponašanja niti ne percipiraju prisutnost takvih ponašanja u školi. Također, učenička percepcija kulture škole i to na svim subskalama negativno je povezana sa suicidalnim i autoagresivnim ponašanjima na uzorku učenica, dok se kod učenika rezultati niti na jednoj subskali nisu pokazali statistički značajno povezanima s ovim rizičnim ponašanjima. Ovaj se podatak može povezati i s nalazom kako školski uspjeh kod učenika, za razliku od učenica, nije povezan s tim rizičnim ponašanjima. Može se zaključiti kako na uzorku učenika život i kultura škole, kao niti školski uspjeh, ne doprinose objašnjenju pojavi internaliziranih problema u ponašanju. Za razliku od učenika, kod učenica taj čimbenik ima srednju jačinu učinka s rizičnim i autoagresivnim ponašanjima.

Nalazi ovog istraživanja pronalaze utemeljenje Jessorovoj Teoriji problematičnog ponašanja (1977) pronalazi kako rizično ponašanje određuju tri osnovna sustava: psihološki, socijalni i sustav ponašanja. Ovim su istraživanjem potvrđene teorijske postavke s obzirom da su se rizičnom sustavu ponašanja (ponašanja opisana Upitnikom SRDP) kao rizični čimbenici potvrdili psihološki (školski uspjeh i samopoštovanje) i socijalni (percepcija roditeljske podrške i podložnosti vršnjačkom pritisku) sustavi. Također, istraživanjem je potvrđena i Hirschijeva Teorija socijalne kontrole (1969) prema kojoj će pojedinci privrženi bliskim osobama koje se ponašaju na društveno neprihvatljiv način i sami biti skloni takvom ponašanju. To se može zaključiti na temelju nalaza ovog istraživanja prema kojem je podložnost vršnjačkom pritisku nezavisan rizičan čimbenik koji se pokazao statistički značajnim na gotovo svim ispitanim rizičnim ponašanjima.

7.4. Ograničenja i smjernice za buduća istraživanja

Kao u svakom istraživanju i u ovome prisutna su i određena ograničenja. Istraživanje je provedeno na uzorku učenika osmih razreda jednog grada. Ostaje otvoreno pitanje generalizacije utvrđenih rezultata da je uzorak obuhvatio ruralna područja i veće gradove što je ujedno i prijedlog za buduća istraživanja koja bi trebala obuhvatiti i te sredine. Također, 38% ukupne populacije učenika osmih razreda kojima je ponuđeno sudjelovanje u istraživanju u njemu nisu sudjelovali iz nepoznatih razloga. Može se pretpostaviti kako dijelu učenika i njihovih roditelja tema istraživanja nije odgovarala, nisu pokazali interes i svijest o važnosti istraživanja na ovu temu, ali moguće je i kako je dio učenika osjećao strah od stigmatizacije ili zaštite anonimnosti. Kako bi se sveobuhvatnije istražio problem ovog istraživanja, buduća istraživanja trebala bi ispitati percepcije roditelja i učitelja vezane uz ispitivane varijable. Budući da su rizična ponašanja suštinski pedagoški problem, bilo bi dobro da buduća istraživanja ovog problema koriste longitudinalni istraživački dizajn kako bi se ponudili odgovori uvažavajući razvojnu perspektivu rizičnog ponašanja. Ranija istraživanja pokazala su kako su još neki čimbenici koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem poput osobina ličnosti, lokusa kontrole, utjecaja medija, uporabe informacijsko-komunikacijskih tehnologija, obrazovanja roditelja, privrženosti školi, kvalitete prijateljstva i sl. mogla doprinijeti većem objašnjenju uključivanja u rizična ponašanja. Ograničenje ovoga istraživanja je i u samom istraživačkom dizajnu koji je krossekcijski. Ovo je istraživanje utvrdilo veze među varijablama, međutim ne može se reći da su određeni utvrđeni rizični čimbenici uzroci rizičnih ponašanja – oni su samo korelati. Samo bi longitudinalno istraživanje moglo utvrditi uzroke. Osim toga, buduća bi istraživanja mogla koristiti *mixed methods* dizajn u kojem bi kulturu škole ispitali i kvantitativno i kvalitativno – tada bi se dobili puno bogatiji rezultati vezani uz kulturu škole.

7.3. Praktične implikacije

Iako samo kros-sekcijskog karaktera, nalazi ovog istraživanja imaju važne praktične implikacije. Točnije, istraživanje je pokazalo kako školski uspjeh predstavlja rizičan čimbenik za uključivanja u rizična ponašanja. Unutar odgojno-obrazovnog sustava prevelik značaj daje se isključivo školskim ocjenama. Školski uspjeh, odnosno opće školsko postignuće, trebao bi u većoj mjeri obuhvatiti i vrednovati i dimenzije koje se odnose na učenikov odnos prema radu, vršnjacima, odraslima, školskoj i javnoj imovini te svakako njegovoj uključenosti u izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Usmjerenost isključivo prema metrijskim pokazateljima uspješnosti učenika koja je izražena kroz školske ocjene umanjuje važnost

cjelovitog razvoja ličnosti, u drugi plan stavlja odgojnu dimenziju škole, potiče pretjeranu kompetitivnost među učenicima, stvara razlike među njima i to na način da su samo učenici s izvrsnim ocjenama uspješni učenici. Uspjeh mlade osobe može se, primjerice, vrednovati i volonterskim djelovanjem prema ranjivim skupinama društva (starijim i nemoćnim osobama, osobama s posebnim potrebama, karitativnim aktivnostima i sl.). Jedan od mogućih razloga povezanosti slabijeg školskog uspjeha s većom vjerojatnošću uključivanja u rizična ponašanja je i osiromašen izbor raznovrsnih izvannastavnih aktivnosti koje su u jednakoj mjeri dostupne svim učenicima i u kojima bi učenici mogli kompenzirati svoj eventualni slabiji školski uspjeh. Drugim riječima, besplatne i učenicima dostupne izvanškolske aktivnosti poput sportskih, umjetničkih ili aktivnosti vezanih uz civilno društvo preventivno bi djelovale na razvoj rizičnih ponašanja, podigle razinu kvalitete provođenja slobodnog vremena, a mogle bi poslužiti i kao sredstvo za prepoznavanje talenata i potencijala mladih. Učenicima slabijeg školskog uspjeha škole bi mogle, uz postojeće modele dopunske nastave, ponuditi i unaprijeđeni model produženog boravka u kome bi se dodatno radilo na boljem usvajanju obrazovnih ishoda uz postojeće aktivnosti (organizirano i slobodno vrijeme) te usluge (topli obrok) koje trenutni model nudi.

Nalazi ovog istraživanja također ukazuju kako je intervencije u smislu preventivnog djelovanja posebno važno provoditi na prijelazu iz razdoblja mlađe adolescencije ka srednjoj adolescenciji, budući da je to kritičan period u kome dolazi do naglog pada samopoštovanja. Potrebno je ciljano preventivno djelovati prema učenicima u razdoblju rane adolescencije koje pokazuju sniženo samopoštovanje, budući da su one posebno ranjiva skupina koja uslijed sniženog samopoštovanja internalizira probleme u ponašanju. Internalizirani problemi kod učenica niskog samopoštovanja mogu dovesti do tragičnog ishoda. Stoga, preventivne intervencije trebaju biti usmjerene prema jačanju samopoštovanja, podučavanju tehnika nošenja s problemima te izgradnji pozitivne slike o sebi. Također, takvi programi trebaju biti osmišljeni na način da učenici, a posebno učenice, usvoje mehanizme regulacije emocija, razvoja socijalnih vještina, nenasilnog rješavanja sukoba, vještina donošenja odluka, otpornosti prema vršnjačkom pritisku i razvoju društvene odgovornosti (Ćosić, Lamešić, Mihić i sur., 2021). Osim toga, nalazi ovog istraživanja pokazali su kako je na uzorku učenika nisko samopoštovanje doprinijelo ranom uključivanju u rizična ponašanja konzumacije i zlouporabe psihoaktivnih tvari pa bi ciljano preventivno djelovanje za tu populaciju trebalo uključivati programe i aktivnosti koje promoviraju zdrave stilove življenja kao poželjne oblike ponašanja. Posebnu pažnju kod pojave takvih oblika ponašanja treba usmjeriti prema detekciji mogućih problema mentalnog zdravlja koje je učenicima društveno prihvatljivije izraziti kroz

eksternalizirane probleme (Ćosić, Lamešić, Mihić i sur., 2021). U odnosu na stvaranje pozitivne kulture škole, uloga i zadaća odgojno-obrazovnih ustanova jest sustavno i aktivno djelovanje prema svakoj pojavi diskriminacije učenika, socijalnom isključivanju od strane vršnjaka, izgrađivanju kulture koja će biti obilježena pozitivnim i podražavajućim odnosima između učenika i učitelja te ublažavanju vršnjačkog pritiska i poticanju izgradnje bliskih prijateljstava među učenicima. Također, škole bi u većoj mjeri trebale ponuditi raznovrsne grupe podrške za roditelje omogućavajući time unaprjeđenje roditeljskih odgojnih stilova s posebnim naglaskom na pozitivne efekte roditeljske emocionalne topline i negativne efekte psihološke kontrole.

Popis literature

- Agam, R., Tamir, S., i Golan, M. (2015). Gender differences in respect to self-esteem and body image as well as response to adolescent's school-based prevention programs. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*, 2(5), 1-6. doi:10.15406/jpcpy.2015.02.00092
- Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U J. Bašić, i J. Janković (Ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 47-62.
- Ajduković, M., i Keresteš, G. (2020). *Etički kodeks istraživanja s djecom (drugo revidirano izdanje)*. Vijeće za djecu republike Hrvatske.
- Ajduković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i mladih u urbanim sredinama - dodatni poticaj za ciljanu prevenciju. *Dijete i društvo*, 10(1/2), 27-47.
- Andrews, D. A., Bonta, J. i Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 19-52.
- Bachman, J. G., O'Malley, P. M., Freedman-Doan, P., Trzesniewski, K. H., i Donnellan, M. B. (2011). Adolescent self-esteem: Differences by race/ethnicity, gender, and age. *Self and Identity*, 10(4), 445-473. doi:10.1080/15298861003794538
- Barnes, K., Brynard, S., i de Wet, C. (2012). The influence of school culture and school climate on violence in schools of the Eastern Cape Province. *South African Journal of Education*, 32(1), 69-82.
- Barnow, S., Lucht M., i Freyberger, H. J. (2005). Correlates of aggressive and delinquent conduct problems in adolescence. *Aggressive Behavior* 31, 24-39.
- Barr, J. J., i Higgins-D'Alessandro, A. (2007). Adolescent empathy and prosocial behavior in the multidimensional context of school culture. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 168(3), 231-250. doi:10.3200/GNTP.168.3.231-250
- Barry, C. T., Grafeman, S. J., Adler, K. K., i Pickard, J. D. (2007). The relations among narcissism, self-esteem, and delinquency in a sample of at-risk adolescents. *Journal of adolescence*, 30(6), 933-942. doi:10.1016/j.adolescence.2006.12.003
- Baumrind, D. (1971.), Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4, 1-103.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95.
- Benenson, J., F., i Christakos, A. (2003). The greater fragility of females' versus males' closest same-sex friendships. *Child Development*, 74(4), 1123-1129.
- Berk, L. E. (2007). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berndt, T. J. (1979). Developmental changes in conformity to peers and parents. *Developmental Psychology*, 15, 608-616.
- Blakemore, S. J. i Mills, K. L. (2014). Is adolescence a sensitive period for socio-cultural processing? *Annual Review of Psychology*, 65(1), 187-207.
- Blascovich, J., i Tomaka, J. (1991). Measures of self-esteem. U J. P. Robinson, P. R. Shaver, i L. S. Wrightsman (Ur.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (str. 115–160). San Diego, CA: Academic Press.
- Blokland, A., i Nieuwbeerta, P. (2006). *Developmental and life course studies in delinquency and crime: A review of contemporary Dutch research*. The Hague: Bju Legal Publishers.
- Booth, J. A., Farrell, A., i Varano, S. P. (2008). Social control, serious delinquency, and risky behavior: A gendered analysis. *Crime & Delinquency*, 54(3), 423-456. doi:10.1177/0011128707306121
- Boričević Maršanić, V., Buljan Flander, G. i Brezinšćak, T. (2021). *Suicidalnost u djece i adolescenata: Priručnik za stručnjake i roditelje*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba.
- Bouillet, D., i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z., i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 9(6), 897-912.
- Brown, B. B. (1989). The role of peer groups in adolescents' adjustment to secondary school. U T. J. Berndt, i G. W. Ladd, (Ur.), *Peer relationships in child development*. New York: John Wiley & Sons, 188-215.
- Brown, B. B., Clasen, D. R., i Eicher, S. A. (1986). Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. *Developmental Psychology*, 22(4), 521-530.
- Brust-Nemet, M., i Mlinarević, V. (2016). Procjene učitelja o kulturi škole. *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 62(1), 93-103.
- Burić, I., Macuka, I., Sorić, I., i Vulić-Prtorić, A. (2008). Samopoštovanje u ranoj adolescenciji: važnost uloge roditeljskog ponašanja i školskoga postignuća. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 17(4-5), 887-906.
- Bushman, B. J., i Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Caspi, A., Lynam, D., Moffitt, T. E., i Silva, P. A. (1993). Unravelling girls' delinquency: biological, dispositional, and contextual contributions to adolescent misbehavior. *Developmental Psychology* 29, 19-30.
- Chesney-Lind, M. (2001). Girls, violence and delinquency: Popular myths and persistent problems. U: S. O. White (Ur.), *Handbook of jouth and justice* (str. 135-158). New York: Kluwer Academic.

- Chilton, M., Chyatte, M., i Breaux, J. (2007). The negative effects of poverty and food insecurity on child development. *The Indian Journal of Medical Research*, 126(4), 262-272.
- Chung, I. J., Hill, K. G., Hawkins, J. D., Gilchrist, L. D., i Nagin, D. S. (2002). Childhood predictors of offense trajectories. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39(1), 60-90.
- Coelho, I., Neves, A., i Caridade, S. (2020). Risk factors for antisocial behavior in children: comparison between boys and girls. *Estudos de Psicologia (Campinas)*, 37(e190027),1-12.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2. izdanje). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Conger, R. D., Wallace, L. E., Sun, Y., Simons, R. L., McLoyd, V. C., i Brody, G. (2002). Economic pressure in African American families: A replication and extension of the family stress model. *Developmental Psychology*, 38(1), 179-193.
- Coopersmith S. (1967). *The antecedens of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Crockett, L. J., Eggebeen, D. J., i Hawkins, A. J. (1993). Father's presence and young children's behavioral and cognitive adjustment. *Journal of Family Issues*, 14, 355-377.
- Crockett, L. J., Raffaelli, M., i Shen, Y. L. (2006). Linking self-regulation and risk proneness to risky sexual behavior: pathways through peer pressure and early substance use. *Journal of research on adolescence*. 16(4), 503-525.
- Crosnoe, R., Glasgow Erickson, K., i Dornbusch, S. M. (2002). Protective functions of family relationships and school factors on the deviant behavior of adolescent boys and girls: Reducing the impact of risky friendships. *Youth Society*, 33(515), 515-544.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Ćosić, A., Lamešić, L., Mihić, J., Novak, M., i Radić Bursać, S. (2021). *Putokaz za uspješno savladavanje izazova odrastanja: Briga za mentalno zdravlje*. Zagreb: Nastavno-klinički centar Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta.
- Davies, P. T., i Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 387-411. doi:10.1037/0033-2909.116.3.387
- Day, D. M., i Wanklyn, S. G. (2012). *Identification and operationalization of the major risk factors for antisocial and delinquent behaviour among children and youth*. National Crime Prevention Centre Research Report. Ottawa, ON: Public Safety Canada.
- Deal, T. E., i Kennedy, A. A. (1983). Culture and school performance. *Educational Leadership*, 40(5), 14-15.
- Deal, T. E., i Peterson, K. D. (1998). How Leaders Influence the Culture of Schools. *Educational Leadership*, 56(1), 28-30.
- Deal, T. E., i Peterson, K. D. (2016). *The shaping school culture*. San Francisco: Jossey Bass Publishers.

- DeFrain, J. (2001). *Creating a Strong Family: Why are Families so Important?* University of Nebraska Cooperative Extension. NFO1-486.
- Demuth, S., i Brown, S. L. (2004). Family structure, family processes and adolescent delinquency: The significance of parental absence versus parental gender. *Journal of research in crime and delinquency*, 41(1), 58-81.
- Denny, S. J., Robinson, E. M., Utter, J., Fleming, T. M., Grant, S., Milfont, T. L., Crengle, S., Ameratunga, S. N., i Clark, T. (2011). Do Schools Influence Student Risk-taking Behaviors and Emotional Health Symptoms? *Journal of Adolescent Health*, 48(3), 259-267.
- DeWit, D. J., Offord, D. R., Sanford, M., Rye, B. J., Shain, M., i Wright, R. (2000). The effect of school culture on adolescent behavioural problems: self-esteem, attachment to learning, and peer approval of deviance as mediating mechanisms. *Canadian Journal of School Psychology*, 16(1), 15-38.
- Dias, P., Veríssimo, L., Carneiro, A., i Figueiredo, B. (2022). Academic achievement and emotional and behavioural problems: The moderating role of gender. *Clinical child psychology and psychiatry*, 27(4), 1184-1196. doi:10.1177/13591045211059410
- Dickson, K., Emerson, E., i Hatton, C. (2005). Self-reported antisocial behaviour: prevalence and risk factors amongst adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(11), 820-826.
- Dobešová Cakirpaloglu, S., Čech, T., i Štenclová, V. (2020). The relation of self-esteem on risk behaviour among emerging adolescents. U L. Gómez Chova, A. López Martínez, i I. Candel Torres (Ur.), *EDULEARN20 Proceedings* (str. 3651-3657). Palma Mallorca: International Academy of Technology, Education and Development.
- Dodig, D., i Ricijaš, N. (2011). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(1), 103-125.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., i Robins, R. W. (2015). Measures of self-esteem. U G. J. Boyle, D. H. Saklofske i G. Matthews (Ur.), *Measures of personality and social psychological constructs* (str. 131-157). London: Elsevier Academic Press. doi:10.1016/B978-0-12-386915-9.00006-1
- Dopp, A. R., i Cain, A. C. (2012). The role of peer relationships in parental bereavement during childhood and adolescence. *Death Studies*, 36(1), 41-60.
- Družinec, V. (2019). Pregled empirijskih istraživanja kulture škole. *Školski vjesnik*, 68(2), 596-608.
- DuBois, D. L., Felner, R. D., Brand, S., i George, G. R. (1999). Profiles of self-esteem in early adolescence: Identification and investigation of adaptive correlates. *American Journal of Community PSY Chology*, 27, 899-932.
- Espelage, D. L., Bosworth, K., i Simon, T. R. (2000). Examining the social context of bullying behaviors in early adolescence. *Journal of Counseling and Development*, 78(3), 326-333.
- Espiritu, R. C., Huizinga, D., Crawford, A. i Loeber, R. (2001). Epidemiology of selfreported delinquency. U R. Loeber i D. P. Farrington (Ur.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (str. 47-66). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

- Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues – The 2002 Sutherland award address. *Criminology*, 41(2), 221-255.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behavior. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 12, 177-190.
- Farrington, D. P. (2007). Advancing knowledge about desistence. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23(1), 125-134.
- Farrington, D. P. (2011). Family influences on delinquency. U D. W. Springer, i A. R. Roberts (Ur.), *Juvenile Justice and Delinquency* (str. 203-222). Sudbury, MA: Jones and Bartlett.
- Farrington, D. P., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W. B., i Schmidt, L. (1996). Self-reported delinquency and a combined delinquency seriousness scale based on boys, mothers, and teachers: Concurrent and predictive validity for African-American and Caucasians. *Criminology*, 34, 493-517.
- Farrington, D. P., Ttofi, M. M., i Piquero, A. R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, 45, 63-70.
- Farrington, D. P., i Welsh, B. C. (2007). Saving children from a life of crime: Early risk factors and effective interventions. New York: Oxford University Press.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using SPSS* (4. izdanje). London: Sage.
- Finkenauer, C., Engels, R. C. M. E., i Baumeister, R. F. (2005). Parenting behaviour and adolescent behavioural and emotional problems: The role of self-control. *International Journal of Behavioral Development*, 29(1), 58-69. doi:10.1080/01650250444000333
- Fischer, D. G. (1984). Family size and delinquency. *Perceptual and Motor Skills*, 58, 527-534.
- Forko, M., i Lotar, M. (2012). Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka - važnost percepcije sebe i drugih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 35-47.
- Fortune, S., Cottrell, D., i Fife, S. (2016). Family factors associated with adolescent self-harm: A narrative review. *Journal of Family Therapy*, 38(2), 226-256. doi:10.1111/1467-6427.12119
- Gajnik, D. i Koražija, N. (2008). Navika pušenja, konzumiranja alkohola i opojnih sredstava učenika šestih razreda osnovnih škola i program prevencije „Dobro nije što se puši, guta, pije“ u Zagrebačkoj županiji. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 4(16).
- Galambos, N. L. (2004). Gender and gender role development in adolescence. U R. M. Lerner, i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 233-262). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc. doi:10.1002/9780471726746.ch8
- Garmezy, N. (1983). Stressors of childhood. U N. Garmezy, i M. Rutter (Ur.), *Stress, coping and development in children* (str. 43-84). Minneapolis, MN: McGraw-Hill.
- Grizenko, N., i Fisher, C. (1992). Review of studies of risk and protective factors for psychopathology in children. *Canadian Journal of Psychiatry*, 37(10), 711-721.
- Gruenert, S. (2008). School culture, school climate: they are not the same thing. *The Principal*, 56-59.

- Gullone, E., i Moore, S. M. (2000). Adolescent risk-taking and the five-factor model of personality, *Journal of Adolescence*, 23(4), 393-407.
- Hagan, F. E., i Daigle, L. E. (2020). *Introduction to criminology theories, methods, and criminal behavior*. Los Angeles: Sage.
- Hagborg, W. J. (1996). Scores of middle-school-age students on the Rosenberg self-esteem scale. *Psychological Reports*, 78(3), 1071-1074. doi:10.2466/pr0.1996.78.3c.1071
- Hargreaves, D. H. (1995). School culture, school effectiveness and school improvement. *School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice*, 6(1), 23-46.
- Harter, S. (1985). *Manual for the Self-Perception profile for children*. Denver: University of Denver.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: Guilford.
- Heilbron, N., i Prinstein, M. J. (2008). Peer influence and adolescent non-suicidal self-injury: A theoretical review of mechanisms and moderators. *Applied and Preventative Psychology*, 12, 169-177. doi:10.1016/j.appsy.2008.05.004.
- Henry, K. L. (2007). Who's skipping school: Characteristics of truants in 8th and 10th grade. *Journal of School Health*, 77, 29-35.
- Herrenkohl, T.L., Hawkins, J.D., Chung, I., Hill, K.G., i Battin-Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. U R. Loeber i D.P. Farrington (Ur.), *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (str. 211-246). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Higgins-D'Alessandro, A., i Sath, D. (1998). The dimensions and measurement of school culture: Understanding school culture as the basis for school reform. *International Journal of Educational Research*, 27(7), 553-569.
- Hinde, E. R. (2005). School culture and change: An examination of the effects of school culture on the process of change. *Essays in Education*, 12(5), 1-12.
- Hinnant, J. B., Erath, S. A., i El-Sheikh, M. (2015). Harsh parenting, parasympathetic activity and development of delinquency and substance use. *Journal Of Abnormal Psychology*, 124(1), 137-151. doi:10.1037/abn0000026
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hoeve, M., Blokland, A., Dubas, J. S., Loeber, R., Gerris, J. R. M., i van der Laan, P. H. (2008). Trajectories of delinquency and parenting styles. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(2), 223-235. doi:10.1007/s10802-007-9172-x
- Holtappels, H. G., i Meier, U. (2000). Violence in Schools. *European Education*, 32(1), 66-79.
- Hopson, L. M., Schiller, K. S., i Lawson, H. A. (2014). Exploring linkages between school climate, behavioral norms, social supports, and academic success. *Social Work Research*, 38(4), 197-209.

- Hosokawa, R., i Katsura, T. (2018). Socioeconomic status, emotional/behavioral difficulties, and social competence among preschool children in Japan. *Journal of Child and Family Studies*, 27(12), 4001-4014.
- Hoy, W. K. (1990). Organizational climate and culture: A conceptual analysis of the school workplace. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 1(2), 149-168.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2023). *Izvršena samoubojstva u Hrvatskoj, 2022* [datoteka s podacima]. Dostupno na mrežnoj stranici Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo: <https://www.hzjz.hr/sluzba-epidemiologija-prevencija-nezaraznih-bolesti/izvršena-samoubojstva-u-hrvatskoj-2022/>.
- Huang, C. (2010). Mean-level change in self-esteem from childhood through adulthood: Meta-analysis of longitudinal studies. *Review of General Psychology*, 14(3), 251-260. doi:10.1037/a0020543
- Hulin, C., Netemeyer, R., i Cudeck, R. (2001). Can a Reliability Coefficient Be Too High. *Journal of Consumer Psychology*, 10, 55-58. doi:10.1207/S15327663JCP1001&2_05
- Hull-Blanks, E. A., Kerr, B. A., i Robinson Kurpius S. E. (2004). Risk factors of suicidal ideations and attempts in talented, at-risk girls. *Suicide Life Threat Behav*, 34, 267-276.
- Igra, V., i Irwin Jr., C. E. (1996). Theories of Adolescent Risk-Taking Behavior. U R. J. Diclemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behaviour* (str. 35-52). New York: Springer Science+Business Media.
- Jackman, D. M., i MacPhee, D. (2017). Self-Esteem and future orientation predict adolescents' risk engagement. *The Journal of Early Adolescence*, 37(3), 339-366. doi:10.1177/0272431615602756
- Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji - sustavni pristup*. Zagreb: Alineja.
- James, S. A. (2013). *Has cutting become cool?* Doktorska disertacija. Albany: Massey University.
- James, W. (1890/1950). *The principles of psychology*. Dover: New York. (Originalni rad objavljen 1890).
- Jelić, M. (2011). Nove spoznaje u istraživanjima samopoštovanja: konstrukt sigurnosti samopoštovanja. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 21(2), 443-463.
- Jessor, R. (1987). Problem-Behavior Theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking. *British Journal of Addiction*, 82(4), 331-342. doi:10.1111/j.1360-0443.1987.tb01490.x
- Jugović, A. L., i Luković, M. (2012). Karakteristike samoubistva mladih. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(1), 169-177.
- Jokić, B., i Ristić Dedić, Z. (2010). Razlike u školskom uspjehu učenika trećih i sedmih razreda osnovnih škola u Republici Hrvatskoj s obzirom na spol učenika i obrazovanje roditelja: populacijska perspektiva. *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), 345-362.

- Jonovska, S., Frančišković, T., Kvesić, A., Nikolić, H., Brekalo, Z., Pavlović, E., i Bilić, D. D. (2007). Self-esteem in children and adolescents differently treated for locomotory trauma. *Collegium Antropologicum*, 31(2), 463-469.
- Kaplan, L. S., i Owings, W. A. (2013). *Culture re-boot: Reinvigorating school culture to improve student outcomes*. Thousand Oaks: Corwin Publishers.
- Kawabata, Y., Alink, L. R., Tseng, W., van IJzendoorn, M. H., i Crick, N. R. (2011). Maternal and paternal parenting styles associated with relational aggression in children and adolescents: A conceptual analysis and meta-analytic review. *Developmental Review*, 31(4), 240-278. doi:10.1016/j.dr.2011.08.001
- Kazdin, A. E., Kraemer, H. C., Kessler, R. C., Kupfer, D. J., i Offord, D. R. (1997). Contributions of risk-factor research to developmental psychopathology. *Clinical Psychology Review*, 17(4), 375-406.
- Keresteš, G. (1999). *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Kernis, M. H. (1993). The roles of stability and level of self-esteem in psychological functioning. U R. F. Baumeister (Ur.), *Self-esteem: The puzzle of low self-regard* (str. 167-182). Boston, MA: Plenum Press. doi:10.1007/978-1-4684-8956-9_9
- Kiekens, G., Bruffaerts, R., Nock, M. K., Van de Ven, M., Witteman, C., Mortier, P., Demyttenaere, K., i Claes, L. (2015). Non-suicidal self-injury among Dutch and Belgian adolescents: Personality, stress and coping. *European Psychiatry*, 30, 743-749.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu - Roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M., i Đerđa, V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.
- Kling, K. C., Hyde, J. S., Showers, C. J., i Buswell, B. N. (1999). Gender differences in self-esteem: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 125(4), 470-500. doi:10.1037/0033-2909.125.4.470
- Kokkevi, A., Richardson, C., Florescu, S., Kuzman, M. i Stergar, E. (2007). Psychosocial correlates of substance use in adolescence: A cross-national study in six European countries. *Drug and Alcohol Dependence*, 86(1), 67-74.
- Kostić, J., Žikić, O., Stanković, M., Nikolić, G., i Ignjatović, A. Characteristics of families with adolescents who have engaged in non-suicidal self-injury. *Acta Medica Medianae*, 58(4), 42-48. doi:10.5633/amm.2019.0406
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lane, T. M., i Elliott, A. N. (2001). The relationship between adolescent self-esteem and delinquent, extracurricular, and employment behaviors, *Modern Psychological Studies*, 7(1), 38-43.
- Latimer, J., Kleinknecht, S., Hung, K., i Gabor, T. (2003). *The correlates of self-reported delinquency: An analysis of the National Longitudinal Survey of Children and Youth*. Ottawa: Department of Justice Canada.

- Lau, S. i Leung, K. (1992a). Relations with parents and school and chinese adolescent's self-concept, delinquency, and academic performance. *British Journal of Educational Psychology*, 62, 193-202.
- Lau, S., i Leung, K. (1992b). Self-Concept, delinquency, relations with parents and school and chinese adolescents' perception of personal control. *Personality Individual Differences*, 13, 615-622.
- Le Blanc, M., i Loeber, R. (1998). Developmental criminology updated. *Crime and Justice: A Review of Research*, 23, 101-132.
- Leary, M. R. (1999). Making sense of self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 8(1), 32-35. doi:10.1111/1467-8721.00008
- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K., i Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality Psychology*, 68, 518-530.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M., i Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata - izazovi definiranja i mjerenja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 401-419.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M., i Ricijaš, N. (2011). *Peer Pressure in Adolescence-Boundaries and Possibilities*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Lebedina-Manzoni, M., i Ricijaš, N. (2013). Obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 21(1), 29-38.
- Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata, *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 1-22.
- Livazović, G. (2017). Povezanost obiteljskih, vršnjačkih i školskih odnosa s eksternaliziranim rizičnim ponašanjima adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53, 186-203.
- Livazović, G., i Ručević, S. (2012). Rizični čimbenici eksternaliziranih ponašanja i odstupajućih navika hranjenja među adolescentima. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 21(3), 733-752.
- Loeber, R., i Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737-762.
- Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M., i Van Kammen, W. B. (1998). *Antisocial behavior and mental health problems: Explanatory factors in childhood and adolescence*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W. B., i Farrington, D. P. (1991), Initiation, escalation, and desistance in juvenile offending and their correlates. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 82, 36-82.
- Lotar-Rihtarić, M., i Kamenov, Ž. (2013). Susceptibility to peer pressure and attachment to friends. *Psihologija*, 46(2), 111-126. doi:10.2298/PSI1302111L
- Macanović, N., Grbić-Pavlović, N., i Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija: prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.

- Maccoby, E. E., i Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent–child interaction. U P. H. Mussen i E. M. Hetherington (Ur.), *Handbook of child psychology: Socialization, Personality, and Social Development* (str. 1-101). New York: Wiley.
- MacDonald, G., i Leary, M. R. (2012). Individual differences in self-esteem. U M. R. Leary, i J. P. Tangney (Ur.), *Handbook of self and identity* (str. 354-377). New York, NY: Guildford Press.
- Macuka, I. (2004). Skala percepcije obiteljskih odnosa. U K. Lacković Grgin, A. Proroković, V. Čubela i Z. Penezić (Ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika 2* (str. 17-21). Zadar: Filozofski fakultet.
- Madge, N., Hawton, K., McMahon, E. M., Corcoran, P., De Leo, D., de Wilde, E. J., Fekete, S., van Heeringen, K., Ystgaard, M., i Arensman, E. (2011). Psychological characteristics, stressful life events and deliberate self-harm: findings from the Child & Adolescent Self-harm in Europe (CASE) Study. *European child & adolescent psychiatry*, 20(10), 499-508. doi:10.1007/s00787-011-0210-4
- Maguin, E., i Loeber, R. (1996). Academic Performance and Delinquency. *Crime and Justice*, 20, 145-264.
- Markelić, M., Muslić, Lj., Jovičić Burić, D., Lanščak, N., Križan, H., i Musić Milanović, S. (2021). Europsko istraživanje o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima 2019., Svezak 1. Sredstva ovisnosti. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Marsh, H. W. (1986). Global self-esteem: its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1224-1236.
- Martinjak, D., i Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije* (nastavni materijal). Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Matković, R. (2020). *Rizična ponašanja djece i mladih u Splitsko-dalmatinskoj županiji*. Split: Nastavni zavod za javno zdravstvo.
- Matković, R., Petak, A., Ključević, Ž. (2021). Odnos navika konzumacije alkohola i percepcije roditeljskih ponašanja kod adolescenata Splitsko-dalmatinske županije. *Kriminologija i socijalna integracija*, 29(1), 105-144.
- McClun, L. A., i Merrell, K. W. (1998). Relationship of perceived parenting styles, locus of control orientation, and self-concept among junior high age students. *Psychology in the Schools*, 35(4), 381-390.
- McCord, J., Widom, C. S., i Crowell, N. A. (2001). *Juvenile Crime, Juvenile Justice*. Washington, DC: National Academy Press.
- McIntosh, J., MacDonald, F., i McKeganey, N. (2003). The initial use of drug sin a sample of pre-teenage schoolchildren: the role of choice, pressure and influence. *Drugs: education, prevention and policy*, 10(2), 147-158.
- McKinney, C., Milone, M. C., i Renk, K. (2011). Parenting and late adolescent emotional adjustment: Mediating effects of discipline and gender. *Child Psychiatry And Human Development*, 42(4), 463-481. doi:10.1007/s10578-011-0229-2

- McMahon, E., Reulbach, U., Corcoran, P., Keeley, H., Perry, I., i Arensman, E. (2010). Factors associated with deliberate self-harm among Irish adolescents. *Psychological Medicine*, 40(11), 1811-1819. doi:10.1017/S0033291709992145
- Mier, C., i Ladny, R. T. (2017). Does self-esteem negatively impact crime and delinquency? A meta-analytic review of 25 years of evidence. *Deviant Behavior*, 39(8), 1006-1022. doi:10.1080/01639625.2017.1395667
- Miller, S., Loeber, R., i Hipwell, A. (2009). Peer deviance, parenting and disruptive behavior among young girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(2), 139-152.
- Miranda-Mendizabal, A., Castellví, P., Parés-Badell, O., Alayo, I., Almenara, J., Alonso, I., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Gili, M., Lagares, C., Piqueras, J. A., Rodríguez-Jiménez, T., Rodríguez-Marín, J., Roca, M., Soto-Sanz, V., Vilagut, G., i Alonso, J. (2019). Gender differences in suicidal behavior in adolescents and young adults: systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *International Journal of Public Health*, 64(2), 265-283. doi:10.1007/s00038-018-1196-1
- Modecki, K. L., i Uink, B. (2018). *Understanding delinquency during the teenage years: Developmental pathways of antisocial decision making among disadvantaged youth*. Report to the Criminology Research Advisory Council Grant: CRG 13/14-15. Preuzeto s: <https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2020-05/13-1415-FinalReport.pdf>
- Moilanen, K., Shaw, D., i Maxwell, K. (2010). Developmental cascades: Externalizing, internalizing, and academic competence from middle childhood to early adolescence. *Development and Psychopathology*, 22(3), 635-653. doi:10.1017/S0954579410000337
- Moreno, J. M. (2007). The dynamics of curriculum design and development: Scenarios for curriculum evolution. U A. Benavot i C. Braslavsky (Ur.), *School knowledge in comparative and historical perspective* (str. 195-209). London: Springer.
- Mrazek, P. J., i Haggerty, R. J. (1994). *Reducing risks for mental disorders: Frontiers for preventative intervention research*. Washington, DC: National Academy Press.
- Mruk, C. J. (2006). *Self-esteem research, theory and practice: toward a positive psychology of self-esteem*. New York: Springer Publishing Company.
- Murray, J., i Farrington, D. P. (2010) Risk factors for conduct disorder and delinquency: Key findings from longitudinal studies. *Canadian Journal of Psychiatry*, 55(10), 633-642.
- Nekić, M., Uzelać, E., i Jurkin, M. (2016). Uloga samopoštovanja i vršnjačkog pritiska u objašnjenju usamljenosti adolescenata. *Acta Iadertina*, 13(1), 41-63.
- Ney, B. (2013). *Measuring school culture in higher education: A multi-method approach*. Neobjavljena doktorska disertacija, Odsjek industrijske i organizacijske psihologije, Sveučilište Twente.
- Nisar, M., Ullah, S., Ali, M., i Alam, S. (2015). Juvenile delinquency: The influence of family, peer and economic factors on juvenile delinquents. *Scientia Agriculturae*, 9(1), 37-48.
- Oktan, V. (2017). Self-Harm behaviour in adolescents: Body image and self-esteem. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 27(2), 177-189. doi: 10.1017/jgc.2017.6

- Onyskiw, J. E., i Hayduk, L. A. (2003). Processes underlying children's adjustment in families characterized by physical aggression. *Family Relations*, 50(4), 376-385.
- Osner, C. B. (2006). The criminal offending–self-esteem nexus which version of the self-esteem theory is supported? *The Prison Journal* 86(3), 344-363. doi:10.1177/0032885506291024
- Overholser, J. C., Adams, D. M., Lehnert, K. L., i Brinkman, D. C. (1995). Self-esteem deficits and suicidal tendencies among adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34(7), 919-928.
- Parker, J. G., Low, C. M., Walker, A. R., Gamm, B. K. (2005). Friendship jealousy in young adolescents: Individual differences and links to sex, self-esteem, aggression, and social adjustment. *Developmental Psychology*, 41(1), 235-250. doi:10.1037/0012-1649.41.1.235
- Patterson, G. R., Reid, J. B., i Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, Oregon: Oregon Social Learning Center.
- Patton, G. C., Olsson, C., Bond, L., Toumbourou, J. W., Carlin, J. B., Hemphill, S. A., i Catalano, R. F. (2008). Predicting female depression across puberty: a two-nation longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 47(12), 1424-1432.
- Peterson, J., Freedenthal, S., Sheldon, C., i Andersen, R. (2008). Nonsuicidal Self injury in Adolescents. *Psychiatry*, 5(11), 20-26.
- Pettit, G. S., Laird, R. D., Dodge, K. A., Bates, J. E., i Criss, M. M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development*, 72(2), 583-598.
- Petz, B., Kolesarić, V., i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pillay, A. L. (1998). Perception of family functioning in conduct disordered adolescent. *South African Journal of Psychology*, 28(4), 191-196.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., i Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research: New analyses of the Cambridge Study in Delinquent Development*. New York: Cambridge University Press.
- Piquero, A. R., Farrington, D. P., Welsh, B. C., Tremblay, R., i Jennings, W. G. (2009). Effects of early family/parent training programs on antisocial behavior and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, 5(2), 83-120.
- Posavec, L., i Vlah, N. (2019). Odnos učitelj – učenik. *Napredak*, 160(1-2), 51-64.
- Prinstein, M. J., Heilbron, N., Guerry, J. D., Franklin, J. C., Rancourt, D., Simon, V., i Spirito, A. (2010). Peer Influence and Nonsuicidal Self Injury: Longitudinal Results in Community and Clinically-Referred Adolescent Samples. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(5), 669-682.
- Pullmann, H., i Allik, J. (2000). The Rosenberg Self-Esteem Scale: Its dimensionality, stability and personality correlates in Estonia. *Personality and Individual Differences*, 28, 701-715. doi:10.1016/S0191-8869(99)00132-4

- Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M., i Majić, M. (2011). Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak*, 152(3-4), 373-388.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 11(2-3), 239-263.
- Rae-Grant, N., Thomas B. H., Offord, D. R., i Boyle, M. H. (1989). Risk, protective factors, and the prevalence of behavioral and emotional disorders in children and adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 28(2), 262-268.
- Reppucci, N. D., Fried, C. S., i Schmidt, M. G. (2002). Youth violence: Risk and protective factors. U R. R. Corrado, R. Roesch, S. D. Hart, i J. K. Gierowski (Ur.), *Multi-problem violent youth: A foundation for comparative research on needs, interventions, and outcomes* (str. 3-22). Burke, VA: IOS Press.
- Richter, M., i Lampert, T. (2008). The role of socioeconomic status, peer and school context for adolescent smoking. *Arch. Public Health*, 66(2), 69-87.
- Ricijaš, N. (2009.). *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*. Doktorska disertacija. Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
- Robins, R.W., Tracy, J.L., Trzniewski, K.H., Potter, J. i Gosling, S.D. (2001). Personality Correlates of Self-Esteem. *Journal of Research in Personality*, 35, 463-482.
- Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., i Donnellan, M. B. (2012). A brief primer on self-esteem. *The Prevention Researcher*, 19(2), 3-7.
- Rose, A. J., Carlson, W., i Waller, E. M. (2007). Prospective associations of co-rumination with friendship and emotional adjustment: Considering the socioemotional trade-offs of co-rumination. *Developmental Psychology*, 43(4), 1019-031. doi:10.1037/0012-1649.43.4.1019
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenberg, M., Schooler, C., i Schoenbach, C. (1989). Self-Esteem and adolescent problems: Modeling Reciprocal Effects. *American Sociological Review*, 54(6), 1004-1018.
- Rosenfield, S. (1999). Splitting the difference: Gender, the self, and mental health. U C. S. Aneshensel, i J. C. Phelan (Ur.), *Handbook of the sociology of mental health* (str. 209-224). New York: Kluwer Academic.
- Ručević, S. (2008). Metodološki postupci i izazovi primjene samoiskaza i longitudinalnih nacrtu u istraživanjima razvoja delinkventnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 421-443.
- Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 20, 167-187.
- Ručević, S., Ajduković, M., i Šincek, D. (2009). Razvoj upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 17(1), 1-11.

- Ručević, S., i Duvnjak, I. (2010). Povezanost reaktivne i proaktivne agresije, privrženosti i samopoštovanja adolescenata. *Psiholgijske teme*, 19(1), 103-121.
- Rutter, M., Giller, H., i Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sabates, R., i Dex, S. (2012). *Multiple risk factors in young children's development*. Centre for Longitudinal Studies. London: Institute of Education, University of London.
- Samardžić, S., Bujšić, G., Kožul, K. i Tadijan, D. (2011). Drinking in Adolescents – Qualitative Analysis. *Collegium antropologicum*, 35(1), 123-126.
- Santelli, J. S., Lowry, R., Brener, N. D., i Robin, L. (2000). The association of sexual behaviors with socioeconomic status, family structure, and race/ethnicity among US adolescents. *American Journal of Public Health*, 90(10), 1582-1588.
- Santor, D. A., Messervey D., i Kusumakar V. (2000). Measuring peer pressure, popularity, and conformity in adolescent boys and girls: Predicting school performance, sexual attitudes, and substance abuse. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(2), 163-182.
- Saufler, C. (2005). *School climate and school culture*. Maine Department of Education. Preuzeto: <http://www.maine.gov/education/bullyingprevention/schools.htm>
- Scheff, T. J., i Fearon, D. S. (2004). Cognition and emotion? The dead end in self-esteem research. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34, 73-90.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership* (4. izd.). San Francisco: Jossey-Bass.
- Schoen, L. T., i Teddlie, C. (2008). A new model of school culture: a response to a call for conceptual clarity. *School Effectiveness and School Improvement*, 19(2), 129-153.
- Shader, M. (2004). *Risk factors for delinquency: An overview*. U.S. Department of Justice. Preuzeto s <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/risk-factors-delinquency-overview>
- Sharland, E. (2006). Young people, risk taking and risk making: Some thoughts for social work, *British Journal of Social Work*, 3, 247-265.
- Shaw, J., i Reyes, P. (1992). School cultures: Organizational value orientation and commitment. *The Journal of Educational Research*, 85(5), 295-302.
- Siegel, L. J. (2007). *Criminology: The Core*. Thomson Wadsworth.
- Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T., Steinberg, L. (2003). Psychological Control and Autonomy Granting: Opposite Ends of a Continuum or Distinct Constructs? *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 113-128.
- Sim, T. N., i Koh, S. F. (2003). A domain conceptualization of adolescent susceptibility to peer pressure. *Journal of Research on Adolescence*, 13(1), 57-80.
- Singer, M., i Mikšaj Todorović, Lj. (1993). *Delinkvencija mladih*. Zagreb: Globus.
- Singh, G. K., i Ghandour, R. M. (2012). Impact of neighborhood social conditions and household socioeconomic status on behavioral problems among US children. *Maternal and Child Health Journal*, 16(1), S158-S169.

- Smetana, J. G., i Daddis, C. (2002). Domain-specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practices. *Child Development*, 73, 563-580.
- Soto-Sanz, V., Piqueras, J. A., Rodríguez-Marín, J., Pérez-Vázquez, M. T., Rodríguez-Jiménez, T., Castellví, P., Miranda-Mendizábal, A., Parés-Badell, O., Almenara, J., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Gili, M., Roca, M., Lagares, C., i Alonso, J. (2019). Self-esteem and suicidal behaviour in youth: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psicothema*, 31(3), 246-254.
- Steinberg, L., i Morris, A. S. (2001). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*. 52, 83-110.
- Steinberg, L., i Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. U M. H. Bornstein (Ur.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (str. 103-133). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Stentiford, L., Koutsouris, G., i Allan, A. (2023). Girls, mental health and academic achievement: a qualitative systematic review. *Educational Review*, 75(6), 1224-1254. doi:10.1080/00131911.2021.2007052
- Stevens, T., Morash, M, i Park, A. (2011). Late-Adolescent delinquency: risks and resilience for girls differing in risk at the start of adolescence. *Youth & Society*, 43(4), 1433-1458.
- Sturzbecher, D., Landua, D., i Shahla, H. (2001). Jugendgewalt unter ostdeutschen Jugendlichen. U D. Sturzbecher (Ur.), *Jugend in Ostdeutschland. Lebenssituationen und Delinquenz* (str. 249-300). Opladen: Leske and Budrich.
- Sušanj, Z. (2005). *Organizacijska klima i kultura*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Šakić, V., Franc, R., i Mlačić, B. (2002.). Samoiskazana sklonost adolescenata antisocijalnim devijacijama. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 11 (2-3): 265-289.
- Šimić Šašić, S., Klarin, M., i Proroković, A. (2011). Socioekonomske prilike obitelji i kvaliteta obiteljske interakcije kao prediktori školskog uspjeha srednjoškolaca u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. *Ljetopis socijalnog rada* 18(1), 31-62.
- Tafarodi, R. W., i Milne, A. B. (2002). Decomposing global self-esteem. *Journal of Personality*, 70, 443-483.
- Tafarodi, R. W., i Swann, W. B., Jr. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31, 653-673.
- Tafarodi, R. W., i Swann, W. B., Jr. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65, 322-342.
- Tanti, C., Stukas, A. A., Halloran, M. J., Fodday, M. (2011). Social identity change: Shifts in social identity during adolescence. *Journal of Adolescence*, 34(3), 555-567.
- Thornberry, T. P., i Krohn, M. D. (2000). *The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime*. Preuzeto s http://www.ncjrs.gov/criminal_justice2000/vol_4/04b.pdf
- Tschan, T., Schmid, M., i In-Albon, T. (2015). Parenting behavior in families of female adolescents with nonsuicidal self-injury in comparison to a clinical and a nonclinical control group. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9(1), 1-9.

- Tørmoen, A. J., Myhre, M., Walby, F. A., Grøholt, B., i Rossow, I. (2020). Change in prevalence of self-harm from 2002 to 2018 among Norwegian adolescents. *The European Journal of Public Health*, 30(4), 1-5.
- van der Laan, A., Veenstra, R., Bogaerts, S., Verhulst, F. C., i Ormel, J. (2010). Serious, minor, and non-delinquents in early adolescence: The impact of cumulative risk and promotive factors. The TRAILS study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(3), 339-351.
- Vander Zanden, J. W., Crandell, T. L., i Haines Crandell, C. (2000). *Human Development*. New York: The McGraw-Hill Companies.
- Vasta, R., Haith, M. M., i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Victor, S. E., Muehlenkamp, J. J., Hayes, N. A., Lengel, G. J., Styer, D. M., i Washburn, J. J. (2018). Characterizing gender differences in nonsuicidal self-injury: Evidence from a large clinical sample of adolescents and adults. *Comprehensive Psychiatry*, 82, 53-60. doi:10.1016/j.comppsy.2018.01.009
- Vidić, T., i Miljković, D. (2023). Mišljenje učitelja o ocjenjivanju u osnovnoj školi. *Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 164(3-4), 221-241.
- Vieno, A., Nation, M., Pastore, M., i Santinello, M. (2009), Parenting and antisocial behavior: A model of the relationship between adolescent self-disclosure, parental closeness, parental control, and adolescent antisocial behavior. *Developmental Psychology*, 45(6), 1509-1519.
- Vizek Vidović, V., Rijavec, M., Vlahović-Štetić, V., i Miljković, D. (2014). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP – Vern.
- Vizek Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., i Petrak, O. (1999). Neke metrijske karakteristike skale za procjenu ponašanja učenika u razredu. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 35(1), 51-61.
- Vončina, L. (2013). *Nezaposlenost kao izravan ili neizravan čimbenik rizika za zdravlje*. Doktorska disertacija. Split: Medicinski fakultet.
- Vrcelj, S. (2003). Školska kultura – faktor kvalitete. U M. Kramar, i M. Duh (Ur.), *Didaktični in metodični vidiki prenove in razvoja izobraževanja: knjiga referatov z 2. mednarodnega znanstvenog a posveta* (str. 87-95). Maribor: Pedagoški fakultet.
- Vrselja, I. (2017). Kasna delinkvencija kod adolescenata: Uloga želje za autonomijom i druženja s devijantnim vršnjacima. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 26(4), 477-497.
- Vrselja, I., Sučić, I., i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 18(4-5), 739-762.
- Vučenović, D., Hajnel, Lj., Mavar, M. (2015). Percepcija roditeljskog stila odgoja i depresivnost adolescenata s obzirom na spol i dob. *Klinička psihologija*, 8(1), 81-92.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5, 31-51.

- Vulić-Prtorić, A. (2004). *Depresivnost u djece i adolescenata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vulić-Prtorić, A., i Cifrek-Kolarić, M. (2011). *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
- Walker, J. S., i Bright, J. A. (2009). False inflated self-esteem and violence: A systematic review and cognitive model. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 20(1), 1-32. doi:10.1080/14789940701656808
- Warr, M. (1993). Age, peers and delinquency. *Criminology* 31(1), 17-40
- WHO (2011). Suicide prevention. Preuzeto s: http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide/suicideprevent/en/.
- Wild, L. G., Flisher, A. J., Bhana, A., i Lombard, C. (2004). Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1454-67.
- Willoughby, T., Chalmers, H., Busseri, M. A., Bosacki, S., Dupont, D., Marini, Z., Rose-Krasnor, L., Sadava, S., Ward, A., i Woloshyn, V. (2007). Adolescent non-involvement in multiple risk behaviors: An indicator of successful development? *Applied Developmental Science* 11(2), 89-103.
- Wolff, J. M.; Crockett, L. J. (2011): The role of deliberative decision making, parenting, and friends in adolescent risk behaviors. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(12), 1607-1622.
- Wood, J. V., i Forest, A. L. (2016). Self-protective yet self-defeating: The paradox of low self-esteem people's self-disclosures. U J. M. Olson, i M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 131-188). Cambridge: Academic Press.
- Woolley, N. O., i Macinko, J. (2019). Association between sociodemographic characteristics and sexual behaviors among a nationally representative sample of adolescent students in Brazil. *Cadernos de Saúde Pública*, 35(2), 1-13. doi:10.1590/0102-311X00208517
- Zeigler-Hill, V. (2013). The importance of self-esteem. U V. Zeigler-Hill (Ur.), *Self-esteem*. New York, NY: Psychology Press.
- Zheng, L. R., Atherton, O. E., Trzesniewski, K., i Robins, R. W. (2020). Are self-esteem and academic achievement reciprocally related? Findings from a longitudinal study of Mexican-origin youth. *Journal of personality*, 88(6), 1058-1074. doi:10.1111/jopy.12550
- Zimmerman, M., Copeland, L., Shope, J. T., i Dielman, T. E. (1997). A longitudinal study of self-esteem: Implications for adolescent development. *Journal of youth and adolescence*, 26(2), 117-141.
- Zloković, J., i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213.
- Zrilić, S. (2005). Autoritarni odgojni stil roditelja kao prediktor školskog neuspjeha. *Pedagoška istraživanja*, 2(1), 125-137.

Prilozi

Prilog 1. Dozvola Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KLASA: 602-04/22-04/01
URBROJ: 2158-83-02-22-3

Osijek, 20. siječnja 2022.

Filozofski fakultet Osijek
Etičko povjerenstvo
Lorenza Jägera 9
31000 Osijek

MIŠLJENJE ETIČKOG POVJERENSTVA

Poslijedoktorand Vladimir Bjelobrk podnio je 10. siječnja 2022., prijedlog istraživanja, naslova **"Individualni i socijalni čimbenici rizičnog ponašanja djece"**. Istraživanje se odvija pod mentorstvom doc. dr. sc. Ivane Sekol, a u svrhu izrade doktorskog rada. Traži se usklađenost istraživanja s Etičkim kodeksom Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku.

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek proučilo je priloženu dokumentaciju te na sastanku održanom elektroničkim putem 11. I - 14. I. 2021. (58.e-sjednici) zaključilo da je predloženo istraživanje u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i može se provesti kako je planirano u priloženoj dokumentaciji.

Predsjednik Etičkog povjerenstva
Marijan Krivak, prof. dr. sci.

Dostavljeno:

1. Vladimir Bjelobrk
2. Pismohrana Etičkog povjerenstva
3. Pismohrana Fakulteta

azvo

ESG Certifikat
sustava osiguranja
kvalitete u obrazovanju

Prilog 2. Suglasnost roditelja za sudjelovanje u i istraživanju

Poštovani roditelji,

molim Vas za suglasnost da Vaše dijete, učenik/ica OŠ Vladimir Becića, sudjeluje u istraživanju doktorskog rada iz područja pedagogije pod nazivom „Individualni i socijalni čimbenici rizičnog ponašanja djece“. Istraživanje se provodi na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Osijeku pod mentorstvom doc. dr. sc. Ivane Sekol.

Cilj je ovog istraživanja ispitati koji individualni i socijalni čimbenici imaju najznačajniji prediktorski učinak na razvoj rizičnog ponašanja djece. Rezultati istraživanja u konačnici bi omogućili izgradnju jasnije uloge škole u prevenciji rizičnih ponašanja, odnosno predložit će se određene preventivne strategije koje bi za posljedicu imale poželjne odgojne učinke od kojih korist ne bi imali samo učenici i njihove obitelji, već i šira društvena zajednica.

Unaprijed zahvaljujem!

S poštovanjem,

Vladimir Bjelobrk, mag. educ. philol. croat. et mag. paed.

Odsjek za pedagogiju

Filozofski fakultet Osijek

Suglasan/na sam da moje dijete sudjeluje u istraživanju:

DA

NE

(potpis roditelja)

Prilog 3. Upitnik sociodemografskih podataka (SDM)

SDM

Ovim upitnikom želimo saznati više o ponašanju djece u tvojoj školi te kakav je tvoj odnos s vršnjacima i roditeljima. Najprije te molimo da nam odgovoriš na nekoliko pitanja o sebi.

Razred: _____ **Spol (zaokruži):** M   Ž

Koliko imaš godina?: _____

Mjesto/grad u kojem živiš (upiši na crtu): _____

Koliko braće i sestara imaš? (upiši na crtu) _____

S kim živiš? (zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe):

- a) s oba roditelja
- b) s ocem
- c) s majkom
- d) s nekim drugim (na crtu upiši s kim) _____

U mojoj obitelji zaposleni su (zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe):

- a) oba roditelja
- b) samo otac
- c) samo majka
- d) roditelji su mi nezaposleni

Molimo te da u sljedećoj tablici zaokružiš s kojim si uspjehom završio/la prošli razred.

Opći uspjeh na kraju prošle školske godine	odličan (5)
	vrlo dobar (4)
	dobar (3)
	dovoljan (2)

U prošloj školskoj godini imao/la sam neopravdane sate zbog nepohađanja nastave.
(zaokruži odgovor koji se odnosi na tebe)

DA   NE

Prilog 4. Samoiskaz rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP)

SRDP

U sljedećoj tablici opisana su neka ponašanja koja čine mladi. Molimo Te da pažljivo pročitaš opis pojedinih ponašanja i da u odgovarajući stupac ispod **Broja puta** s „X“ označiš koliko si se puta ponašao na određeni način.

Ponašanja Koliko si puta <u>u životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
1. Vozio/la skuter ili motor, a da nisi imao/la potvrdu o poznavanju prometnih propisa odnosno odgovarajuću vozačku dozvolu.				
2. Švercao/la u vlaku, autobusu ili tramvaju.				
3. Nasilno ušao u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
4. Iskoristio priliku (npr. otvoren prozor) i ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
5. Nasilno otvorio/la zaključani automobil da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.				
6. Skidao/la dijelove s tuđeg automobila, motora ili bicikla (kao npr. brisače, svjetla i sl.) i prisvojio/la ih.				
7. Uzeo/la u samoposluzi ili nekoj drugoj trgovini stvar ili stvari vrijedne više od 100 KN, a da nisi platio/la.				
8. Našao/la nešto vrijedno (npr. mobitel) i to zadržao/la bez pokušaja da to vratiš vlasniku.				
9. Prijetio/la batinama nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.				
10. Prijetio/la oružjem (hladnim - nož, baseball palica ili vatrenim - pištolj, bomba) nekoj osobi da bi došao/la do novca ili vrijednijih stvari.				
11. Namjerno razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu ili slično.				
12. Ispustio/la gume na automobilu, ili ga na neki drugi način oštetio kao npr. izgrebao/la lak, razbio/la prozor i sl..				

Ponašanja Koliko si puta <u>u životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
13. Crtao grafite bez službene dozvole (npr. vlasnika kuće, stanara zgrade, vlasti za npr. školu, tramvajske stanice, vlakove...).				
14. Opio/la pivom ili vinom.				
15. Opio/la <u>oštrim alkoholnim pićima</u> kao npr. votka, viski i sl.				
16. „Snifao/la“ ili "gongao/la" se (udisao/la ljepilo).				
17. Pušio/la marihuanu ili hašiš.				
18. Koristio/la ecstasy ("bombone"), "ice" i slične droge.				
19. „Tabletirao/la“ se (namjerno uzeo/la prekomjernu dozu lijekova).				
20. Koristio/la neku tešku drogu kao npr. kokain, heroin, LSD, speed i sl.				
21. Bio/la u školi pod utjecajem neke droge.				
22. Preprodavao/la drogu.				
23. Ostao/la puno dulje vani no što ste se dogovorili s roditeljima.				
24. Pobjegao/la iz škole.				
25. Sudjelovao/la u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki tvoji prijatelji.				
26. Primio/la ili kupio/la nešto za što si znao/la da je ukradeno (npr. mobitel, sat i sl.).				
27. Uzeo/la građevinski materijal ili druge stvari s gradilišta ili iz skladišta.				
28. Nisi vratio/la novac roditeljima ili drugim članovima obitelji nakon što si obavio/la kupnju, a da ti oni nisu dozvolili da zadržiš taj novac.				

Ponašanja Koliko si puta <u>u životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-5	više od 5
29. Razbijao/la stvari po kući kad su ti roditelji ili drugi odrasli članovi obitelji nešto zabranili ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.				
30. Udario/la majku, oca ili drugog odraslog člana obitelji kad su ti nešto zabranili (izlazak, vožnju mopedom i sl.) ili ti nisu dali novac koji si tražio/la.				
31. Udario/la ili ozbiljnije ozlijedio/la nastavnike ili profesore.				
32. Prijetio/la svojoj djevojci/mladiću da ćeš ju/ga udariti/ozlijediti.				
33. Imao/la pokušaj samoranjavanja (rezaio/la se, gasio čikove po sebi i sl.).				
34. Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću.				
35. Sudjelovao/la u nasilju na utakmicama (npr. palio/la baklje, tukao/la se, kidao/la stolce i sl.).				
36. Sudjelovao/la u napadu na osobu zbog njene vjere, rase ili spolne orijentacije (npr. Romi, homoseksualci, transvestiti).				
37. Preprodavao/la presnimljeni audiovizualni materijal (albume, filmove i slično).				
38. Imao/la pokušaj suicida.				

Molimo te, odgovori i na ova dva pitanja:

	Broj partnera			
	0	1-2	3-4	5 i više
A) Koliko si spolnih partnera imao/la u životu?				

B) Ako si imao/la spolni odnos, u kojem razredu se to prvi put dogodilo? _____

Ukoliko si do sada imao/la spolne odnose, molimo te da odgovoriš i na slijedeća pitanja

(Koliko si puta u životu?)

Ponašanja Koliko si puta <u>u životu</u> ?	Broj puta			
	nikad	1-2	3-4	5 i više
I. Stupio/la u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/tablete)?				
II. Stupio/la u seksualne odnose na jednu noć s usputnom partnericom/ partnerom?				
III. Strahovao da ti je partnerica trudna?/ Koliko si puta strahovala da si trudna?				

Prilog 5. Rosenbergova skala samopoštovanja (ROS)

ROS

Pred tobom se nalazi niz tvrdnji koje opisuju što ljudi misle i osjećaju o sebi. Molimo, pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruži broj koji najbolje opisuje u kojoj mjeri se pojedina tvrdnja **odnosi na tebe**.

Brojevi imaju sljedeće značenje:

1	2	3	4
uopće se ne slažem	ne slažem se	slažem se	potpuno se slažem

1. Općenito govoreći, zadovoljan/na sam sobom.	1 2 3 4
2. Želio/željela bih imati više poštovanja prema samom/oj sebi.	1 2 3 4
3. Osjećam da nema puno toga čime bih se mogao/la ponositi.	1 2 3 4
4. Ponekad se osjećam potpuno beskorisnim/nom.	1 2 3 4
5. Sposoban/na sam raditi i izvršavati zadatke podjednako uspješno kao i većina drugih ljudi.	1 2 3 4
6. S vremena na vrijeme se osjećam kao da ništa ne vrijedim.	1 2 3 4
7. Osjećam da sam isto toliko sposoban/na koliko i drugi ljudi.	1 2 3 4
8. Osjećam da posjedujem niz vrijednih osobina.	1 2 3 4
9. Sve više dolazim do saznanja da jako malo vrijedim.	1 2 3 4
10. Mislim da vrijedim barem koliko i drugi ljudi.	1 2 3 4

Prilog 6. Skala percepcije obiteljskih odnosa (SPOO)

SPOO

U ovom upitniku nalaze se tvrdnje koje opisuju različite odnose između djece i njihovih roditelja.

Tvoj zadatak je da pažljivo pročitaš svaku tvrdnju i s desne strane zaokružiš broj ispod odgovora koji najbolje opisuje tvoj odnos s majkom i zatim tvoj odnos s ocem.

Npr. ako ono što je napisano u rečenici ne vrijedi za tvoj odnos s majkom ili ocem zaokružit ćeš **broj 1** koji predstavlja odgovor «NETOČNO», ako se samo djelomično odnosi na tvoj odnos s majkom/ocem zaokružit ćeš **broj 2** koji predstavlja odgovor «DJELOMIČNO TOČNO». Ako ono što je napisano u rečenici jako dobro opisuje tvoju majku/oca ili tvoj odnos s njima zaokružit ćeš **broj 3** što znači «POTPUNO TOČNO».

Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruži odgovarajući broj. U ovom upitniku nema točnih ili pogrešnih odgovora.

	Moja majka...			Moj otac...		
	Netočno	Djelomično točno	Točno	Netočno	Djelomično točno	Točno
1. Ne ispriča mi se kada nepravedno postupi prema meni.	1	2	3	1	2	3
2. Često viče na mene.	1	2	3	1	2	3
3. Ne pokazuje mi da me voli.	1	2	3	1	2	3
4. Pruža mi sigurnost.	1	2	3	1	2	3
5. Utješi me kada sam tužan/na.	1	2	3	1	2	3
6. Potiče me da pričam o stvarima koje su meni važne.	1	2	3	1	2	3
7. Prihvaća moje pogreške.	1	2	3	1	2	3
8. Imam osjećaj kao da me ne primjećuje.	1	2	3	1	2	3
9. Nije uz mene kada mi je potrebna/an.	1	2	3	1	2	3
10. Mogu pričati s njom/njim i o intimnim stvarima.	1	2	3	1	2	3
11. Često kaže da nema vremena razgovarati sa mnom kada ju/ga trebam.	1	2	3	1	2	3
12. Ohrabruje me da uspijem u drugim aktivnostima izvan škole.	1	2	3	1	2	3
13. Često mi „drži predavanja“ kako se trebam ponašati.	1	2	3	1	2	3
14. Ja i moja majka/otac imamo iskren odnos.	1	2	3	1	2	3
15. Ne zanima je/ga koje probleme ja imam.	1	2	3	1	2	3
16. Omalovažava me kada učinim nešto pogrešno.	1	2	3	1	2	3
17. Pretjerano me kritizira.	1	2	3	1	2	3
18. Stalno me ispituje.	1	2	3	1	2	3
19. Ismijava me pred drugima.	1	2	3	1	2	3
20. Prijeti da će mi nešto učiniti.	1	2	3	1	2	3
21. Kada pogriješim kažnjava me šutnjom.	1	2	3	1	2	3
22. Rijetko me poljubi.	1	2	3	1	2	3
23. Rijetko mi se smiješi.	1	2	3	1	2	3
24. Često me ucjenjuje ako se ne držim njenih/njegovih pravila ponašanja.	1	2	3	1	2	3
25. Uspoređuje me s drugom djecom.	1	2	3	1	2	3

Prilog 7. Skala podložnosti vršnjačkom pritisku (SPPV)

SPPV

U dijelu koji slijedi nalaze se tvrdnje koje se odnose na tvoje ponašanje. Molimo te da pročitaš svaku tvrdnju te da zaokruživanjem odgovarajućeg broja odgovoriš koliko je pojedina tvrdnja **za tebe točna**.

1 uopće nije točno   2 uglavnom nije točno   3 niti točno niti netočno   4 uglavnom točno   5 u potpunosti točno

Tvrdnje					
1. Probao/la sam drogu zato jer su to i drugi u mom društvu to napravili.	1	2	3	4	5
2. Nisam se družio/la s nepopularnim vršnjacima kako bi me članovi mog društva bolje prihvatili.	1	2	3	4	5
3. Govorio/la sam negativnije o svojim roditeljima nego što to stvarno mislim kad su to i drugi činili.	1	2	3	4	5
4. Iako to nisam želio/željela, u školi sam sudjelovao/la u „psinama“ kad su to prijatelji od mene tražili.	1	2	3	4	5
5. Iako to nisam želio/željela, pio/la sam alkohol kako bih se bolje uklopio/la među vršnjake.	1	2	3	4	5
6. Suprotstavljao/la sam se roditeljima kako bih bio/bila popularniji/ja među vršnjacima.	1	2	3	4	5
7. Samoozljeđivao/la sam se kad su to i drugi u mom društvu radili.	1	2	3	4	5
8. Iako to nisam želio/željela, pušio/la sam cigarete da se tako bolje uklopim u svoje društvo.	1	2	3	4	5
9. Promijenio/la sam svoju frizuru da me vršnjaci bolje prihvate.	1	2	3	4	5
10. Družio/la sam se s vršnjacima koji mi se nisu sviđali jer je to utjecalo na moju popularnost u grupi.	1	2	3	4	5
11. Na nagovor vršnjaka radio/la sam stvari s kojima se moji roditelji nisu slagali.	1	2	3	4	5
12. Kako bi me bolje prihvatili, s društvom sam ukrao/la nešto u dućanu.	1	2	3	4	5
13. Oblačio/la sam se onako kako je moje društvo očekivalo.	1	2	3	4	5
14. Izbjegavao/la sam biti aktivan/na na nastavi kako drugi učenici ne bi mislili da se ulizujem profesoru.	1	2	3	4	5
15. Prekršio/la sam dogovor s roditeljima zbog očekivanja svojeg društva.	1	2	3	4	5
16. Krenuo/la sam na dijetu zato što su to i moji prijatelji radili.	1	2	3	4	5
17. Iako to nisam želio/željela, svoj sam fizički izgled usklađivao/la s izgledom drugih u svom društvu jer su to oni od mene tražili.	1	2	3	4	5
18. Nisam pokazivao/la dodatni interes za nastavni sadržaj kako pred vršnjacima ne bih ispao/la štreber/štreberica.	1	2	3	4	5
19. Ismijavao/la sam i govorio/la loše o drugim vršnjacima kad sam time bio/bila bolje prihvaćen/na.	1	2	3	4	5
20. Kad je većina razreda neopravdano izostala s nastave, i ja sam to učinio/la.	1	2	3	4	5
21. Upustio/la sam se u seksualni odnos na nagovor prijatelja.	1	2	3	4	5
22. Izbjegavao/la sam neke vršnjake koje su izbjegavali i ostali članovi mog društva.	1	2	3	4	5

Prilog 8. Skala kulture škole (SKŠ)

SKŠ

Sljedeće tvrdnje opisuju situacije koje se događaju u školama. Ocijeni u kojoj mjeri se navedene tvrdnje odnose na tvoju školu.

1 uopće nije točno   2 uglavnom nije točno   3 niti točno niti netočno   4 uglavnom točno   5 u potpunosti točno

Tvrdnje					
1. Vrlo je malo fizičkog nasilja među učenicima.	1	2	3	4	5
2. Vrlo je malo bježanja s nastave.	1	2	3	4	5
3. Vrlo je malo varanja na testovima.	1	2	3	4	5
4. Vrlo malo štete učinjeno je školskom vlasništvu.	1	2	3	4	5
5. Vrlo je malo krađe.	1	2	3	4	5
6. Vrlo je mala konzumacija droge i alkohola.	1	2	3	4	5
7. Vrlo je malo verbalnog zlostavljanja.	1	2	3	4	5
8. Učitelji tretiraju učenike pošteno i pravedno.	1	2	3	4	5
9. Učenici i učitelji međusobno si vjeruju.	1	2	3	4	5
10. Učitelji se zanimaju za učenike i spremni su pomoći.	1	2	3	4	5
11. Učenici i učitelji otvoreno razgovaraju o problemima.	1	2	3	4	5
12. Učitelji omogućuju učenicima sudjelovanje u donošenju odluka.	1	2	3	4	5
13. Neka su pravila ustanovljena u jednakoj mjeri od strane učenika i učitelja.	1	2	3	4	5
14. Učenici si međusobno vjeruju.	1	2	3	4	5
15. Učenici si međusobno pomažu iako nisu prijatelji.	1	2	3	4	5
16. Učenici koji pripadaju različitim skupinama odnose se prijateljski.	1	2	3	4	5
17. Učenici se međusobno odnose s poštovanjem i ljubaznošću.	1	2	3	4	5
18. Učenici imaju dobro obrazovanje i priliku puno naučiti.	1	2	3	4	5
19. Učenici se uče odgovornosti i brižnosti prema drugim ljudima.	1	2	3	4	5
20. Učenici uče kako izražavati mišljenje i zauzimati stavove.	1	2	3	4	5
21. Učenici imaju priliku promišljati o pravim problemima.	1	2	3	4	5
22. Učenici uče prihvaćati tuđe ideje i stavove.	1	2	3	4	5
23. Učenici uče gledati stvari s tuđe perspektive.	1	2	3	4	5
24. Učenici se uče promišljanju prije donošenja izjava/odluka.	1	2	3	4	5
25. Učenicima se pruža nada i prilika za bolju budućnost.	1	2	3	4	5

**MOLIMO TE, PROVJERI JESI LI ODGOVORIO/LA NA SVA PITANJA!
HVALA! ☺**

Životopis autora

Vladimir Bjelobrk rođen je 4. kolovoza 1985. godine u Osijeku u kome je završio osnovnu i srednju školu. Diplomirao je 2011. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – smjer hrvatski jezik i književnost i pedagogija. Nakon studija zaposlio se u osnovnoj školi na mjestu stručnog suradnika pedagoga. Kao stručni suradnik pedagog radio je u srednjoj strukovnoj školi, klasičnoj gimnaziji i bio vanjskim suradnikom jednog dječjeg vrtića. U zvanje stručnog suradnika pedagoga-mentora napredovao je 2015. godine. Nekoliko je godina provodio mjere pojačane brige i nadzora nad djecom i mladeži te mjere stručne pomoći i podrške u ostvarivanju roditeljske skrbi kao vanjski suradnik centara za socijalnu skrb. Upravni odjel za obrazovanje i mlade Osječko-baranjske županije 2018. godine imenovao ga je predsjednikom stručnog povjerenstva za utvrđivanje psihofizičkog stanja djeteta/učenika. Recenzirao je veći broj digitalnih obrazovnih sadržaja i scenarija poučavanja na projektu e-Škole Hrvatske akademske i istraživačke mreže – CARNet. Ravnateljem Centra za autizam u Osijeku imenovan je 2021. godine. Aktivno sudjeluje na stručnim skupovima i znanstvenim konferencijama.